

ВІД АВТОРА

Моїм батькам – із вдячністю

Любий друже! Цей підручник написано спеціально для тебе. Він допоможе ознайомитися з новим шкільним предметом, який звється «Українська література». Сміливо мандруй його сторінками – і він стане тобі помічником, а можливо, і другом.

Запам'ятай: набуті знання породжують нові й нові запитання, бо людське пізнання – безкінечне. Головне – розуміти, усвідомлювати. Літературу, художнє слово потрібно і відчувати, бо це – мистецтво, як і живопис, музика, театр, кіно, архітектура... А всяке мистецтво людина сприймає по-своєму, через зорові та слухові відчуття, емоції, співпереживання. Якщо ти здатний відчувати слово, – твій молодий і допитливий розум підкаже його значення. І тоді відкриється справжнє диво, яке створювалося і дбайливо оберігалося нашим народом протягом століть, – новий великий світ, інший, особливий, хоча й дуже схожий на той, що оточує тебе. Кожен бере з нього те, чого сам потребує.

Однак раджу уважно прислухатися до думок інших – твоїх однокласників, друзів, батьків і, звичайно ж, до вчителів. Лише в порівнянні все пізнається краще і глибше.

У підручнику є багато додаткових запитань, крім основних. Однак вони лише спонукають до роздумів, розмов, дискусій, з яких ти багато чого пізнаєш сам. Самостійний шлях запам'ятується найкраще. У житті переду в тебе багато подібних доріг, якими буде легко і радісно йти.

Рубрики-підказки: «Подумаймо разом», «Пригадай», «Запам'ятай», «Чи знаєш ти, що...», «Радимо прочитати» – це ніби орієнтири на шляху. Тому не оминай їх.

Вірний супутник підручника – хрестоматія «Допитливому читачеві» – доповнить твої знання і ще більше наблизить до великого відкриття, ім'я якому ТАЇНА, КРАСА, МУДРІСТЬ ХУДОЖНЬОГО СЛОВА.

Раїса Мовчан

ВСТУП

* * *

Не спиняй думок крилатих,
Хай летять в світи:
Безліч дивних див угледиши
Їх очима ти.

Обніми рукою землю,
Кров'ю обігрій.
Але духу, духу тісно
На землі малій.

Хай тобі людський мурашник
Наче рідний брат,
Але ти на світ широкий
Не дивись з-за грат.

O. Олесь

«Література кожного народу – це найкраще дзеркало людського життя» (І. Франко).

«Наповнимо цей холодний всесвіт теплими словами нашої мови, які народжуються разом із диханням» (В. Голобородько).

Подумаймо разом

Запитай у батьків, яке слово ти вимовив першим.

А чи знаєш ти, що лексична картотека Інституту мовознавства Національної академії наук України нині нараховує близько 7 млн слів? Уяви, скільки можливостей відкривається перед людиною, яка володіє хоча б тисячною часткою цього багатства. Поміркуй, які функції виконує мова, мовлення у повсякденному житті людини. За допомогою слова можна відкрити світ і навіть підкорити його... Отже, слово має велику силу. Що думаєш про це? Чи може слово принести радість, ранити душу? Згадай якийсь випадок зі свого життя.

Стойте у ружах золота колиска.
Блакитні вії хата підніма.
Світ незбагнений здалеку і зближька.
Початок є. А слова ще нема.
Ще дивен дим, і хата ще казкова,
і ще ніяк нічого ще не звуть.

І хмари, не прив'язані до слова,
от просто так – пливуть собі й пливуть.

Ще кожен пальчик сам собі Бетховен.
 Ще все на світі гарне і мое.
 І світить сонце оком загадковим.
 Ще слів нема. Поезія вже є.

Л. Костенко

Як ти гадаєш, що з'являється спочатку: думка чи слово, почуття чи поезія? Що означає слово «творити»? А що думають про це твої однокласники?

Поміркуй, про які слова йдеться у цьому вірші? Мабуть, про якісь особливі, котрими можуть владіти лише ті, хто від природи має дар творити, тобто має розвинену уяву, вміє фантазувати, бачити світ по-своєму, хто відчуває його загадковість, красу, мудрість. Це слова **образні**. Як іскри від вогню, вони народжуються від цього особливого бачення і беруть людину у свій полон назавжди. Не дивно, що серед відомих письменників є люди різних професій. Наприклад, лікарями були Антон Чехов, Остап Вишня, Іван Липа, юристом – Франц Кафка, ветеринаром – Василь Королів-Старий...

Аж якось одна золота птаха
 прилетіла із білого неба до мене
 і забрала мої руки, моє серце,
 мої очі і мій спокій.
 I потім зникла у білому небі.
 Довго я ходив,
 довго ходив –
 аж поки знайшов ту птаху золоту.

В. Голобородько

Запам'ятай!

Образне слово, художнє слово, образ – особливе поетичне слово (або група слів), яке вражає своєю красою, незвичністю, загадковістю, приховує багато значень, які кожен розуміє по-своєму.

Отже, художній образ – це «віконечко у безкінечність». Він створюється за допомогою вільної гри уяви, фантазії, розуму, почуттів та емоцій. Чим вони розвиненіші – тим виникають привабливіші й оригінальніші образи. Ця гра неймовірно цікава, бо в ній є багато всього несподіваного, чого не буває у житті!

Вслушайся у ці рядки:

- Вибух світла, наче кущ.
- Вливається день до долини, мов свіже молоко до миски.
- З трави неждано скочить сонце, немов сполохане лоша.

Придивися, з чим порівнюються тут світло, день, сонце. В результаті такого художнього **порівняння** вони набувають інших, зовсім несподіваних рис.

В. Глазова. Ілюстрація до журналу «Соняшник»

Запам'ятай!

Порівняння – це пояснення одного предмета, явища через зіставлення його з іншим, подібним.

А чи буває ось таке у дійсності, щоб сонце чи хата робили так, як люди?

- Сонце променем чай помішує.
- Блакитні вії хата підійма.

Запам'ятай!

Персоніфікація – це уподоблення речей, явищ, рослин, тварин людським якостям.

Уважно прочитай у ці рядки:

- Встала мати. Мотузочком диму хату прив'язала до небес.
- У синьому небі я висіяв ліс.
- Під парасоллю соняха – бджола.
- Паросток місяця проклонувсь крізь хмару.
- Стоїть над нами Всесвіт у зоряній кольчузі.
- Двори стоять у хуртовині айстр.

| **Вітрілом виростає коників стів у морі трави.**

- З небападають зорі в дзьоби журавлів.

Які з них тобі сподобалися найбільше? Чому? Як думаєш, що відчував той, хто їх написав? Опиши, що ти уявляєш, коли їх читаєш? А який настрій, відчуття передають ось ці рядки? Якими кольорами можна їх передати?

- Блакитно на душі.
- Я вранці голос горлиці люблю.
- Заспівали скрипки у моїй душі.
- Я лечу у сіянні прозорім.
- До себе я розцвів.

Чи ти бачив, як будується цегляний будинок? З таких окремих образних слів-цеглинок складається художній твір. Витягнеш одну – будівля впаде. Пригадуєш вираз: «З пісні слова не викинеш»? Навіть якщо будинок схожий на інші, він має свій колір – колір настрою, почуттів і думок, з якими живуть у ньому мешканці. Все в образному світі має свої колір, звук, настрій...

Порівняй два описи: науковий і художній:

I. Осінь – пора року між літом і зимою, яка характеризується скороченням дня, поступовим похолоданням, відльотом птахів у вирій, скиданням рослинами листяного покрову (*З тлумачного словника української мови*).

II. Красива осінь вишиває клени
червоним, жовтим, срібним, золотим.
А листя просить: – Виший нас зеленим!
Ми ще побудем, ще не облетим.
А листя просить: – Дай нам тої втіхи!
Сади прекрасні, роси – як вино.
Ворони п'ють надкльовані горіхи.
А що їм, чорним? Чорним все одно.

Л. Костенко

Пошукай художні образи в цих описах. Назви їх. А яких ще незвичайних кольорів може бути листя восени? Котрий з них найяскравіший? Хто, крім людей, гуляє осіннім парком? (Дощ, вітер, сонце, павутинки, ластівки, листочки, хмарки, горобці, конвалії...) Вибери з цього ряду найпотрібніше. Який настрій викликає осінній парк (ліс, сад), коли йде дощ? А коли світить сонце?

Що нагадує тобі осінній дощ? Він іде, періщить, бешкетує, шумить, дріботить, підстрибує... Що ще? Він тихий, радісний, сумний, полохливий... Продовж далі цей ряд. А як змінюється все довкола після дощу? Як би ти образно описав дощ? А як можна описати вітер, навіть не згадуючи про нього? Спробуй! Чим відрізняються твої роздуми і твоїх однокласників?

Придивись, якими образами поет передає вечорову втому, затихання, зупинення всього у цьому вірші.

Білявий день втомився і притих,
 Із глибини блакитного спокою
 Прямує сонце тихою ходою
 До роздоріжжя вечорів смутних.

П. Филипович

Зверни увагу на виділені прикметники. Чим особливі вони? Чи буває день білявим? А вечір смутний? Значить, ці ознаки (наприклад, білявий буває хлопчик, а смутний – настрій) взяті із чогось іншого. У цій новій ролі вони називаються **епітетами**.

Запам'ятай!

Епітет – художнє, образне означення, яке підкреслює у зображеному особливу рису.

А чим відрізняється від попереднього цей образ вечора? Якими своїми словами ти описеш його?

Коливалося флейтами
 Там, де сонце зайшло.
 Навшпиньках
 Підійшов вечір.
 Засвітив зорі,
 Прослав на травах тумани
 І, на вуста поклавши палець, –
 Ліг.

П. Тичина

Який ритм у цьому вірші (бадьорий, повільний, швидкий, несміливий, загадковий...)? А який у наступному вірші? Що він передає? Що означає тут образ зайчика? Який заголовок ти дав би цьому віршу?

Пробіг зайчик.
 Дивиться – світанок!
 Сидить, грається,

Ромашкам очі розтулює.
 А на сході небо пахне.
 Півні чорний плащ ночі
 Вогняними нитками сточують.
 – Сонце –
 Пробіг зайчик.

П. Тичина

На твою думку, чи можна передати іншими засобами, крім слів, які використовує письменник, любов, сум, тривогу, сміх? Як змалювати осінь, ранок, вечір? Які образні засоби є у художника, композитора, скульптора, режисера, хореографа? Всі вони – митці, творці прекрасного. Література, живопис, скульптура, музика, театр, хореографія, кіно – усе це різні види **мистецтва**.

Запам'ятай!

Мистецтво – створений за допомогою образів, уяви, фантазії новий світ, який може нагадувати і відтворювати реальну дійсність.

Жке місце у твоєму житті чи твоїх рідних, знайомих займає мистецтво? Чи ходиш ти до театру, музею, на виставки? Чи любиш слухати музику? Чолу? Чи хотів би навчитися грати на якомусь музичному інструменті?

I. Айвазовський. Дев'ятий вал. 1850 р.

10 @ Вступ

Чи співають у твоїй родині? Чи вмієш малювати? А чи пробував складати вірші?

Що тобі більше подобається: грати в комп'ютерні ігри, дивитися відео- та кінофільми, читати цікаві книжки? А чому? Як ти гадаєш, що потрібує найбільших зусиль розуму, розвиває його найкраще? Які переваги мають книжка, кіно, комп'ютер? Що тобі цікавіше: дивитися фільм чи послухати його переказ? Прочитати про щось самому чи почути від товариша?

Чому ти читаєш (імовірні відповіді: щоб розважитися; щоб згаяти час; не маю комп'ютера; бо мене це захоплює; хочу більше пізнати життя; хочу бути мудрим; бо змушують)? Які книжки тобі найбільше подобаються і найкраще запам'ятовуються? Чи хотілося коли-небудь бути схожим на героїв із книжок? Яких саме? Пригадай.

Колись давно-давно зовсім не було книжок, не кажучи вже про телевізор і комп'ютер. Однак людям все одно хотілося відтворювати красу, яку вони бачили довкола і відчували в собі, – в їхній уяві з'являлися художні образи. Тоді й розвинувся **фольклор**: виникали пісні, легенди, перекази, прислів'я, приказки, загадки, казки, утворилося декоративно-прикладне мистецтво (вишивка, писанкарство, гончарство, дерев'яна скульптура, побутове малярство). Першими писемними свідками духовного життя наших далікіх пращурів були **літописи**.

Запам'ятай!

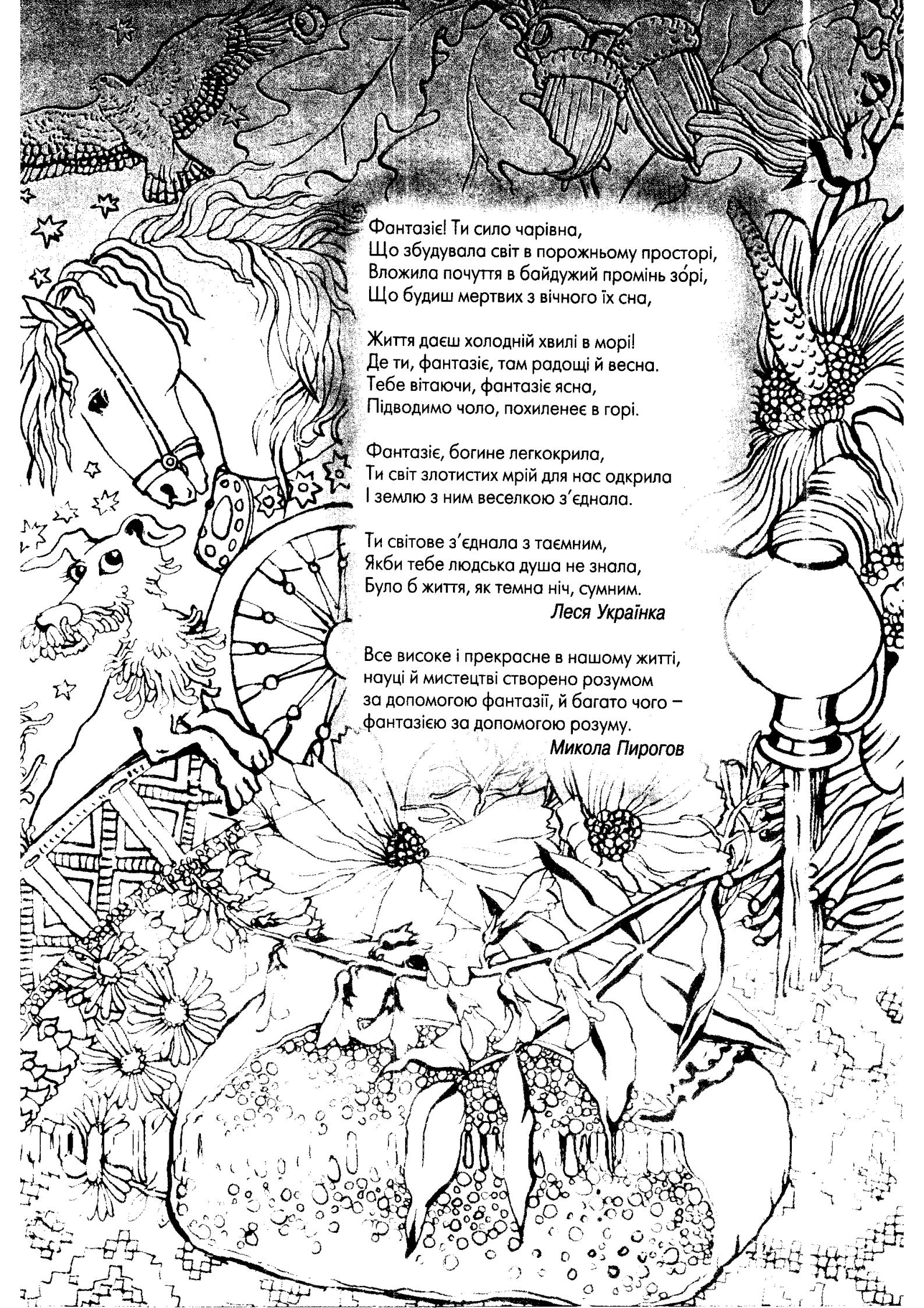
Фольклор – усна народна творчість.

Літописи – записи у хронологічній послідовності історичних подій.

Як ти гадаєш, чи кожна людина може виражати свої емоції, вміє бачити красу світу? А якщо людина не може висловити свої думки на папері, бути актором, не вміє танцювати, малювати, складати музику, співати, – чи свідчить це, що вона не є творчою особистістю? Що, на твою думку, означає вислів «краса душі»? Що значить бути поетом у житті?

СВІТ ФАНТАЗІЇ, МУДРОСТІ

Фантазі! Ти сило чарівна,
Що збудувала світ в порожньому просторі,
Вложила почуття в байдужий промінь зорі,
Що будиш мертвих з вічного їх сна,

Життя даєш холодній хвилі в морі!
Де ти, фантазі, там радоші й весна.
Тебе вітаючи, фантазі ясна,
Підводимо чоло, похилене в горі.

Фантазі, богине легокрила,
Ти світ злотистих мрій для нас одкрила
І землю з ним веселкою з'єднала.

Ти світове з'єднала з таємним,
Якби тебе людська душа не знала,
Було б життя, як темна ніч, сумним.

Леся Українка

Все високе і прекрасне в нашему житті,
науці й мистецтві створено розумом
за допомогою фантазії, й багато чого –
фантазією за допомогою розуму.

Микола Пирогов

Міфи і легенди українців

Добрий день тобі, Сонечко ясне!
Ти святе, ти ясне-прекрасне;
ти чисте, величне й поважне;
ти освіщаєш гори, і долини, і високій могили, –
освіти й мене перед усім миром –
добротою, красотою, любощами й милощами.

Тобі, Місяцю, сповні, мені на здоров'я.
Тобі, Місяцю, наслідитися, мені по світу надивитися,
добре находитися!

Українські замовляння

Пригадай!

Які міфи та легенди народів світу ти вже знаєш? Що найцікавішого повідали вони тобі, наприклад, про давніх греків?

Подумаймо разом

Які ти читав або чув українські міфи, легенди? Чи відкрив у них щось нове про Україну та її народ?

Зваблива таїна світу споконвіку манила до себе людину. Розгадати та пояснити її в ті далекі, ще дописемні, часи можна було лише за допомогою фантазії, уяви. Так з'являлися **міфи**.

Запам'ятай!

Міфи – первісні уявлення давніх людей про всесвіт, явища природи, тварини, рослини, власну історію, про богів та героїв.

Оповіді-міфи передавалися з вуст у вуста, відкладалися в пам'яті різних поколінь. Усі народи здавна уявляли і пояснювали світ по-своєму, тому кожен із них має свою **міфологію** – **сукупність міфів**. Мають міфологію і українці, але розкидана вона дивовижними перлами – окремими елементами у звичаях, традиціях і обрядах народу, в різних видах мистецтва, у тому числі й декоративно-прикладному. Деякі українські міфи збереглися майже цілісно – у найдавніших видах фольклору: легендах, обрядових піснях (колядках, щедрівках, веснянках), загадках, менше у казках... У різні часи дослідники минувшини збирали ці міфічні перлинини і записували їх у вигляді **міфічних оповідей**, **легенд**. Це триває і нині. Можеш долучитися до цього і ти.

Щоб правильно переказати будь-який текст, необхідно:

- прочитати його дуже уважно;
- розділити на окремі змістові фрагменти;
- дати назву кожному – це буде план твоєї розповіді;
- звертати особливу увагу на імена героїв, місце подій, назви предметів і явищ, що описуються.

Запам'ятай!

Легенда – придумана оповідь про якесь подію, особу, явище, походження назв тощо, що сприймається як достовірна.

Легенди є: міфічні, біблійні, історичні, топонімічні (пояснюють географічні назви).

Отож, яка вона, наша прадавня Україна? Спробуй ще раз уявити її. Помандруй в її фантастично-дивовижний, звабливий, чаруючий вічною красою і мудростю світ. А допоможуть у цьому міфи і легенди.

В українського народу є багато різних міфологічних дохристиянських версій про походження світу, землі, людей. Наприклад, за однією з них земля виникла з вогненного яйця, за іншою – з дерева життя, на якому сиділи найголовніші боги-творці: голуби і сивий сокіл; ще за іншою, вже християнською, творцем світу був Бог.

➊ УКРАЇНСЬКА НАРОДНА КОЛЯДКА Ⓜ

Як ще не було початку світу,
То ще не було неба, ні землі,
А лишень було широке море,
А на тім морі явір зелений,
На тім яворі три голубочки.
Три голубочки раду радили:
– Як би ми, браття, світ поставили?

Ой ходім, браття, аж на дно моря

Та там добудем дрібного піску.
 Той пісок дрібний посієм всюди,
 Та встане з него свята землиця,
 Та буде тамки золотий камінь,
 З того каміння то буде сонце,
 То буде сонце і місяць ясний,
 Рум'яна зоря й звізда прекрасні.

У дохристиянські часи наші предки вірили у багатьох богів: Дажбога – бога сонця, Стрибога – бога повітряних стихій, Сварога – бога вогню, Перуна – бога грому і блискавок, Берегиню – богиню добра і захисту від усілякого зла, Леля – бога шлюбу, кохання і бджолярства, Велеса – покровителя тварин, бога мистецтва, щастя...

ДАЖБОГ

(За Е. Шморгуном)

Син великого Сварога, славетний Дажбог-Сонце довгі роки владарював над богами, над людьми і над усім світом. Він був родонаочальником русів-українців, першим їхнім князем і незмінним покровителем. Цілі покоління українців гордо йменували себе «Дажбожими внуками» – про що довідуємося з безсмертного «Слова о полку Ігоревім»¹.

Дажбог мав мужнє, широке, схоже на сонячне колесо обличчя й русяву бороду. У правій руці він тримав величезний турячий² ріг із вином, а ліва торкалася руків'я довгого меча, що висів на поясі, бо Дажбог був богом даючим і караючим.

Чи знаєш ти, що...

У давнину на вітрильниках слов'янських кораблів малювали Сонце у вигляді яскраво-жовтої квітки і людського обличчя. Наші предки були хліборобами, тому найголовніший бог – Дажбог – пізніше вважався ще й покровителем жнив, урожаю. До нього зверталися в піснях, що виконувалися під час жнив...

Подумаймо разом

У кожної людини є ангел-охоронець, який допомагає їй у найвири-шальніші хвилини життя. Згадай, чи не траплялося з тобою чогось незвичайного? Чи маєш ти якийсь оберіг, талісман? Як він потрапив до тебе? Як ти гадаєш, що найкраще може захистити людину від різних неприємностей і небезпек?

¹ «Слово о полку Ігоревім» – давньоруська пам'ятка кінця XII ст.

² Тур – дикий бик, уособлював велетенську силу й хоробрість.

БЕРЕГИНЯ

(За С. Плачиндою)

Ішли і йшли люди до Сварога та Берегині з ранку й до вечора: подивитися на хатину, на піч і жорна, скуштувати того дива, що хлібом зветься й схоже на Сонце.

І нічого не тайв од людей Сварог, все показував і пригощав хлібом. Їли вони той хліб і казали: «Хочемо й ми піч мати та хліб пекти».

І казав їм Сварог:

– Спочатку кутини¹ будуйте, виходьте з печер та бурдеїв². Годі скніти³ в темряві та холоді. Час жити у світлій хаті...

Тоді просили його люди:

– Навчи ставити ті кутини.

І сказав їм Сварог:

– Ось піду я від коша до коша показувати, як ставити хатину, як піч мурувати, як жорна тесати.

– Коли ж се буде? – нетерпляче доскіпувалися⁴ люди.

– Ось тільки закінчу ткацький верстат будувати.

– А що воно таке?

– Се таке, що на ньому ткатимете полотно так, як навчить вас Берегиня.

Тоді промовляла до людей Берегиня:

– Ось годі вам, люди, ходити в диких шкурах. Треба ткати біле м'яке полотно та ходити в білій одяганці, як личить дітям Білобога. Я навчу вас, люди, як з конопель куделю⁵ робити, як нитку сукати, полотно ткати, як його вибілювати та вишивати.

Люди слухали й раділи. Та надходила ніч, і страх виповзвав на Землю з усіх шпарин, бо починала Земля трястись і гойдатися. То лютував Чорнобог. Він шаленів, метався у своєму похмурому Підземному Царстві, несамовито гупав усім тулубом своїм у Землю, намагаючись її розвалити чи перевернути. Та – дарма.

Тоді гримів його трубний голос:

– Он Сварог вже навчає людей кутини білі ставити, печі мурувати... А Берегиня хоче вдягати людей в біле полотно, аби

¹ Кутини – кутки, житло.

² Бурдеї – землянки, житло, викопане в землі.

³ Скніти – мучитися, жити в тяжких умовах.

⁴ Доскіпуватися – допитуватися.

⁵ Куделя, кужіль – недоброякісне волокно льону.

відлякувати моє чорне військо, що боїться усього світлого. Тож муши як найшвидше знищити і Сварога, і Берегиню, і творіння їхнє...

І зійшлися Чорнобог і Мара, і стали вони нутроці свої спорожнити. І з тої твані смердючої вродилося ціле стадо ящерів – чорних панцирних потвор.

І повелів їм Чорнобог іти на Землю й розтоптати хатину Сварога й Берегині, і їхню піч, і жорна, і їх самих разом зі Сварожичами.

Тоді здригнулася й загупотіла Земля, коли по ній важко потізли чорні ящері. Вони нестримно – тупою панцирною лавою – сунули на білу хату Сварога й Берегині.

І вихопилися назустріч потворам хоробрі Сварожичі, але їхні двогострі мечі відскакували від зроговілого панцира ящерів, і сини Сварога мусили відступити геть. Не зміг зупинити Чорно-

богове військо і бог Сварог – він кидав у плаズунів палаючі смолоскипи, проте їхній панцир не горів і не пікся.

І коли загрозливо наблизились ящері й мали ось-ось розчавити першу на Землі хатину, з неї вийшла Берегиня. Вся в яскраво-бліому вбрани, з червоними, вишитими на білому полотні «стрілами Перуна» та «соколами». Богиня здійняла дотори руки – і ... чорне військо враз зупинилося, ніби заворожене білою красою.

Тоді Берегиня сміливо рушила з піднятими руками на ящерів, і вони стали понуро відповзати.

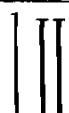
І йшла вперед богиня в білому сяйві своєму, і відкочувався назад чорний морок потвор. І тоді загнала Берегиня чорних ящерів у річку Рось. І закищіла вода від них, і почорніла, і загнила вмить. І сморід дійшов до Вирію, і у гніві великому Білобог – творець Росі – змахнув чарівною рукою своєю – і тієї ж самої миті панцирні потвори перетворилися на скелі, що обрамили береги цієї річки.

І Краса засяяла довкруж, і Берегиня була богинею Краси і захисницею її. І пішла по землі слава про Берегиню як захисницю Білої Хати. І стали люди її віншувати і молитись їй, захисниці дому людського від чорних сил. І, навчившись робити полотно, стали роси, і гукри, і кияни вишивати не тільки «стріли Перуна» та «соколів», а й Берегиню з піднятими в захисному пориві руками, і почали вони вирізьблювати образ Великої Охоронниці на дверях, на вікнах, вишивати її постать на рушниках, на сорочках, аби Берегиня захищала їх від усього злого завжди й повсюдно.

У давнину для людей найзагадковішими були різноманітні небесні сили, природні явища: сонце, місяць, зорі, дощ, вітер, роса, грім, блискавка, вогонь – вони найбільше вражали фантазію і думки українців.

ЧОМУ БУВАЄ СУМНЕ СОНЦЕ?

*****или собі чоловік та жінка, які мали сина і дочку. Дочка була найкраща у світі. Ось одного разу сонце вкralо її собі за жінку. Після цього брат пішов її шукати туди, де заходить сонце. Сестра побачила і вибігла до нього та й каже: «Сховайся в льох, бо як прийде сонце, то запече тебе». Брат швиденько заховався в льох. Коли прийшло сонце, то воно роздягнулося,

Нафодні легенди подаються за умовними назвами.

повісило свої ризи¹ на льосі та й пішло в хату. Сестра, побачивши, що сонце повісило ризи, швиденько побігла до брата, який чуть не вмер від жари. Тоді сестра відлила його водою, і вони пішли в хату. Привіталися з сонцем, посиділи, поговорили, а тоді сонце просить брата, щоб він пішов за нього на небо хоч на один день. Він згодився, надів ризи і пішов на небо. Коли виліз, то він пішов на ті місця, де сонце снідає, обідає та вечеряє, побив миски, порозкидав ложки; зловив вітра та мороза, набив їх за те, що перешкоджали йому в дорозі. Злазячи з неба, поламав драбину; прийшов до хати, де спало сонце, скинув ризи, і вони разом із сестрою втекли. Коли сонце встало і хотіло швидко вилізти на небо, то ніяк не можна було. Поки воно лагодило драбину, то брат із сестрою вже втекли.

Сонце побачило безладдя на небі, було цілий день голодне, то так було розсердилося, що цілий тиждень не показувалося людям.

Чи бачив ти коли-небудь, як падає зірка? А чи був у Планетарії, де за допомогою спеціального пристрою можна побачити карту зоряного неба?

ПРО ЗОРЯНИЙ ВІЗ

Колись дуже давно, а де саме – невідомо, та трапилася велика посуха. Така посуха, що не тільки в річках та озерах, а навіть і в колодязях повисихала геть-чисто вся вода, і люди без води почали хорувати² та мерти. В тім краю, де ото трапилася така посуха, та жила одна вдова, а в тієї вдови була всього-на-всього одна дочка. Захорувала вдова без води, і дочка, щоб

¹ Ризи – парадний одяг царів.

² Хорувати – хворіти.

не вмерла її мати, взяла глечик та й пішла шукати воду. Де вона її шукала, хто її знає, а тільки десь-то нашла. Набрала в глечик і понесла додому. По дорозі натрапила на одного чоловіка, що вмирав без води; дала йому напитись і тим одволала¹ його від смерті. Далі натрапила вона на другого, такого ж самого; потім на третього, четвертого і, вкінець, на сьомого. Всім давала пити і всіх одволала від смерті. Води зосталося у неї тільки на самому дні.

Йшла вона, йшла та по дорозі сіла відпочити, а глечик поставила коло себе на землю. Коли в той час де не взявся собака. Хотів, мабуть, теж напитися та й перекинув глечик. Коли перекинувсь той глечик, то з нього вилетіло сім зірок великих і восьма маленька та й поставали вони на небі.

Ото ті зірки і є Віз, або душі тих людей, що дівчина їм давала пити, а восьма маленька – так то душа собаки, що перекинув глечик. Так ото Бог на те їх і поставив на небі, щоб усі люди бачили, яка щира була тая дівчина, а за її щирість Бог послав дощ на ту країну.

ЧИ ЗНАЄШ ТИ, що...

В українців існують свої назви небесних сузір'їв на зоряному небі: Велика Ведмедиця – Великий Віз, Плеяди – Квочка, Гіади – Чепіга, Орел – Дівка воду несе, Мала Ведмедиця – Пасіка, Лебідь – Хрест, Волосся Вероніки – Волосожар, Венера – Вечірня Зірниця. Правда ж, красиві назви?

Вважають, що в кожної людини є своя зірка. Падає зірка – помирає людина. За однією легендою, душі всіх померлих людей живуть на планеті Сиріус... За іншою – коли бачиш, як падає зірка, треба загадати бажання, і воно збудеться.

ПРО ВІТЕР

Молотив один господар. Як змолотив, розпочав віяти зерно, але ніяк не може закінчити: стане на один бік – вітер з іншого боку дме, перейде – а вітер наче насміхається. Розсердився чоловік, вихопив з-за халяви ніж та й кинув за вітром. А ніж і щез, наче й не було. І з тієї хвилини вітер перестав чоловікові перешкоджати. Однак і вестися чоловікові перестало: що не почне – то на зле виходить, за що не візьметься – погано скінчить.

Покинув чоловік господарство та й пішов у світ. Приходить до одного села, а там лише в одній хаті світиться. Проситься він на ніч.

¹ Одволати – порятувати.

— Як же я маю тебе на ніч прийняти, коли ти мені ногу ножем врізав, — відказує йому господар.

Аж тоді зрозумів той чолов'яга, що самого вітра своїм ножем поранив.

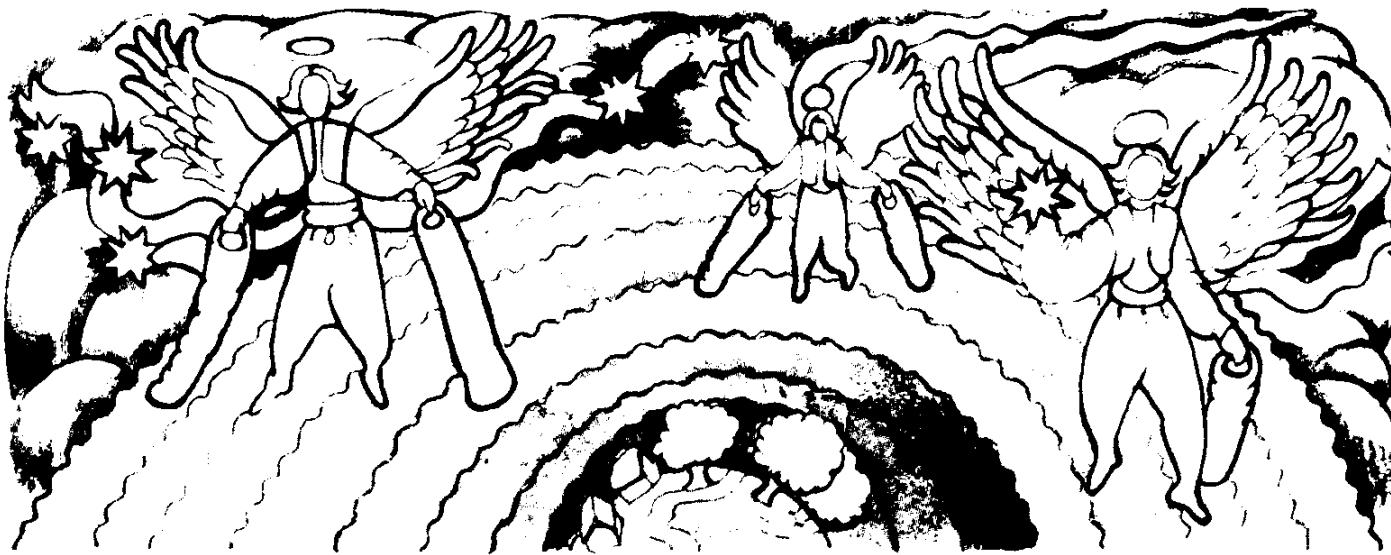
ПРО ВОГОНЬ

Вогонъ одного господаря здибався з вогнем другого господаря, й вони почали між собою говорити. Перший каже: «Мені добре в моего господаря, бо він гарно обходиться зі мною. Коли треба, то кладе гарних дровеца, а як не треба, то бере чистої водиці й мене заливає. Так що мені добре». Другий каже: «Мені дуже зле, бо господар дає погані дрова, а коли мене не треба, то заливає помиями. Ото я хочу йому помститися тим, що піду гуляти по його господарстві». Перший каже: «Коли будеш гуляти, не спали там кілеса моего господаря, яке знаходиться на подвір'ї твого».

От вночі розпочалася пожежа в другого господаря, й згоріло все, а колесо першого викотилося та й залишилося.

Розпитай у батьків чи знайомих, що означає вираз «сліпий дощ».

ПРО ДОЩ

Е повір'я, за яким Бог має особливі склади дощу на краю світу... Коли з'являється потреба пускати дощ на землю, Бог посилає пророка Іллю і глухого янгола. Вони набирають дощ у хмару і розносять його по світу. При цьому часто буває, що як почнуть вони пускати дощ, то пускають його безперервно, декілька днів поспіль. Так стається тому, що глухий янгол запитує в Бога, куди потрібно пускати дощ. Бог каже йому:

«Ходи там, де чорно», – а він, не розчувши, ходить там, де вчора. Бог каже: «Іди туди, де просяТЬ», – а він, не розчувши, іде туди, де косяТЬ. Бог каже: «Іди туди, де ждуть», – а він, не розчувши, іде туди, де жнуть.

Досить поширена думка, що дощ – це вода, яка насотується з морів, рік, озер, колодязів, ставків та інших водойм і виливається у хмари райдугою. Сама райдуга уявляється «цмоком», тобто насосом. Разом з водою райдуга всотує і все, що є у воді, – жаб, черв'яків, риб, каміння, які потім і випадають із хмар разом з дощем. Але воду всмоктує лише синювато-червона райдуга, тоді як яскраво-червона не діє і є лише веселкою, оскільки під час її появи прояснюється від сонячного проміння (стає веселим) виднокруг, який перед тим був закритий хмарами і навіював сум.

А ще райдугу вважають шляхом, яким сходять з неба янголи, щоб набрати води. Цю воду вони потім виливають на особливу сітку (сито) і так утворюють дощ.

ЧИ ЗНАСШ ТИ, ЩО...

За народними прикметами:

Бити по землі не можна, бо їй болить.

Літо з дощами – осінь із грибами.

Злива при сонці – завтра знову буде дощ.

Вітер уночі – чекай дощу.

На рослинах багато павутиння – на тривалу теплу погоду.

Те місце, де в'є гніздо лелека, – дуже хороше і приносить щастя.

З'явилися комарі в листопаді – зима буде теплою.

ЛІСОВА ПАННА

На Косівщині вірять, що у великих гірських лісах є лісові панни, які звуться мавками. Вони показуються людям увечері, звичайно лише тим, хто одиноко ходить лісовими дорогами. Така панна спереду виглядає як молода дівчина, дуже гарна на вроду, але зі спини у неї всі нутрощі видно. Вона може заманити недосвідченого парубка до себе в глибокий ліс.

У Довгопіллі оповідають, що якось дуже звабила мавка за собою одного хлопця. Пізно ввечері він ішов через верх лісом, а вернувся аж через два роки. І вийшов з лісу сивим, згорбленим старцем, розказував, що мавка тримала його при собі. Проте як **Йому там було, де живе Мавка, чому так постарів**, – цього ніяк не хотів сказати.

Чи живе з тобою якась тваринка або пташка? Чи любить вона тебе і чому?

❶ ЧОМУ ПЕС ЖИВЕ КОЛО ЛЮДИНИ? ❷

Давно, дуже давно жив собі самітний пес. Врешті надокучило йому самому блукати в лісі й вирішив собі знайти друга-товариша, з котрим би жив. Але хотів, аби цей його товариш був найсильніший з усіх тварин.

Лісові звірята радили йому піти до вовка. Пішов пес до нього й каже:

— Вовче, брате, давай заживемо разом!

Вовк одповів:

— Чому би ні!

Почали жити разом. Раз, як ночували в лісі, вчув пес якийсь шелест і почав трястися-боятися. Пробудив вовка, а той йому каже:

— Будь тихо, бо прийде ведмідь та з'єсть нас!

Тоді здогадався пес, що ведмідь сильніший за вовка. Пішов до ведмедя й каже:

— Ведмедю, братику, живімо разом!

— Коли разом, то разом, — відповів ведмідь.

Минула коротка доба. Раз на зорях вчув пес якийсь шелест і почав боятися. Пробудився ведмідь та й сказав:

— Затягнімся в корч, бо ще надійде лев та роздере нас обох!

Подумав пес, що лев має бути сильнішим. Лишив ведмедя й пішов до двору короля лева.

— Леве, леве, королю звірів, заживімо разом!

— За слугу прийму тебе, — відповів лев.

Пес зостався з ним. Раз так понад вечір почав пес боятися й завив, загавкав. Вибіг лев з палати й каже йому:

— Мовчи, бо ще надійде людина й застрелить нас обох!

Пес замовк, але враз здогадався, що та людина має бути сильнішою, коли її лев боїться. Пішов пес до людини і пристав до служби в неї. Від того часу й живе пес з людиною.

❶ НЕОПАЛИМА КУПИНА ❷

(За Є. Шморгуном)

Було це дуже давно. Два королі – польський та угорський – об’єднали свої війська і підступили до стін славного міста Дорогобужа¹. Захисникам града прибульці передали листа. Пропо-

¹ Дорогобуж – давньоруське місто в Галицько-Волинському князівстві.

нували без битви відчинити міські брами, вийти в поле без зброї і здатися в полон. За це королі обіцяли усім зберегти життя. В іншому випадку, погрожували, місто буде спалене і на ласку переможців сподіватися нічого.

Коли минув відведений на роздуми час, із Дорогобужа вийшов посланець. Зайди-воїни зустріли його і провели на узвишшя, де на золочених стільчиках возсидали королі.

— Я приніс відповідь на ваш лист, — сказав посланець і передав угорському та польському владарям бадилину з листям, схожим на ясенове, та з блідо-рожевим суцвіттям на верхівці.

— Як?! — здивувалися владарі. — Оце ѿсе?

Посланець уклонився:

— Мені старійшини доручили передати тільки це. А ще веліли сказати: якщо вам цього зілля замало, то ось довкола вас на пагорбі його цвіте скільки завгодно.

Зібрали королі своїх радників та наймудріших мужів. Думали, думали — ніяк не зрозуміють, що саме захисники міста сказали їм цим зелом. Коли знайшовся один:

— Я знаю це зілля. Воно горить і не згоряє.

Він узяв із багаття палаючу гілку і підніс її до квітучого куща. В ту ж мить увесь кущ спалахнув голубувато-зеленкуватим полум'ям. Та ще через мить полум'я згасло. І всі побачили, що кущ стоїть неушкоджений, такий же рожевоквітний, усміхнений. І всі враз зрозуміли, що саме відповіли захисники Дорогобужа на їхній ультиматум. І мовив угорський король польському:

— Ми ніколи не завоюємо цієї країни. Тому я повертаю своїх воїнів додому. І тобі раджу зробити те ж саме.

...Давно це було.

Відтоді сотні разів вороги хотіли завоювати наш край, але кожного разу залишалися з облизнем. А край зеленіє під синім небом та ясним сонцем. І щоліта тут рожево квітнуть кущі неопалимого зела, стверджуючи незнищенність української землі та її народу.

Неопалима купина. Так називається це зело. Здавна так називається.

Сам образ неопалимої купини використовується в Україні досить часто. Зокрема, значного поширення набула ікона, яка так і називається «Неопалима купина». На ній зображення Богородиці із Сином на руках вписується у восьмикутну зірку, яка складається з двох — червоного і зеленого — чотирикутників

з гострими кутами й увігнутими всередину сторонами. Зелений колір означає кущ купини, червоний — полум'я, яке охопило

1. **Експериментальна та теоретична діяльність** викладача та студентів кафедри фізики та енергетики.
2. **Вивчення та застосування методів та технологій, що дозволяють підвищити ефективність та економічність виробництва енергетичних матеріалів та композитів.**
3. **Вивчення та застосування методів та технологій, що дозволяють підвищити ефективність та економічність виробництва енергетичних матеріалів та композитів.**
4. **Вивчення та застосування методів та технологій, що дозволяють підвищити ефективність та економічність виробництва енергетичних матеріалів та композитів.**

BIMOCIA OCHALI3YBATN TEKCT, APRYMEHTYBATN

1. **Я** ти посымей, ишо таре міф, ітерія? 2. **Ях,** за ярмежем
яларих үкпайтуба, бинхирин Бекеті, Бемін? 3. **Я** мін күнін халықта
тұдо қтюпенниң 3емінін шағын? 4. **Я** мін күнін ханындаримнін?
3. **Я** арнан 6оріз білдінниң հанын ніләйтін? 5. **Я** кін 3 үнкін
иерінде жерелі? 6. **Я** башын жерелі? 7. **Я** мін күнін халықта
бінжінде жерелі? 8. **Я** башын жерелі? 9. **Я** мін күнін халықта
бінжінде жерелі? 10. **Я** мін күнін халықта
бінжінде жерелі? 11. **Я** мін күнін халықта
бінжінде жерелі?

Dzhmoca tpekezabyatn, poslubobratn, posyavinti i horachobatn nponintse, shodoxoantn heogxiay ihopomuia

Hemajima Kyūnō.
Tpario-pa. Knib, 1624 p.

Heoñajima kymna - noetnhe
biñogpakhna joi! Kpahin ta
ykpaiñchporo hapoay. Brinx tibi-
krn gïj he brñajatlo ha han kpani-
m. Ctoñtiamn pñahi sañgojan
biñcmortyrajin kñbotopohi cunjn,
sañgojan ykpaiñchpky morj n
kypitpy, binopqorbyrajin camy
han Benirkñn Roqasap, «he mnape
ayua huma, he mnape roja».

Heaññehichtb troei Britanis-
hn, heaññehichtb troei Britanis-
ha heoñajima kymna. Bhan ue.

26 Світ фантазії, мулності

Вчимося узагальнювати, робити висновки, уявляти

- 1.** Прокоментуй вислів: «У найтемнішу ніч про сонце пам'ятай».
- 2.** Підбери ще якісь цікаві відомості про Даждьбога. Намалюй його у своєму читацькому щоденнику.
- 3.** Підбери до слова «Берегиня» синоніми – слова, близькі за значенням. Чи міг би ти так назвати свою маму (бабусю)?
- 4.** Якою уявляла себе давня людина серед сил природи?
- 5.** Що переважає в українських міфах і легендах: краса чи потворність?
- 6.** Який настрій є головним?
- 7.** Чи агресивні герої: боги, люди, сили природи? Чи викликав у тебе хтось із них почуття страху?
- 8.** Як треба поводитися з вогнем, щоб був він другом людини?

Радянсько-прочукітати

С. Плачінда. «Міфи і легенди давньої України»;
О. Бондарук. «Міфи народів світу».

Народні казки

Зараз я покинув гори,
Кинув темний гірський ліс.
Сядь і слухай – скільки дивних
Я казок тобі приніс.

Слухай, слухай першу казку,
Всі слова її хватай...
На землі, під самим небом,
Розіславсь таємний край.

O. Олесь

Пригадай!

Коли вперше до тебе прийшла казка? Яка? Хто тобі її розказав чи прочитав? Чи пам'ятаєш її зміст? Як вважаєш, чи навчила ця казка тебе чогось?

Вибери за назвами ті казки, зміст яких ти знаєш («Колобок», «Курочка ряба», «Рукавичка», «Солом'яний Бичок», «Лисичка-Сестричка», «Пан Коцький», «Лисичка і Журавель», «Кривенька Качечка», «Кирило Кожум'яка»).

Більшість із них – казки про тварин, хитрих і довірливих, добрих і лихих, жадібних і щедрих, якими бувають і люди.

Подумаймо разом

Чи любиш ти казки? А чи люблять і знають їх твої батьки? Розпитай! Як ти думаєш, чому люди складають казки? Чи пов'язана казка з мрією людини?

Казка – найпопулярніший і найпоширеніший у світі жанр усної народної творчості. Вигадані сюжети казок так захоплюють і зацікавлють, що кожен може розповідати їх по-своєму. Для них не існує кордонів і пересторог – тому вони вільно мандрують різними країнами. Не дивно, що казки народів світу за сюжетами дуже подібні. Однак кожен народ у власних казках відтворює себе, свої мрії, сподівання, розуміння життя, природи.

Казки українського народу також мають свої особливості, які втілені в мові, героях, їхній поведінці, в особливих образах – **символах**.

У своїй торбині казка несе вічні істини, загальнолюдські цінності. Тому на неї не впливає час. У ній завжди добро, мудрість, краса, любов, справедливість перемагають зло і потворність – вона завжди має щасливе закінчення. А кожна людина мріє про щастя. В казці фантастичне, уявне оживає, сприймається як реальне. Тому вона дивує, зачаровує, тримає в полоні іноді все життя, до старості. Казка кожну людину вчить

мріяти і бачити світ по-особливому – романтично й образно, так, як сприймають його справжні поети.

Вона може багато чого навчити – у ній закладено життєвий досвід багатьох поколінь. Казка допомагає пізнати світ і себе в ньому, вчить знаходити подібні ситуації, робити правильний вибір, прагнути бути схожими на казкових героїв – красивих і мужніх, які завжди перемагають. Казка облагороджує людину, вселяє в її душу віру, надію, любов, радість і добро – цінності, які здатні здолати все.

«Натуру людини легко визначають її фантазії, адже більш за все на нас схожі наші мрії» (В. Гюго).

«Які щасливі очі у казок!» (Л. Костенко).

Казковий край – особливий. Він створений уявою, фантазією багатьох творців – народних казкарів. Однак ти можеш до нього потрагити, якщо вмієш уважно читати, а також мріяти й уявляти. Це не складно, адже цей край дуже схожий на той реальний світ, у якому ти живеш. Він так само великий і складний, у ньому завжди відбувається боротьба між добрим і злом, правдою і кривдою. Що ти думаєш про це?

◎ ПРО ПРАВДУ І КРИВДУ ◎

Жили колись-то два брати: один багатий, а другий бідний, що й не сказати. Цей бідний брат умер. Зостався у нього син, і він живе теж бідно. І спітався раз він у свого дядька:

– А що, дядьку, як лучче тепер жити: чи правдою, чи неправдою?

– Е-е-е!.. Де ти тепер знайдеш правду? Немає тепер правди на світі! Тепер скрізь одна кривда.

– Ні, дядечку! Є правда – правдою лучче жити.

– Ходімо на суд.

– Та чого ж ми таки підемо на суд? Лучче давайте підемо по дорозі та спитаємо чоловіка, якого зустрінемо: як скаже, так і буде. Ваша правда – уся моя худоба буде вам; моя правда – ваша худоба буде мені. Так спитаємо до трьох раз.

– Ну, добре.

І пішли вони дорогою. Ідуть, ідуть – зустрічається їм чоловік (із заробітків, чи що, йшов).

– Здоров, чоловіче добрий!

– Здоров!

– Скажи, будь ласкавий, чоловіче, як тепер лучче жити: чи

правдою, чи неправдою?

– Е-е-е!.. Добрі люди! Де тепер ви правду знайдете? Немає тепер ії ніде на світі. Лучче жити кривдою, аніж правдою.

– Ну, оце раз моя правда! – каже дядько.

А небіж і зажурився, що йому прийдеться віддавати всю свою худобу дядькові.

Ідуть, ідуть – зустрічається їм пан. А небіж і каже:

– Ну, запитаємо ж цього пана. Цей уже всю правду розкаже: він грамотний і все знає.

– Ну, добре.

От порівнялися з паном і питаютъ його:

– Скажіть, будьте ласкаві, паночку, як тепереньки лучче жити: чи правдою, чи кривдою?

– Е-е-е!.. Добрі люди! Де ви тепер знайшли правду? Нема її ніде у світі; лучче жити кривдою, аніж правдою.

– Оце вже і вдруге моя правда! – сказав радісно дядько.

Небіж ще дужче зажурився. Ідуть, ідуть – зустрічається їм піп. Небіж і каже:

– Ну, поспітаймося ж попа, цей уже правду скаже – на те він і духовний. Цей як уже скаже, то так і буде.

– Ну, добре!

Як порівнялися з попом, питаютъ його:

– Скажіть, паночче, як тепер лучче жити: чи правдою, чи неправдою?

– Е-е-е!.. Добрі люди! Де ви теперечки знайшли правду? Її тепер і у світі нема: лучче жити кривдою, аніж правдою.

– Оце вже і втретє моя правда! – сказав радісно дядько.

Нічого робити небожеві: віддав багатому дядькові всю свою худобу, а сам зостався голий, босий і голодний.

Тяжко прийшлося йому жити. Бився, бився, сердешний, та й задумав повіситись – узяв він обривок¹ та й пішов у ліс. Пішов та й дивиться на дерево – вибирає гілку, на якій би то повісились. «Ото, – думає собі, – добра гілка – кріпка, а на оту сісти та, зачепившись, і повиснути б».

Він так задивився на дерево, що й не помітив, як вовк прибіг. Як уздрів його чоловік, кинувся мерцій на дерево, а обривочка й забув. Заліз на дерево та й сидить. Коли прибігають три чорти, а трохи згодом і четвертий, їхній ватаг. І питає він своїх слуг:

– Ти що сьогодні наробив?

Як називають дядька
та небожа зустрічні
чоловік-заробітчанин
пан та інші?

¹ Обривок – шматок мотузки.

— Е... я такого наробив, що там хоч що хай роблять — не справляться. У такім-то селі, у пана, я поробив так, що ізроду-довіку не вгратяте греблі. А пан лупить своїх людей, як скажений: багато їх буде в нас.

— Добре ж ти зробив, та ще не так.

— А як же?

— Там посеред яру, в лісі, росте три дерева. Хто ті три дерева зрубає та положить навхрест на греблю — вгратить.

— О!.. Хто ж то чув, хто ж то й знав, що це так треба зробити!

— Ну, а ти ж що зробив? — питает він другого.

— Е... я такого наробив, що багато буде людей у наших руках.

У такому-то городі всю воду повисушував, так що тепер там ні каплі немає, а носять її за тридцять та за сорок верст¹. Багато там пропаде людей!

— Добре ти зробив, та ще не так, — каже ватаг.

— А як же?

— Як хто викопає той кущ малини, що росте посеред города, — буде вода на весь город.

— О!.. Хто ж то й чув, хто ж то й знав, що треба це робити!

— Ну, а ти ж що зробив? — питает він третього.

— Е... я такого наробив, що хай там хоч що не роблять — нічого не подіють! У такім-то королівстві у короля одна дочка, та я й тій поробив так, що хай як лікують, нічого не подіють, буде наша.

— Добре ти зробив, та ще не так.

— А як же?

— Хто відрубає глухого кутка та підкуриТЬ — така буде, як і перше.

— Хто ж то чув, хто ж то й знав, що це треба зробити!

А чоловік сидить собі на дереві та й чує усе, що чортяки балакають. Як уже розлетілись чортяки, чоловік той і думає: «Може, це й правда, що вони казали? Піду до пана, може, й справді угачу греблю». Пішов. Приходить до греблі, а там пан б'є та мучить людей, щоб мерщій угачували. Вони, біdnі, аж піт з них ллється, роблять, а воно нічого не помагає. А пан знай лютує. Приходить до нього цей правдивий чоловік та й каже:

— Е-е, пане! Б'єте ви людей, та нічого з цього не буде. А що дасте мені — як вгачу?

— Дам я тобі сто карбованців і ще й на придачу цих пару коней з коляскою і з кучером (а там і коні панові стояли).

Кого і як характеризують видлені слова?

¹ Верста (верства) — давня назва міри великих віддалей (1,06 км).

- Дайте ж мені людей шість чоловік та ще й три підводи.
- Візьми.

Поїхали вони в ліс, зрубали ті три дерева та й поклали їх навхрест на греблі – так зараз і вгатили. Пан віддав йому сто карбованців і пару коней з коляскою та з кучером.

Тоді той чоловік і думає: «Дай поїду ще до того города, де води немає; може, й то правда; може, дам я їм води». Сів та й поїхав до того города. Не дійджаючи до города кілька верст, зустрів він бабусю, що несла пару відер води на коромислі.

- Що це ти, бабусю, несеш?
- Воду, синочку.
- Дай же й мені напитися.
- Е-е-е, синочку! Я ж її несу за тридцять верст; а поки ще дійду додому, половину розхлюпаю; а сім'я у мене велика, пропаде без води.
- Я от прийду у ваш город, наділю водою всіх, і буде тієї води у вас довіку.

Вона дала йому напитися, а сама така радісна стала, та мершій у город трюшком і розказала всім горожанам, що іде такий чоловік, що воду їм дасть. Горожани всі вийшли за город назустріч тому чоловікові з хлібом-сіллю і всякими подарунками. Як прийшов цей чоловік у город, найшов той кущ малини, що ріс посеред города, викопав його – потекла вода відтіль по всьому городу. Горожани нагородили його і грішми, і усяким добром, так що він став тепер багатший від свого дядька. Далі він і думає: «Поїду ще в те королівство, де королева дочка нездорова, – може, вилікую її».

Як задумав, так і зробив. Приїхав туди, прийшов до королевих хоромів, а люди всі такі смутні, бігають та охають. Він і питает їх:

- Я чув, що у вашого короля дочка дуже нездорова. Хай як вони її не лікують, нічого не подіють; тільки я б її вилікував.
- Е, чоловіче, куди тобі! Заморські лікарі нічого не подіють, а ти й поготів!
- От же скажіть королеві.

Вони сказали королеві. Король вийшов до нього та й каже:

- Якщо вилікуеш, нагороджу тебе так, що не буде багатшого од тебе, ще й дочку свою віддам за тебе.

Пішов той чоловік, подивився на неї, а вона вже й кінчається. Він узяв, настругав глухого кута, підкурив її – і вона одразу подужчала так, що днів за три і зовсім одужала, знов стала такою, як і перше.

*B. Маковський.
Українська дівчина.
1879 р.*

Прийшли до пана. А панові, мабуть, не схотілося роздумувати, хто з них правий, а хто ні, – то він і каже їм:

– Хто відгадає мою загадку, того й корова буде.

– Кажіть, пане!

– Слухайте: що є у світі ситніше, прудкіше, миліше над усе? Завтра прийдете, скажете.

Пішли брати. Багач іде додому та й думає собі: «От дурниця, а не загадка! Що ж є ситніше над панські кабани, прудкіше над панські хорти, а миліше над гроші? Ге, моя корова буде!»

Бідний прийшов додому, думав, думав та й зажурився. А в нього була дочка Маруся. Вона й питаеться:

– Чого ви, тату, зажурилися? Що пан казав?

– Та тут, дочко, таку пан загадку загадав, що я й не надумаю, що воно й є.

– А яка ж загадка, тату? – Маруся питає.

– Та така: що є у світі ситніше, прудкіше, миліше над усе?

– Е, тату, ситніше над усе – земля-мати, бо вона всіх годує й напуває; прудкіше над усе – думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш; а миліше над усе – сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

– Чи ба? – каже батько. – Адже й справді так! Так же я й панові казатиму.

Другого дня приходять обидва брати до пана. От пан їх і питає:

– Ану, відгадали?

– Відгадали, пане, – кажуть обидва.

От багатий зараз виступає, щоб собі попереду поспішитися, та й каже:

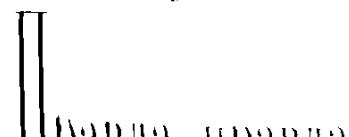
– Ситніше, пане, над усе – ваші кабани, а прудкіше над усе – ваші хорти, а миліше над усе – гроші!

– Е, брешеш, брешеш! – каже пан.

Тоді до вбогого:

– Ану, ти!

– Та що ж, пане, немає ситнішого, як земля-мати: вона всіх годує й напуває.

Правда, правда! – каже пан. – Ну, а прудкіше що на світі?

— Прудкіше, пане, над усе — думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш.

— Так! Ну, а миліше? — питає він.

— А миліше над усе — сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

— Так, усе! — говорить пан. — Твоя корова. Тільки скажи мені, чи ти сам повідгадував, чи тобі хто сказав?

— Та що ж, пане, — каже вбогий, — є в мене дочка Маруся, так це вона мене так навчила.

Пан аж розсердився:

— Як це? Я такий розумний, а вона проста собі дівка та мої загадки повідгадувала! Страйвай же! Нá тобі оцей десяток варених яєць та понеси їх своїй дочці: нехай вона посадить на них квочку та щоб та квочка за одну ніч вилупила курчата, вигодувала, і щоб твоя дочка зарізала трьох, спекла на снідання, а ти, поки я встану, щоб приніс, бо я дожидатиму. А не зробить, то буде лиxo.

Іде сердешний батько додому та й плаче. Приходить, а дочка й питає його.

— Чого ви, тату, плачете?

— Та як же мені, дочки, не плакати: ось пан дав тобі десяток варених яєць та казав, щоб ти посадила на них квочку та щоб вона за одну ніч вилупила й вигодувала курчата, а ти щоб спекла їх йому на снідання.

А дочка взяла горщечок каші та й каже:

— Понесіть, тату, оце панові та скажіть йому, нехай він вирое, посіє цю кашу, і щоб вона виросла просом, поспіла на ниві, і щоб він просо скосив, змолотив і натовк пшона годувати ті курчата, що їм треба вилупитися із цих яєць.

Приносить чоловік до пана ту кашу, віддає та й каже:

— Так і так дочка казала.

Пан дивився, дивився на ту кашу та взяв і віддав її собакам. Потім десь знайшов стеблину льону, дає чоловікові й каже:

— Неси твоїй дочці цей льон, та нехай вона його вимочить, висушить, поб'є, попряде й витче сто ліктів¹ полотна. А не зробить, то буде лиxo.

Іде додому той чоловік і знов плаче. Зустрічає його дочка і каже:

— Чого ви, тату, плачете?

— Та бач же чого! Ось пан дав тобі стеблину льону, та щоб ти його вимочила, висушила, пом'яла, спряла і виткала сто ліктів полотна.

¹ Лікоть — старовинна міра довжини, приблизно з півметра.

Маруся взяла ніж, пішла й вирізала найтоншу гілочку з дерева, дала батькові та й каже:

— Несіть до пана, нехай пан із цього дерева зробить мені гребінь, гребінку й днище¹, щоб було на чому прясти цей льон.

Приносить чоловік панові ту гілочку й каже, що дочка загадала з неї зробити. Пан дививсь, дививсь, уявив та й покинув ту гілочку, а на думці собі: «Цю одуриш! Мабуть, вона не з таких, щоб одурити...» Потім думав, думав та й каже чоловікові:

— Піди та скажи своїй дочці: нехай вона прийде до мене в гості, та так, щоб не йшла, не їхала; ні боса, ні обута; ні з гостинцем, ні без гостинця. А як цього не зробить, то буде лихо!

Іде знов батько, плачучи, додому. Прийшов та й каже дочці:

— Ну що, дочки, будемо робити? Пан загадав так і так.

І розказав їй усе. Маруся каже:

— Не журіться, тату, — все буде гаразд. Підіть купіть мені живого зайця.

Пішов батько, купив живого зайця. А Маруся одну ногу вбула в драний черевик, а друга боса. Тоді піймала горобця, взяла гринджоли², запрягла в них цапа. От уяла зайця під руку, горобця в руку, одну ногу поставила в санчата, а другою по шляху ступає — одну ногу цап везе, а другою йде. Приходить отак до пана в двір, а пан як побачив, що вона так іде, та й каже своїм слугам:

— Прицькуйте її собаками!

Ті як прицькували її собаками, а вона й випустила їм зайця. Собаки погналися за зайцем, а її покинули. Вона тоді прийшла до пана у світлицю, поздоровкалася та й каже:

— Ось вам, пане, гостинець. — Та й дає йому горобця. Пан тільки хотів його взяти, а він — пурх та й вилетів у відчинене вікно!

А на той час приходять двоє до пана судитися. От пан вийшов на рундук та й питає:

— Чого вам, люди добрі?

Один каже:

¹ Гребінь — високий дерев'яний стояк із зубцями, що на них насаджується пряжа за ручного прядіння. Гребінка — дерев'яна пластинка із зубцями для розчісування пряжі. Днище — дошка, в яку закладають гребінь під час прядіння.

² Гринджоли — сани.

— Та от чого, пане: ночували ми обидва на полі, а як уранці повставали, то побачили, що моя кобила привела лоша.

А другий чоловік каже:

— Ні, брехня, — моя! Розсудіть нас, пане!

От пан думав, думав та й каже:

— Приведіть сюди лоша й коней: до якої лоша побіжить, — та й привела.

От привели, поставили запряжені коні, а лоша пустили. А вони, ті два хазяїни, так засмикали те лоша, кожен до себе тягнучи, що воно вже не знає, куди йому й бігти, — взяло та й побіgło геть. Ну ніхто не знає, що тут робити, як розсудити. А Маруся каже:

— Ви лоша прив'яжіть, а матерів повипрягайте та й пустіть, — котра побіжить до лошати, то та й привела.

Зараз так і зробили. Пустили їх — так одна й побігла до лошати, а друга стоїть.

Тоді пан побачив, що нічого з дівчиною не поробить, і відпустив її.

Вчимося розповідати, порівнювати, знаходити
необхідну інформацію

- 1.** Що стало причиною суперечки між братами? **2.** Як вони вирішили розв'язати складне питання? Порівняй з казкою «Про правду і кривду». **3.** Як відреагував пан на мудрість Марусі? **4.** Використовуючи словник, підбери синоніми до слова «мудра».

Вчимося аналізувати прочитане

- 1.** Яка головна думка казки? **2.** Знайди твір у творі. Який вид народної творчості введено в цю казку? **3.** Чому відгадки на панські загадки у багача і Марусі були такі різні? Як це характеризує персонажів? **4.** Яким у казці виглядає кожен з учасників змагання на кмітливість?

Вчимося міркувати, робити висновки, уявляти

- 1.** Якою ти уявляєш Марусю? Чи може вона так виглядати, як на картині «Українська дівчина» В. Маковського? Як ти думаєш, що в зовнішності людини найкраще свідчить про її розум? **2.** Які риси вдачі дівчини тобі найбільше подобаються і чому? **3.** Що у стосунках між людьми ти схвалюєш, а що заперечуєш (брати, батько — Маруся, пан — прості люди)? **4.** Чи є у казці смішні епізоди? Спробуй відтворити їх, ставши на якийсь час актором. Використовуй інтонацію, міміку, жести.

Вчитися виразно читати текст або його розповідати – це вчитися ви-
словлюватися, а також учитися акторському мистецтву перевтілення.

Від тексту казки, її змісту залежить, як саме її читати чи розповідати –
які *інтонацію, темп, паузи, логічні наголоси* використовувати.

Запам'ятай!

Інтонація (від лат. – голосно вимовляю) – це тон мовлення (читання, розповідь), яким передається його зміст, настрій, емоційний стан (радість, обурення, захоплення). Вона може бути розповідною, питальною, окличною, спонукальною, перелічувальною та іншою.

Темп (від італ. – час, тривалість) – швидкість читання або розповіді, що вимагає сам текст. Темп може бути швидким, середнім, повільним.

Пауза (від лат. – припинення) – перерва у мовленні.

Логічний наголос (від гр. – правильний, змістовний) – виділення підсилюваною інтонацією найважливішого щодо смислу слова в реченні.

Міміка – вираз обличчя.

Жест – рух тіла або рук, що супроводжує мовлення.

«Багатство можна втратити, розум завжди з тобою» (Езоп).

«Недостатньо володіти мудрістю, треба вміти користуватися нею» (Цицерон).

«Знання за плечима не носити» (Українська приказка).

«У бідуваннях розум – найкращий поводир» (Евріпід).

Українські народні казки «Про правду і кривду» та «Мудра дівчина» є зразками побутової казки. В них переважає розповідь про ймовірні реальні події, життя і побут звичайних людей. А головний герой долає складні випробування завдяки своєму розумові, кмітливості, гуманності, доброті, працьовитості, вірності. З особливою любов'ю розповідається про бідних, волелюбних людей, які завжди перемагають, досягають своєї мети. Так український народ втілював споконвічну мрію про краще життя, перемогу справедливості, добра над злом, свої морально-етичні ідеали.

І казка знов розкажеться,
Таємна, чарівна,
І ще раз нам покажеться
Нове життя, весна.

Під теплими проміннями
Природа оживе,
І чарами-веліннями
Розбудить все живе.

O. Олесь

У героїко-фантастичних казках уява, вигадка переносять нас у дивовижний, загадковий світ несподіванок і пригод. Зазвичай дія відбува-

ється в дорозі. Там оживають, стають чарівними різноманітні предмети (вода, перстень, яйце), олюднюються явища природи, рослини (сонце, місяць, зорі, дощ, дерева, квіти). Там за мить можна подолати тисячі кілометрів, безперешкодно перетнути гори й моря, перетворитися на звіра чи птаха, оживити померлих... На що лише не спроможна уява і фантазія людини!

П. Холодний. Казка про дівчину та паву. 1916 р.

Багато того, про що розповідається в казках, має символічне значення, тобто означає ще щось, крім прямого називання. Наприклад, дорога – це життя, рух. А вода – очищувальна, відроджувальна сила. Змій уособлює зло. Міст через річку розмежовує або з'єднує світи: реальний і потойбічний. Кінь може бути зв'язковим між ними. Так само символічним є колір (чорний, білий, червоний).

У таких казках герої мають богатирську, надзвичайну силу, якою перемагають зло – в образі Баби-Яги, Змія, чортів і відьом.

Як думаєш, де живе жар-птиця? Пофантазуй!

◎ ПРО ЖАР-ПТИЦЮ ТА ВОВКА ◎

Було в одного царя три сини – два розумних, а третій дурень. От прийшли вони до батька до свого та й просяять, щоб він відпустив їх поїздити по світу, подивитися на інші царства.

Батько вислухав їх і каже:

– Вибираєте собі коней з табунів, яких завгодно (а в нього багато було: звісно, цар!), і їдьте, куди хочете.

От пригнали ті табуни; почали вони вибирати.

Обидва старші вибрали коней щонайкращих, а менший, дурень, узяв найпоганшого коня. Зібралися, виїхали вони усі троє однією дорогою. Їдуть та їдуть. Коли дивляться – стоять три стовпи і від кожного стовпа йде дорога: одна пряма, друга наліво, а третя направо. На тих стовпах було щось написано, вони і під'їхали прочитати. На однім стовпі значилося: «Хто поїде дорогою цією, той сам буде ситий, а кінь його голодний»; на другім: «Хто поїде цією дорогою, той сам буде голодний, а кінь ситий»; на третьому: «Хто поїде цією дорогою, у того вовк коня з'їсть». Поїхали вони: старший по тій дорозі, що сам буде ситий, а кінь голодний; середульщій по тій, що сам буде голодний, а кінь його ситий; а менший, дурень, – по тій, що вовк коня з'їсть.

Тільки що менший трохи проїхав, іде вовк назустріч йому і каже:

– Злазь з коня, я його з'їм!

Нічого робити – узяв дурень сідло на плечі та й пішов собі дорогою, а коня покинув. Коли це доганяє його знову той самий вовк:

– Сідай, – каже, – на мене і кажи, куди тебе везти.

А дурень йому відповідає:

– Вези, куди сам знаєш!

Привіз його вовк у великий ліс, а посеред того лісу стояла хата велика; біля тієї хати стоїть стовп, на стовпі висить клітка, а у тій клітці сидить птиця така, аж сяє. От дурень як уздрів ії та й каже вовкові:

– Як би мені украсти цю птицю?

– Іди, – каже йому вовк, – та полізь по стовпу, та не берися за мотузочку, а прямо бери клітку.

Пішов дурень, заліз на стовп та замість клітки і зачепив рукою мотузку. Коли це дзвоник: дзень-дзень-дзень! Вибігають сторожі, що стерегли птицю, та до нього:

– Чого тобі треба?

– Хотів, – каже він їм, – птицю вкрасти.

А сторожі й кажуть йому:

– Це не проста птиця, а жар-птиця. Коли хочеш, щоб ми тобі її дали, приведи нам коня до половини золотого, до половини срібного.

Пішов від них дурень, а вовк і питає його:

- Де ж птиця, що ти хотів украсти?
 — Немає! — каже дурень.

Розказав йому все, як було, і що треба привести коня до половини золотого, до половини срібного.

- Сідай же, — каже вовк, — швидше та поїдемо.

Сів дурень на вовка і поїхали. Їхали, їхали — от вовк і привіз його знов-таки у ліс, а в тім лісі стоять усе кам'яні конюшні, а в конюшнях коні іржуть. Вовк і каже дурневі:

— Іди ж в оцю конюшню та бери першого коня, та не за уздечку, а за гриву.

Пішов дурень у конюшню та й забув знову, що йому наказував вовк, бере коня за уздечку, а удила тільки — брязь-брязь...

Тут зараз і вискають сторожі та до нього:

- Чого тобі треба?
 — Хотів украсти коня.
 — Е, привези нам панну, що живе за сім верст відсіль у дубовім гаю, тоді візьмеш коня.

З тим і пішов дурень від них. Прийшов до вовка, а він його питав:

- Де ж кінь?
 — Немає! — Та й розказав йому, як було і чого вимагали від нього сторожі.
 — Сідай же швидше та поїдемо, — каже вовк.

От поїхали. Вовк і привіз його знов у гай дубовий. Коли дивляться — аж по горі ходить панна з дівчиною, своєю слугою.

— Іди ж, — каже йому вовк, — до тієї панни та скажи їй, що тобі дуже хочеться пити: нехай вона пошле ту дівчину по воду, а ти бери її скоріш на оберемок та й неси до мене.

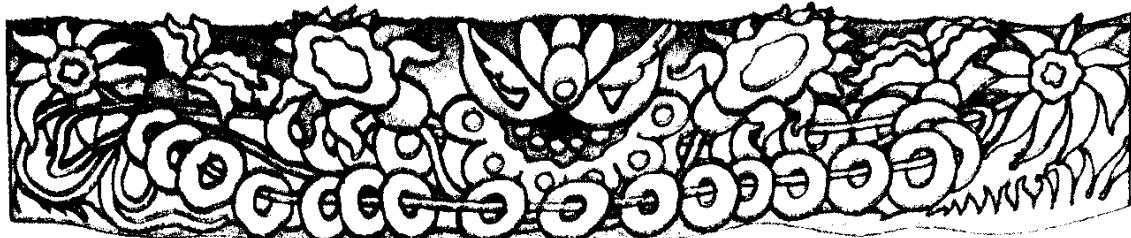
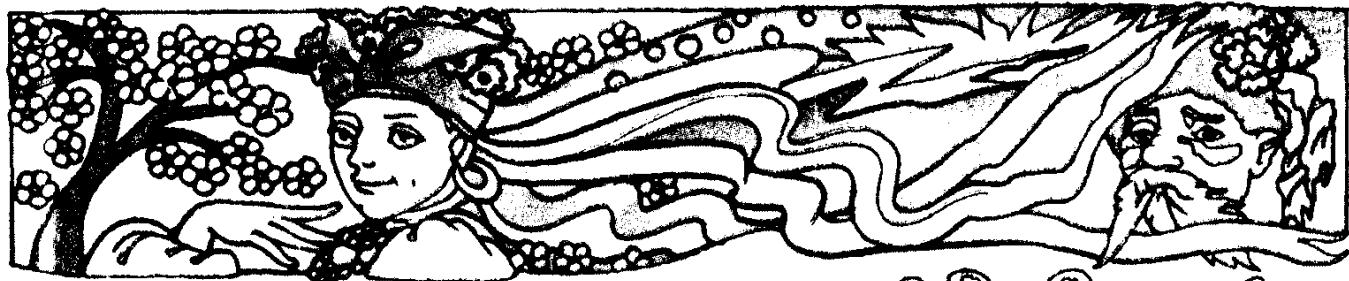
Пішов дурень до панни та й просить її:

- Пошліть, панно, по воду: дуже пити хочеться.
 Вона, почувши це, стала просити його зайти у хату; він відмовляється, що йому не можна зайти.

— Візьміть та пошліть дівку по воду.

Та й послала, а дурень тоді як ухопить її на оберемок та мерщій до вовка, сів на нього і полетів, як птиця. Прибігли до того місця, де він крав коня до половини золотого, до половини срібного, вовк став та й каже йому:

- Я ж перекинусь панною, а ти мене відведи і віддай сторожі, та як візьмеш у них коня на половину золотого, на половину срібного, то сідай на нього та й їдь швидше по цій дорозі, що до жар-птиці; я дожену тебе.

— Быть же я, сажаю ти на бирю, — обижаюка борь. — Где же

— Ты же якорь же я сажа, — раке вяпех.

Быть же якорь же я сажа, — раке вяпех.
Быть же якорь же я сажа, — раке вяпех.
Быть же якорь же я сажа, — раке вяпех.
Быть же якорь же я сажа, — раке вяпех.

— Ясно же я твои вяпехи? — ните сопора.

— Быть же якорь же я сажа, — раке вяпех.

Быть же якорь же я сажа, — раке вяпех.
Быть же якорь же я сажа, — раке вяпех.
Быть же якорь же я сажа, — раке вяпех.
Быть же якорь же я сажа, — раке вяпех.

— Быть же якорь же я сажа, — раке вяпех.

Быть же якорь же я сажа, — раке вяпех.
Быть же якорь же я сажа, — раке вяпех.

— Быть же якорь же я сажа, — раке вяпех.

Быть же якорь же я сажа, — раке вяпех.
Быть же якорь же я сажа, — раке вяпех.
Быть же якорь же я сажа, — раке вяпех.
Быть же якорь же я сажа, — раке вяпех.

Быть же якорь же я сажа, — раке вяпех.
Быть же якорь же я сажа, — раке вяпех.

Быть же якорь же я сажа, — раке вяпех.
Быть же якорь же я сажа, — раке вяпех.
Быть же якорь же я сажа, — раке вяпех.

Быть же якорь же я сажа, — раке вяпех.
Быть же якорь же я сажа, — раке вяпех.

Быть же якорь же я сажа, — раке вяпех.

Сів дурень на вовка і поїхали.

Приїжджає додому, коли дивиться – стоїть перед ґанком коляска; а в тій колясці запряжений його кінь, до половини золотий, до половини срібний. Як побачив його кінь той, так і кинувся до нього, поволік із собою і коляску ту; а як побачила його жар-птиця у вікно, так і пурхнула до нього: розбила й вікно, вилетіла та й сіла йому на плече. Коли це виходить і панна та з його братом, така заплакана, – їхати до вінця. Як угаділа ж вона дурня – зараз до нього так і кинулася.

– Ось хто мене вкрав, – каже, – за нього й вийду.

Дивиться на це диво батько і сам не знає, що воно робиться. Тут дурень і розказав йому все дочиста, як було діло. А батько йому й каже:

– Роби ж з братами, що хочеш...

Тоді дурень поїхав до вінця, повінчався з панною, братів простив, а вовкові зжарив цілого барана.

От вам казка, а мені бубликів в'язка.

Чи знаєш ти, що...

За українською народною легендою, жар-птиця – чарівний золотий птах, який живе в тридесятому царстві, в золотій клітці, а прилітає опівночі в сад і яскраво освітлює його. Перо цього птаха коштує півцарства. Їсть він молодильні золоті яблука, які дарують вічну молодість, красу і безсмертя. Коли співає, із дзьоба сиплються золоті перлини. Може перетворюватися на червоного коня (це Сонце), що жаром дихає, а з ніздрів пашить вогонь. А може на чорного, вороного – то нічне небо. Ці коні-птахи переносять душі померлих у тридесяте царство...

Вчимося розповідати і пояснювати прочитане

1. Ким були головні герої казки? Яке бажання виникло в них?
2. Як діють брати, коли треба вибирати? 3. Перекажи, як дурневі вдалося здобути і жар-птицю, і коня, і панну.

Вчимося аналізувати прочитане

1. Чому двох братів називають розумними, а третього – дурнем?
2. Які чарівні перетворення, фантастичні предмети є у казці? Знайди їх і поясни. 3. Чому страшний вовк стає помічником дурні? Вовк уособлює добро чи зло? Чи потворний він? 4. Як ти розумієш образи жар-птиці, дивовижного коня і панни? Що вони символізують?

Вчимося робити висновки, вигадувати

1. Поміркуй, чи можна здобути щастя ціною нещастя інших. **2.** Придумай своє продовження казки, починаючи від слів: «А батько йому й каже: «Роби з братами, що хочеш...». Запиши його у читацький щоденник. **3.** Розшифруй відомий вислів «піймати перо жар-птиці». Як думаєш, яким треба бути, щоб «піймати перо жар-птиці»?

«Роби добро таємно і шкодуй, коли про нього дізнаються, і ти навчишся радості творити добро» (Л. Толстой).

«Гроші, якими володієш, – знаряддя свободи; ті, за якими женешся, – знаряддя рабства» (Ж.-Ж. Руссо).

КРАСНИЙ ІВАНКО І ЗАКЛЯТЕ МІСТО

Жила, де не жила, одна жінка, що одного разу без нікого подалася в місто – до самої столиці. По дорозі перестрів її якийсь чоловік та й каже:

– Жінко, я знаю, що ти бідна, і я тобі радо допоможу, якщо будеш згодна продати мені те, про що ти не знаєш. Погодишся – зроблю тебе багатою і ти більше ніколи й ні в чому не будеш мати нестатків.

Жінка довго думала. Що то може бути, про що вона нічого не знає! І як можна продати таке незнайомому чоловікові? Думала, думала, але ніяк не могла вгадати, про що вона нічого не знає. А та жінка вже була з дитиною, чого ще не знала. Незнайомий чоловік те знав, бо був сам нечистий. І жінка сказала, що вона за велике багатство згодна віддати йому те, про що тепер нічого не знає.

Коли повернулася з міста, в її хаті було повно грошей, усякої їжі, що чорт понаносив. Та невдовзі жінка зрозуміла, що вона само-друга: перша – то сама, а друга – те дитинча, що в ній ворухнулося. Дуже засмутилася вона: лише тепер прийшло їй на гадку, що продала якомусь чоловікові ще не народжене дитя.

Настав час, і жінка народила дуже гарного хлопчика, якого назвала Іванком. Хлопчик ріс як із води і ставав усе гарнішим. Серед сільських дітей файнішого¹ й не було. Мати жила добре і віддала його до школи. Хлопчик гарно вчився. Але мати плакала та плакала: боялася, що одного разу прийде той чоловік і забере

¹ Файній – гарний.

від неї найдорожче. Що тоді буде з хлопчиком? З чоловіком, що купив дитинча, не було домовлено, якого дня він прийде за тим, про що вона нічого не знала. І бідна мати не могла збагнути, коли вона має розлучитися зі своїм синочком. А хлопчик помітив, що мати часто плаче, й одного разу спитав її:

— Чому ви, мамо, плачете та плачете? Не маєте що плакати, бо в нас усього досить!

— Дорогий синку, — відповіла мати, — я плачу тому, що прода-ла тебе ще тоді, коли ти не народився. Той чоловік, що тебе купив і дав мені велике багатство, певно, чорт. А тепер не знаю, коли він прийде, аби тебе вирвати з моїх рук навіки.

Хлопець засміявся.

— Не бійтесь, мамко моя рідна, нічого не трапиться, і не плачте зі страху за мене!

Хлопець повернувся до науки. Але слова матері все-таки запали йому в душу. Якось він пішов до Діда-всевіда і розповів йому про материну журу. Як мудрець, старий дав знати хлопцеві, що, коли той буде мати двадцять років, за ним прийде додому повно щезників¹. Але вони не візьмуть його — най тільки ні з ким не стає до бесіди, ні на чиє слово не відповідає, кого б не побачив.

Хлопець добре зарубав собі на носі дідову пораду. Коли він підріс і сповнився йому двадцятий рік, до хати справді напливло повнісінько чортів у подобі всяких великих панів. Вони просто з порога починали з молодим господарем бесіду, але він не говорив нічого. Чорти дуже розсердилися і з великої злоби позривали з хати дошки, потім пощезали.

Вночі вони повернулися, вхопили хлопця з постелі та й віднесли на чортівську гору. Там страшенно сікли його нагаями і все кликали: «Іване!», аби він відізвався. Та Іван мовчав як риба, і його шмагали ще лютіше, гадаючи, що хоч так примусять заговорити. Але хлопець пам'ятав пораду Діда-всевіда і не відзвився на жодне слово. По півночі, коли вже пробило на першу годину, чорти пощезали й дали йому спокій.

Змучений, ледь живий, спускався хлопець-неборак з чортівської гори до проклятого міста, яке лежало недалеко й називалося Проїм. Зійшов у місто і побачив великий палац. Завернув

Якими словами мати і син виражають свої почуття один до одного?

Як ти розумієш виділений вислів?

¹ Щезник — злий дух, лісовик.

просто туди і зайшов до світлиці. Побачив там постіль, що вже була розстелена, і ліг. А треба сказати, що той палац і всі світлиці в ньому були такі чорні, як вугілля, бо на тому місті лежало прокляття.

Що означає чорний колір у народному уявленні?

На другий день рано хлопець пробудився і до його світлиці зайшла якась чорна, як вуглина, панночка. То була принцеса, але й на ній лежало прокляття, і від того

вона почорніла. Панночка принесла Іванові калача і почала до нього говорити. Але наш Іван, за мудрою порадою, не сказав ні слова – боявся їй тої дівки. Тоді панночка мовила:

– Виджу, що ти боїшся мене, тому не говориш. Але вже й дотепер ти мені допоміг, аби скинути прокляття. Бачиш, я цілком була чорна, а вже ноги в мене побіліли до колін. Зовсім чорна була і світлиця, а від твоєї терпеливості, стійкості трохи побіліла. Ти лише не піддавайся, не виказуй слабості – будь мужнім, як і був, – то все місто Проїм визволиш із прокляття.

Такі слова додали Іванові хоробрості, та в нього з рота і тепер не вихопилося їй словечка. Він з'їв калач, який принесла панночка, і не виходив зі світлиці.

Настала друга ніч. Десять коло півночі чорти знову вхопили хлопця з постелі та віднесли на чортівську гору. Спершу красно просили його – най до них заговорить, але Іван не піддавався. Чорти скипіли лютим гнівом, прив'язали хлопця до олов'яносірої лавиці і відшмагали заліznими палицями. Молодий хлопець од страшного болю мало не вмер. По півночі, коли вже пробило на першу годину, чорти пощезали і дали йому спокій. Змучений і заслаблий, він спустився з гори і пішов просто до палацу, в якому був перед тим. А палац світився вже наполовину, лише друга його половина була досі чорна, як вугілля. Іван сяк-так дотягся до знайомої світлиці, знайшов два калачі, ліг собі у постіль і заснув глибоким сном.

На другий день рано до молодого хлопця зайшла та сама панночка. Тепер її тіло вже було наполовину біле. Дівчина їй цього разу заговорила до Івана, а він усе мовчав і цілий день нікуди не виходив.

Настала третя ніч. Опівночі знову з'явилися чорти, виволокли Іvana з постелі та й винесли на чортівську гору. Спершу говорили з ним по-приятельськи і обіцяли гори-доли, аби лише

заговорив. Та Іван не піддавався, стояв на своєму. Побачили

чорти, що ніяк не годні дати ради з молодим легенем, прив'язали його до залізно-сірої лавиці, схопили вогняні нагаї та й відшмагали знову. По півночі, коли вже пробило на першу годину, чорти пощезали й залишили Івана напівмертвого. Він ледве-ледве міг устати з лавиці й дотягтися до того палацу, де вже два дні знаходив притулок.

Тепер світився весь палац. Іван зустрів ту дівчину, що спочатку була цілком чорна. Вона вже була біленька і врочисто, з якоюсь короною на голові, прийняла його. Принцеса сердечно дякувала Іванові за те, що він один не здався нечистій силі й тим зняв прокляття з міста Проїма. Іван ліг у постіль, а біла дівка тут же закликала лікаря. Його тіло помостили цілющою мастию, і від неї Іван цілком видужав.

Тепер уже хлопець зрозумів, що дівчини не треба боятися, бо то – чиста душа. Почав з нею говорити та й дійшло до того, що закохався в принцесу. Полюбився і дівці Іван. Царська донька дала йому знати, що, якби побралися, він був би коло неї за царя Іvana, бо вона – єдина спадкоємиця царського престолу. Та Іван, хоч дуже любив дівчину, відповів їй так:

– Добре б то було, але я хотів би позвати на весілля й мою рідну маму – не хочу оженитися без її поради.

На те принцеса мовила:

– На простому возі ти і за сто років не доберешся до матері, а як справимо весілля, то станеш царем і тоді в чарівній кареті поїдемо разом до твоєї мамки та й привеземо її сюди.

Іван на те погодився, і молодим справили таке весілля, що кращого і більшого, напевно, ніхто у світі не бачив. Потому привезли Іванову маму й жили собі щасливо. Либонь, живуть і нині, коли їм судилося.

ЧИ ЗНАЄШ ТИ, Що...

За переказами, в європейських країнах є так звані Лисі гори, на яких опівночі відьми й чорти збираються на свої гульбища – шабаші. На їхніх вершинах нічого не росте, бо всякі пагінці затоптуються. У Києві їх кілька. Найвідоміша знаходиться на Юрковиці над Подолом...

...Найпоширеніше у світі ім'я Іван спочатку з'явилося у стародавній Іудеї, яке давньоєврейською мовою означало «Божа благодать, дар богів». У інших народів воно звучить по-різному: Ян (польське, чеське, словацьке), Янка (білоруське), Джовані (італійське), Жан (французьке), Джон (англійське), Йоганн

(німецьке), Вано (грузинське), Ованес (вірменське), Юхан (естонське). В Україні ім'я Іван настільки поширене, що у фольклорі часто вживається у символічному значенні. Одне з них – символ героя-велетня, богатиря...

Вчимося уважно читати, міркувати над прочитаним, пояснювати і порівнювати

1. За яких обставин жінка продала свою ще не народжену дитину? Чи винна вона в тому? 2. Що переживала мати, коли виростав її син Іван? 3. Як готувався Іван до боротьби із силами зла, коли довідався про материнське горе та своє?

Вчимося досліджувати текст

1. Що ж відбувалося та скільки разів тоді, коли синові виповнилося 20 літ? Порівняй з кількістю подібних повторів та кількістю дійових осіб у інших казках. 2. Знайди у цій казці та інших цифрові повтори. Які трапляються найчастіше? 3. Що додало хлопцеві мужності? Знайди пояснення у тексті.

Вчимося висловлювати власні міркування, робити висновки

1. Наведи відомі тобі приклади, коли мужність, стійкість, сміливість реальних людей рятували міста, села, країну від страшної біди. 2. Поміркуй, чому головного героя названо «красним». У якому значенні вжито це слово? Добери синоніми. 3. Чого наочає казка «Красний Іванко і закляте місто»?

Запам'ятай!

Казка – це твір, у якому розказується про вигадані, фантастичні події. Казка, придумана багатьма людьми, – народна казка, жанр фольклору.

Народні казки поділяються на такі групи: казки про тварин, побутові, чарівні (героїко-фантастичні).

Казка має таку побудову: зачин – початок («Жили-були...», «Було колись...»), основна розповідь, кінцівка («Живуть і нині»).

УЗАГАЛЬНЮЄМО ВИВЧЕНЕ

1. Хто є творцем народних казок?
2. Чим відрізняється казкова розповідь від інших оповідань?
3. Як можна згрупувати казки за характером персонажів, подій, конфлікту?
4. Назви найхарактерніші ознаки казок кожної групи.
5. Які магічні числа використовуються в казках, особливо чарівних? Наведи приклади.
6. Як розпочинаються і закінчуються казки?
7. Які сили протистоять у казках і на чиєму боці завжди перемога?
8. Як у казках говориться про те, де і коли відбувається події? Запиши кілька таких висловлювань.
9. Назви найпоширеніші в українських народних казках образи. Розкрий їхнє символічне значення.
10. Прокоментуй народне прислів'я: «Казка вчить, як на світі жити».
11. Які найкращі риси людини, ознаки національного характеру відображають українські народні казки?
12. Які слова допомагають краще уявити героїв казки, викликають співчуття чи обурення, захоплення чи протест?
13. Згадай в українських казках дотепні епизоди, образи, вислови.
14. Порівняй українську народну казку «Мудра дівчина» з будь-якою відомою тобі казкою іншого народу, в якій перемагає мудрість, кмітливість, розум.

Радянсько прочищати

Українські народні казки: «Летючий корабель», «Яйце-райце», «Іван-вітер», «Цар Лев», «Три персні», «Золотий черевичок».

Літературні казки

...в дитинстві
мене нічого не дивувало.
Ходив гарбуз по городу.
На яблуні сиділа Жар-Птиця.
Під вікном у нас на травичці
жабка, мишка і півник жили в рукавичці.
А тепер – якийсь листочок осінній
і вже стоїш в потрясенні.

Л. Костенко

М. Глущенко. Київська осінь. 1950 р.

Подумаймо разом

На твою думку, чи можуть вийти з народної казки її герой й зажити іншим, новим життям. Що могло б трапитися з Лисичкою-Сестричкою, Кирилом Кожум'якою чи Мудрою дівчиною, якби вони опинилися поруч із тобою? Чи пробував ти сам коли-небудь складати казки?

Є письменники, які гарно фантазують, захоплюються різними вигаданими історіями і дуже люблять казки – тому й самі пробують їх писати.

Запам'ятай!

Казка, складена однією людиною – письменником, називається літературною казкою.

ПрИгадай!

Яких ти знаєш відомих у всьому світі письменників-казкарів та їхні казки?

Серед них **Іван Франко (1856–1916)** – видатний український письменник, відомий у Європі свого часу вчений, громадсько-культурний діяч. Він був людиною високоосвіченою, демократичних поглядів, справжнім «титаном праці» й думки. Його творчий спадок – це понад чотири тисячі творів різних жанрів!

Народився в с. Нагуєвичах на Львівщині в родині сільського коваля. В шістнадцять років втратив батьків – був тоді учнем Дрогобицької гімназії. Згадуючи своє дитинство, юність, він створював автобіографічні оповідання.

Книжку казок про тварин **«Коли ще звірі говорили»** Іван Франко написав спочатку для власних дітей – Андрія, Тараса, Петра та Ганни. Всі 19 казок, що ввійшли до першого видання, створені на основі казок різних народів світу: сербських, російських, німецьких, грецьких, індійських та ін. У другому виданні додалася ще одна казка «Як звірі правувалися з людьми».

«Батько привчив нас чітко відрізняти великі справи від брехні і фрази» (Т. Франко).

«Брехнею світ пройдеш, але назад не вернешся» (Українське прислів'я).

I. Труш. Портрет
І. Франка. 1940 р.

Діти І. Франка.
Фото

ПрИгадай!

Назви українські народні казки, в яких персонажем є хитра, кмітлива Лисичка-Сестричка. Кого вона найчастіше обдурювала? Про кого найперше дбала?

ІВАН ФРАНКО

ФАРБОВАНИЙ ЛИС

Жив собі в однім лісі Лис Микита, хитрий-прехитрий. Скільки разів гонили його стрільці, цькували його хортами, ставили на нього капкани або підкидали йому отруєного м'яса, нічим не могли його доконати. Лис Микита сміявся собі з них, обминав усякі небезпеки ще й інших своїх товаришів остерігав. А вже як вибереться на лови – чи то до курника, чи до комори, то не було сміливішого, вигадливішого та спритнішого злодія. Дійшло до того, що він у білий день вибирався на полювання й ніколи не вертався з порожніми руками. Незвичайне щастя і його хитрість зробили його страшенно гордим. Йому здавалося, що немає нічого неможливого для нього.

– Що ви собі думаєте! – похвалявся він перед своїми товаришами. – Досі я ходив по селах, а завтра в білий день піду до міста і просто з базару курку вкраду.

– Ет, не говори дурниць, – умовляли його товариші.

– Що, дурниць? Ану, побачите! – гарячкував Лис.

– Побачимо або й не побачимо. Там собаки зграями по вулицях бігають. То вже хіба ти обернешся в блоху, щоб тебе не побачили й не роздерли.

– От побачите, і в блоху не перевернуся, і не розірвуть мене, – вів своє Лис і задумав завтра побігти до міста і з базару вхопити курку.

Але цим разом бідний Микита таки помилився. Поміж коноплями та кукурудзою він безпечно заліз аж до передмістя; городами, перескакуючи плоти¹ та ховаючися між яриною², дійшов аж на середину міста. Але тут біда. Треба було хоч на мить вискочити на вулицю, збігати на базар і вернутися назад. Але на вулиці й на базарі крик, шум, гамір, вози скриплять,

¹ Пліт – плетена з лози огорожа.

² Яринá – посіви ярих зернових: пшениці, вівса чи ячменю.

колеса гуркотяль, коні гримлять копитами, свині кувічуть – одним словом, клекіт такий, якого наш Микита і в сні не бачив, і в гарячці не чув.

Але що робити? Наважився, то треба кінчати, що почав. Посидівши годин зо дві в бур'яні під плотом, він звик до того гамору. Позбувши першого страху та роздивившись потроху, куди й як найкраще бігти, Лис Микита набрався відваги, розбігся й одним духом скочив через пліт на вулицю. Вулицею йшло та їхало людей багато. Стояла курява¹. Лиса мало хто й запримітив, і нікому до нього не було діла. А Микита тому й рад. Знітився, скулився та ровом як чкурне² просто на базар, де довгим рядом сиділи жінки, держачи в решетах та в кошиках на продаж яйця, масло, свіжі гриби, полотно, курей, качок та інші такі гарні речі.

Але не встиг він добігти до базару, коли йому назустріч біжить Пес, з іншого боку надбігає другий, а там бачить третього. Псів уже наш Микита не одурить. Зараз пронюхали, хто він, загарчали та як кинуться до нього! Наш Микита закрутися мов муха в окропі: що тут робити? Куди дітися?

Що означає виділений вираз?

Недовго думаючи, він шмигнув у найближчі одчинені ворота, а з воріт на подвір'я. Зіщулився тут і роздивляється, куди б його сховатися. А сам наслухає, чи не біжать Пси. Ого! Чути їх! Уже близько! Бачить Лис, що на подвір'ї в кутку стоїть якась діжка³. От він, недовго думаючи, скік у діжку та й сховався. Щастя мав, бо ледве він щез у діжці, коли прибігли цілою купою Пси, гавкаючи, гарчачи, нюхаючи.

– Тут він був! Тут він був! Шукайте його! – кричали передні.

Ціла юрба кинулася по невеликому подвір'ю, по всіх закутках гребуть, нюхають, дряпають – Лиса й сліду нема. Кілька разів підходили й до діжкі. Але негарний запах, який ішов від неї, відганяв їх. Врешті, не знайшовши нічого, вони побігли далі. Лис Микита був урятований. Урятований, але як!

У діжкі, що так несподівано стала йому в пригоді, було більше як до половини синьої, густої, на олії розведеної фарби. Бачите, в тім домі жив маляр, що фарбував будинки, паркани та садові

¹ Курява – пилюка.

² Чкурнути – втекти.

³ Діжка – широка дерев'яна бочка, в якій готують тісто на хліб.

лави. Завтра він мав фарбувати якийсь великий паркан і відразу розвів собі півдіжі фарби та й поставив її в кутку на подвір'ї, щоб мати на завтра готову. Вскочивши в цей розчин, Лис Микита в першу хвилину пірнув у нього з головою і мало не задушився, але потім, діставши задніми ногами дна бочки, став собі так, що все його тіло було затоплено в фарбі, а тільки морда, така ж синя, трішечки стирчала з неї. Отак він виждав, поки минула страшна небезпека. Серце в бідолахи билося сильно, голод крутів кишкі, запах олії душив його, але що було робити! Добре, що живий! Та й то ще хто знає, що буде? Що, як надійде господар бочки і застане його тут?

Майже вмираючи зі страху, бідний Лис Микита мусив сидіти в фарбі тихо аж до вечора, добре знаючи, що коли тепер, у такім вигляді, з'явиться на вулиці, то вже не тільки Пси, а й люди кинуться за ним і не пустять його живого. Аж коли смеркло, Лис Микита прожогом вискочив із свого незвичайного купелю, перебіг вулицю і, не помічений ніким, ускочив до садка. А звідси бур'янами, через перелази, через капусті та кукурудзи чкурнув до лісу. Довго ще тяглися за ним сині сліди, поки фарба не стекла трохи та не висохла. Вже добре стемніло, коли Микита добіг до лісу, і то не з того боку, де була його хата, а з протилежного. Був голодний, змучений, ледве живий. Додому ще треба було бігти зо дві милі¹, але на це в нього не стало вже сили. Тому, підкріпивши трохи кількома яйцями, які знайшов у гнізді перепелиці, він ускочив у першу-ліпшу порожню нору, розгорнув листя, зарився в ньому з головою і заснув, справді як після купання.

Чи пізно, чи рано прокинувся він на другий день, цього вже в книгах не записано. Вставши од сну, позіхнувши смачно і сплюнувши тричі в той бік, де вчора була йому немила пригода, він обережненько, лисячим звичаєм, виліз із нори. Глип-глип! Нюх-нюх! Усюди тихо, спокійно, чисто. Заграло серце в лисячих грудях. «Саме добра пора на полювання», — подумав.

Але в ту хвилину зиркнув на себе — лішенько! Аж скрикнув бідолаха. А це що таке? З переляку він кинувся тікати, але сам від себе не втечеш.

Зупинився і знову придивляється: та невже це я? Невже це моя шерсть, мій хвіст, мої ноги? Ні, не впізнає, не впізнає, та й

Прокоментуй
виділений вираз.

¹ Миля — міра довжини, більша за кілометр.

годі. Якийсь дивний і страшний звір, синій-синій, з препоганим запахом, покритий не то лускою, не то їжаковими колючками, а хвіст у нього – не хвіст, а щось таке величезне, а важке, мов довбня, і також колюче. Став мій Лис, оглядає те чудовище, що зробилося з нього, обнюхується, пробує обтріпати – не може. Пробує обкачатися в траві – не може. Пробує дряпати із себе ту луску кігтями – болить, але не пускає. Пробує лизати – не йде. Побіг до калюжі, скочив у воду, щоб обмити фарбу, – де тобі! Фарба олійна, вночі у теплі засохла добре, не пускає. Роби що хочеш, брате Микито!

Де не взявся Вовчик-Братик. Ще вчора він був добрим знайомим нашого Микити, але тепер, побачивши нечуваного синього звіра, всього в колючках та з таким здоровенним, мов із міді вилитим, хвостом, він аж завив з переляку, а отямившися, почав утікати – ледве хлипає. Натрапив у лісі Вовчицю, далі Ведмедя, Кабана, Оленя – всі його питаютъ, що з ним, чого він так утікає, а він тільки хлипає, баньки¹ витріщив та знай тільки лепече:

– Он там... Он там... Он там... Ой, та й страшно ж! Ой, та й люте ж!

– Та що, що таке? – допитують його знайомі.

– Не знаю... не знаю... Ой, та й страшне ж!

Що за диво! Зібралося навколо чимало звірів, заспокоюють його, дали води напитися. Мавпа Фрузя вистригla йому три жменьки волосся між очей і пустила на вітер, щоб так і його переполох розвіявся. Але де тобі, все дарма! Бачачи, що з Вовком біда, звірі вирішили йти усі разом у той бік, де показував Вовк, і подивитися, що там таке страшне. Підійшли до того місця, де все ще крутився Лис Микита, зиркнули собі та й кинулися вроztіч. Де ж пак! Такого звіра ні видано, ні чувано, відколи світ світом і ліс лісом. А хто там знає, яка в нього сила, які в нього зуби, які кігті та яка його воля?

Хоч і як тяжко турбувався Лис Микита своїм новим виглядом, а все-таки він добре бачив, яке враження справив його вигляд на Вовка та інших звірів. «Гей, – подумав собі хитрий Лис. – Та це не погано, що вони мене так бояться. На цьому можна добре виграти. Стійте лише я вам покажу себе». І, піднявши вгору хвіст, гордо надувшись, він пішов у глиб лісу, де знав, що є місце, де сходяться всі лісові звірі. Тим часом поголоска про нового й страшного звіра розійшлася геть по всьому лісі. Всі

¹ Банькій – очі.

звірі, що жили в тім лісі, хотіли хоч здалека подивитися на нового гостя, але ніхто не смів підступити ближче. А Лис Микита мов і не бачив цього, йде собі поважно, мов у глибокій задумі, а прийшовши на середину звіриного майдану, сів на тім пеньку, де звичайно любив сидіти Ведмідь. Сів і жде. Не минуло й півгодини, як навколо майдану наскідилося звірів і птахів видимо-невидимо. Всім цікаво знати, що воно за проява, і всі бояться її, ніхто не сміє приступити. Стоять здалека, тремтять і тільки чекають хвилини, щоб дати драпака.

Що означає
виділений вираз?

Тоді Лис перший заговорив до них ласкаво:

— Любі мої, не бійтесь мене. Приступіть ближче, я хочу вам щось дуже важливе сказати.

Але звірі не підходили, і тільки Ведмідь, ледве-ледве переводячи дух, запитав:

— А ти ж хто такий?

— Підступіть ближче, я вам усе розповім, — лагідно й солодко говорив Лис. Звірі трохи наблизилися до нього, але зовсім близько — не наважилися.

— Слухайте, любі мої, — говорив Лис Микита, — і радійте! Сьогодні рано Святий Миколай виліпив мене з небесної глини, придивітсья, яка вона блакитна. І, ожививши мене своїм духом, мовив: «Звіре Остромисле! В звірячім царстві запанував нелад, несправедливий суд і неспокій. Ніхто там не певний за своє життя і своє добро. Йди на землю і будь царем звірів, заводь лад, суди по правді та не допускай нікому кривдити моїх звірів». Почувши це, звірі аж у долоні сплеснули.

— Ой Господи! Так це ти маєш бути нашим царем?

— Так, дітоньки, — поважно мовив Лис Микита.

Нечувана радість запанувала в звіринім царстві. Зараз кинулися робити порядки. Орли та Яструби наловили курей, Вовки та Ведмеди нарізали овець, телят і нанесли цілу купу перед нового царя. Він узяв часточку собі, а решту по справедливості розділив між усіма голодними. Знов радість запанувала, почулися подяки. От цар! От добрий! От премудрий! Та за таким царем ми проживемо віки вічні, мов у Бога за дверима.

Пішли дні за днями. Лис Микита був добрым царем, справедливим і м'якосердним, тим більше, що тепер не треба було самому ходити на лови, засідати, мордувати. Все готове, зарізане, һавіть обскубане й обпатране приносили йому послужливі

міністри. Та й справедливість його була така, як звичайно у

звірів: хто був дужчий, той кращий, а хто слабший, то ніколи не вигравав справи.

Жили собі звірі під новим царем зовсім так, як і без нього: хто що зловив або знайшов, той їв, а хто не зловив, той був голодний. Кого вбили мисливці, той загибав, а хто втік, той радів, що живе. А проте всі були дуже раді, що мають такого мудрого, могутнього і ласкавого царя, а надто такого несхожого на всіх інших звірів.

І Лис Микита, зробившись царем, жив собі, не тужив. Тільки одного боявся: щоб фарба не злізла з його шерсті, щоби звірі не пізнали, хто він є насправді. Для того він ніколи не виходив у дощ, не йшов у гущавину, не чухався і спав тільки на м'якій перині. І взагалі він пильнував, щоб нічим не показати перед своїми міністрами, що він є Лис, а не звір Остромисл.

Так минув рік. Надходили роковини того дня, коли він став царювати. Звірі надумали вроцісто святкувати той день і справити великий концерт. Зібрається хор з Лисів, Вовків, Ведмедів, написали чудову кантуату¹, і ввечері після великих процесів, обідів і промов на честь царя хор виступив і почав співати. Чудо! Ведмеді ревли басом, аж дуби тряслися. Вовки витягали соло², аж вуха в'янули³. Але як молоді лисички в народних в branнях задзвякотіли тоненькими тенорами, то цар не міг втриматися. Його серце було переповнене, його обережність заснула, й він, піднявши морду, задзвякотів і собі по-лисячому. Господи! Що сталося? Всі співаки відразу затихли. Всім

Що означає
виділений вираз?

міністрам і слугам царським відразу мов полуда з очей спала. Та це ж Лис! Простісінький фарбований Лис! Ще й паскудною олійною фарбою фарбований.

Тъху! А ми собі думали, що він не знати хто такий! Ах ти, брехун! Ах ти, обманщик!

І, не згадуючи вже ні про його добродійства, ні про його хвалену мудрість, а люті за те, що так довго давали йому дурити себе, всі кинулися на нещасного Микиту і розірвали його на шматочки.

Вчимося переказувати, усвідомлювати текст, порівнювати

- Хто є головним персонажем казки Івана Франка? Які народні казки з подібними героями ти знаєш?
- Чим прославився Лис Микита серед своїх товаришів? Якої оцінки заслуговують такі його

¹ Кантата – вокально-інструментальний твір для солістів, хору й оркестру.

² Витягати соло – співати головну партію

³ Аж вуха в'янули – стало соромно за такий спів.

здібності? **3.** Перекажи найнапружениший, гострий, динамічний (де події змінюються блискавично) епізод. Використовуй слова та вирази з казки, добре усвідомивши їхнє значення («...одним духом скочив, ...як чкурне, ...закрутися мов муха в окропі, шмигнув, ...скік у діжу...» та ін.). **4.** Як жилося лісовому народові з новим царем? Яку справедливість він захищав? **5.** Порівняй Лиса Микиту з хитрими і кмітливими тваринами в казках «Рейнеке-Лис» Й.В. Гете, «Кіт у чоботях» Ш. Перро, в українських народних казках про Лисичку-Сестричку.

Вчимося міркувати над прочитаним, аналізувати

1. Чи на краще змінили характер Лиса незвичайне щастя і хітрість? Вибери з пар антонімів ті, що точніше характеризують головного персонажа у часі царювання: лицемірство – щирість, зазнайство – самокритичність, хвалькуватість – скромність, користолюбство – безкорисливість, думки тільки про власне благо (егоїзм) – турбота про загальне добро (альtruїзм). **2.** Чи однаково сприймаються різні епізоди казки? Чому одні викликають співпereживання, змушують замислитися, інші розважають, веселять? **3.** Як скористався Лис Микита, здавалось би, безвихідним становищем? Що йому допомогло? Спробуй схарактеризувати не лише Лиса, а й інших мешканців лісу. **4.** Проаналізуєте слова і думки Лиса. Вони відповідають одне одному чи суперечать? **5.** Чому фарбований Лис назався Остромислом? **6.** Чому ж «... всі були дуже раді...»? Над ким насміхається автор? Яка його роль у казці? Порівняй літературну казку з народною. **7.** Яка головна думка в казці? Чого вона навчає?

Вчимося робити висновки, доводити власну думку, уявляти

1. Чи можна сказати, що прочитаний твір – літературна казка? Доведи свою думку. **2.** Дай словесну характеристику Лиса, потім намалюй його олівцями чи фарбами у своєму читацькому щоденнику. **3.** Прочитайте в особах найбільш «сценічні» епізоди казки, використовуючи всі відомі засоби виразності (інтонація, темп, міміка, жести). Стеж за підказками автора.

Запам'ятай!

Мова автора – розповідь про події та героїв (персонажів) від імені оповідача.

Мова персонажа – висловлення героїв твору. **Діалог** – розмова двох або кількох персонажів. **Монолог** – висловлення одного героя.

Радимо прочитати

I. Франко. «Коли ще звірі говорили», «У кузні».

Пригадай!

Які незвичайні, чарівні, фантастичні істоти відомі тобі з народних міфів, легенд, казок? Вони добрі чи лихі? Які відчуття (страху, цікавості, настороженості, неприязні, симпатії тощо) вони викликають у тебе? Чи тобі подобаються якісь із них? Чим?

Подумаймо разом

Можливо, тобі чи твоїм знайомим доводилося зустрічатися з нечистою силою (чортами, домовиками, відьмами, русалками, водяними) або щось таке тобі приснилося чи уявилося... Чи віриш ти у їхнє реальне існування? Чи можна стверджувати, що світ лише такий, яким ми його бачимо? Як думаєш, чи існує світ невидимий? Чи можна добром перемогти зло?

А якщо чорти, відьми, русалки – лише плід нашої фантазії? Якщо вони існують тільки в нашій уяві? Тоді їх і вигадувати можна по-своєму. Спочатку спробуй уявити їхню зовнішність – портрет...

Як, скажімо, уявляв «чортовиння» український письменник **Василь Королів-Старий (1879–1943)**, який був ще й книжковим видавцем, громадським діячем і ветеринарним лікарем. Народився на Полтавщині, а з 1919 р. проживав у Чехо-Словаччині. Там він написав свою відому збірку фентезійних казок «Нечиста сила».

Загадай!

Портрет у художньому творі – це словесний опис зовнішності персонажа.

Може бути портрет живописний, коли чия-небудь зовнішність змальовується фарбами, олівцями, фломастерами або іншими засобами... Чи є в тебе такий портрет?

Чи знаєш ти, що...

За народною міфологією, потерчата – це немовлята, які померли нехрещеними відразу після народження. Вони живуть на болотах і в озерах, вночі ходять із каганцями і заманють людей до себе. Потерчата вміють літати і кричати, як коти; завжди допомагають своїм родичам, навіть повернутися з потойбічного світу...

ВАСИЛЬ КОРОЛІВ-СТАРИЙ

ПОТЕРЧАТА

Дячиха Євпраксія поралася біля печі. Вона гнівалася. Вже давно перестояла вечеря, час би й спати лягати, а дяка Оверка нема та й нема. А господині ж найгірше, коли вона когось чекає до столу, а той не йде.

– Неначе тобі в болото пірнув!¹ – промовила дячиха сама до себе й із серця підкинула цілий оберемок дров до печі.

Дрова голосно зашкварчали й почали так тріщати, мов там, у печі, хтось лущив горіхи. По вікнах, підлозі й стелі бігали рожеві зайчики. В запічку зацвірінькав цвіркунець, в хату потягло теплом. Стало світліше й веселіше. Великий кіт звівся на лежанці, спочатку вигнувся дугою, а потім витягся, позіхнув і пішов на руки до дячихи. Тут він так гарно почав муркотати, що дячисі аж полегшало на душі. Вона задивилася на вогонь, як він переплигував з однієї деревини на другу. Немов хтось чіпляв до деревин білі, сині, рожеві та жовті тремтячі клаптики блис-

¹ Неначе тобі в болото пірнути – зникнути.

комір холодного шроту¹. Шапка також полізла з голови, дарма що на його блискучій лисині було всього тільки одинадцять волосинок, які тепер стали дібом.

«Та це ж мене манить нечиста сила!» – подумав переляканій дяк, як думають усі люди, коли їм трапиться вночі щось незрозуміле, до чого вони не звикли.

Він хитнувся набік, підібрав поли свого довгого каптана й, не знати чого, метнувся від дороги праворуч. Потерчата враз побачили, що він збивається з шляху. Злякавшись, що дяк може загрузнути в болоті, а тоді вони самі – малосилі – не зможуть його відтіль витягнути, вони збіглися до гурту, а потім всі посунули до нього й заступили йому дорогу.

Дяк Оверко зовсім отетерів². Не тямлячи себе, він метнувся вже ліворуч. Пробіг кілька ступнів і скочив на купину. Купина захитається в нього під ногами, але ж не дуже, бо в покраю³ трохи вже була підмерзла. Однак він сам враз помітив, що вже втрапив у багновисько. Повний жаху, спинився він на тій купині й притаїв дух. Потерчата помислили, що дяк міркує, як йому йти далі, й знову побігли на шлях. А він дивився на вогники й мізкував: «Загибає моя душа! Кінець наближається!..» Тоді почав молитися та хрестити тремтячою рукою ту невидиму силу, що манила його до себе.

Які відчуття
персонажа передають
виділений вислів?

Потерчата не знали, що їм робити. Бігла хвилина за хвилиною, а дяк все стояв мов стовп, не рухаючись з місця.

Вони знову повернули до нього, поставали навколо й почали співати всі разом. Той їхній спів нагадував шелестіння сухого очерету. Ale ж то не очерет, то співали Дитинчата-Потерчата:

Ой дяче, дяче!
Ти ж сам не бачиш,
Такою пітьмою
Ступати кудою.

Нас не жахайся,
Нам довіряйся:
Дovedем додому
По шляху твердому!..

I знову вони почали посуватися понад болотом, освічуючи йому правдиву путь. Однак дяк їх не зrozумів. Він все стояв і трусився, як лист на осиці. Потім ущипнув себе за носа, щоб переконатися, що він не спить і не марить.

¹ Шріт – металеві кульки для стрільби з мисливської рушниці.

² Отетеріти – український розгубитися з переляканім.

³ В покраю – скраю.

— Ой, ой! — скрикнув він голосно, бо таки міцно ущіпнувся.

Коли ж помітив, що вогники відходять від нього все далі та далі, почав заспокоюватися.

«Ні, ні! Ти мене не одуриш, бісовське навождені! — сказав він сам собі. — Дзуськи! Я — особа духовна, у вівтарі буваю, а в церкві ж я — свій чоловік!.. Ну, звісно, ліпше в таку темряву сидіти вдома, як блукати сновидою чи стовбичити серед болота, мов Дідько¹. Отож недурно-таки і в Святому Письмі сказано, що «блажен муж, іже не ідеть на совет»...

І, не скінчивши своєї думки, він потихеньку зліз з купини та обережно подався праворуч. Тепер, кидаючись то в один, то в другий бік, він уже зовсім згубив у тій пітьмі належний напрям і попростував у самісіньке болото. Тільки раз чавкнула нога в багні, й він полетів у підмерзлу воду сторч головою. Шапка йому злетіла, гарусовий² шарф на шиї розмотався. Дяк почав борсатись, але ж довгі поли ватяного каптана³ враз намокли, стали важкі, облипали йому ноги й не пускали вилізти з багна. В розpacі він почав вичитувати молитов, бо ж з обов'язку він був чоловік богобоязливий, а потім, як почув, що загружає ще дужче, щосили закричав не своїм голосом:

— Рятуйте! Рятуйте, хто в Бога вірує! Потопаю в болоті, яко фараон Гонитель!..

Той покрик почув Домовик. Ще здалеку він побачив, як у тім напрямі побігли Потерчата з каганцями, й умить зрозумів, що таке сталося. Мов цап, пострибав він чимдужче по купинах. Потім підскочив до загрузлого в болоті дяка, перевернувся на стару вербу й простягнув йому просто в руки дебелого сука. Дяк Оверко вхопився обома руками за той сучок і почав видиратись нагору. Тим часом Домовик мигнув кілька разів другою вітою Потерчатам, щоб вони швидше погасили свої вогники. Він-бо бачив, що дяк їх дуже злякався.

Потихеньку, підштовхуючи свого господаря з багна, Домовик вивів дяка на суходіл. Тут він поставив його лицем у напрямі дороги, витяг з болота шапку, непомітно прив'язав її до шарфа й прошепотів на вухо таким способом, щоб дяк подумав, нібито він сам так намислив:

— Іди тепер, Оверку, просто й нічого не бійся!

¹ Дідько — міфічна істота, злий дух, сатана.

² Гарус — крученая кольорова шерстяна пряжа.

³ Каптан — старовинний чоловічий верхній одяг з довгими полами.

Почувши під собою твердий ґрунт, мокрий, промерзлий дяк, забувши ї про свою шапку, щосили подався вперед. Швидко він помітив край дороги три тополі, що стояли перед цариною¹ села. Далі угледів на обрії й білу дзвіницю церкви, біля якої була його хата.

Тепер він зітхнув з полегшенням. Трохи було йому страшно, що ж скаже дячиха Євпраксія, що він так забарився та затопався... Витяг він з кишені мокру червону хустку, витер з чола холодний піт. Потім нюхнув тютюну, чхнув, аж йому іскри з очей посыпались, і підступив до своєї хвіртки.

Домовик заскочив наперед і відчинив йому ворота. Потім поміг їх щільненько зачинити, а дяка пропустив у хату поперед себе. Тут знову він причинив за господарем двері, бо той сам забув це зробити: такий він був стурбований пригодою та щасливий, що врятувався від біди.

Домовик також радів, що йому вчасно прийшла думка йти рятувати господаря, бо в тім малім болоті не було ні Водяника, ні Русалок, а малі Потерчата не могли б самі врятувати дяка. Ale ж коли дяк Оверко став біля печі перед світлом, то Домовик не міг втриматись від реготу. Неначе меблі затріщали, так пролунав його сміх.

І було чого! Дяк увесь був вимазаний чорним глеєм², по всьому обличчю було розмазане багно, виглядав він, неначе мокра курка, а на самому носі налипла добра купа бруду, що висіла, мов кишка в індика.

Домовиків сміх розбудив дячиху. Вона лупнула очима раз, лупнула вдруге й підскочила, мов опечена.

— Мати Божа Почаївська!³ Що ж це за Марюка?! — сплеснула вона в долоні. — Амінь, амінь! Розсипся!..

— Не кричи так велегласно, стара! — лагідним голосом промовив дяк. — Це — не Марюка, це — я, живий і невредимий раб Божий, дячок Оверкій! — і він скоса поглянув, чи немає в руках у дячихи якогось деркача, бо добре знав, що нашкодив.

І справді! В тій хвилині вона нагнулася під припічок та й вхопила в руку віника.

— Ах ти ж такий-сякий, забродо, п’янице! Ось я тобі покажу «раба Божого»! Побачимо, чи будеш ти й тепер «невредимий»! — закричала вона.

¹ Царина — околиця села.

² Глеї — осад на дні водоймищ, намул.

³ Ікона Божої Матері.

— Укротися, Євпраксіє! — притримав її дяк. — Не гнівися, не карай, дай слово промовити... Водила мене нечиста сила, хотіла в болоті втопити!..

Але ж дячиха не дала йому й скінчiti.

— Сам ти — нечиста сила! А водила тебе по болоті горілка, безбожнику!..

«А таки розумна жінка моя господиня!» — подумав про себе Домовик. Але ж йому шкода було й доброго дяка, й він непомітно висмикнув з дячишної руки віника. Потім ще раз гучно засміявся й стрибнув на теплу лежанку до товстого кота.

А дяк Оверко, умившись та перебравшись, ще довго-довго розповідав дячисі Євпраксії, як його манила зеленими вогниками нечиста сила, як хотіла втопити в болоті, та злякалася його щирих молитов...

ХУХА-МОХОВИНКА

Вона була останньою. Народилася не ранньою весною, як всі її сестри та брати. Було тоді вже тепло, ясне, веселе літо. Тим-то вона була найменшою в родині, «мізинчиком». Її дуже жаліли й любили, але ж любили не тільки за те, що була вона манісінька, як кошенятко. Була вона добра, лагідна, плоха¹, звичайненька, слухняна, роботяща. А граючись з іншими малими Хухами, радо приставала на всяку забавку, до якої її кликали. І ніколи ніхто не бачив, щоб вона колись гнівалась, чи була роздратована, або ж мала якісь примхи. Коротко кажучи, це була дуже гарна Хушка, може, ліпша, як всі інші Хухи в тому лісі.

Звали її Моховинка.

Ми, люди, всіх Хух звемо просто Хухами, так само, як і вони кажуть на всіх нас просто Люди. А тим часом Хухи бувають різні. Ті, що живуть у лісі, звуться лісовими; ті, що по проваллях та скелях, — печерницями; що понад річками та озерами, — очеретянками; ті, що у високій траві та бур'янах, — бур'янками. Бувають ще: степовички, байрачні, левадні. Тільки немає болотянок, бо всі Хухи, як котики, не люблять вогкого.

Моховинка була зроду лісовою Хухою. Й не тільки лісовою, а ще й боровинкою, бо народилася вона у густому-густому старому бору, де споконвіку живувесь її славний рід. Відомо ж бо, що Хухи з роду в рід живуть по одних і тих самих місцях.

¹ Плоха — несмілива, спокійна.

Переселяються ж тоді, коли щось зруйнує милу їм іхню батьківщину.

А це буває дуже, дуже тяжко, й вони гірко плачуть. Правда, люди здебільшого того плачу не розуміють, думають, що то стогне вітер, чи скриплять дерева в лісі, або пищать миші в полі. Бо ж люди дуже рідко помічають та розуміють чужі сльози...

Однак тому великому бору, в якім жила Моховинка, нічого не загрожувало. Лісник доглядав, щоб ніхто не кинув сірничка, хлопці глибоко всередину ходити боялися, рубали ж ліс тільки невеликими частками, й він швидко виростав знову.

У тім бору, між корінням великої сосни, зробила на осінь Моховинка собі хатку. Заблудити вона не могла ніколи, бо ту сосну легко було відізнати: на прикорні вона ділиться на три товстих стовбури. Моховинка заложила всі дірки сосновими галузками, а щілини й ізокола¹, й зсередини – м'яким зеленим мохом.

Була вона й сама така пухка, як мох. Мала довгу вовничку, що, мов шовком, вкривала все її тільце. Сама тільки мордочка була голенька й нагадувала садову жовто-фіалкову квіточку – «братки». Та були ще в неї голенькі зісподу рожеві лапки.

Як і всі інші Хухи, Моховинка так само мала мінливу вовничку, яка враз сама собою робилася того кольору, що й ті речі, біля яких бувають Хухи. Моховиночка найчастіше була зеленою, бо рідко відбігала від своєї зеленої хатки. Але ж, коли вона бігала по соснових старих глянцях, що лежали на землі, то ставала такою ж рудувато-червоною, як вони. Біля потоку була вона блакитною, як вода, на піску – жовтою, як пісок, між кущами шипшини – рожевою, на вересі – фіалковою, на снігу ставала білою.

Через те люди так рідко й помічають Хух. Хоча ж і те треба сказати, що люди взагалі дуже неуважні: вони мало дечого помічають навколо себе. До того ж далеко-далеко не кожний може побачити Хуху...

Одного дня Моховинка проکинулася спозаранку: ще й не світало. Прокинулася, бо їй стало холодно. Вона виглянула у віконце й побачила, що по лісу на глициах й на деревах лежить якась срібна пелена. Спочатку вона помислила, що то була імла, але ж коли придивилася краще, то помітила, що те було не подібне ні на імлу, ні на важкий туман, що часом котив бором. А був то перший сніг, бо вже починався підзимок.

¹ Ізокола – ззовні.

Щоби не змерзнути, Моховинка витягла зі своїх зимових запасів сухого моху й затулила щільненько вхід у хатку. Потім знову скрутилася клубочком та й заснула. Але недовго вона спала. Збудив її якийсь страшний звук. Почула вона, неначе хтось міцно гупнув біля неї, аж у вухах задзвеніло. Сама ж вона так підплигнула на своєму ліжку, що аж її ніжки вгрузли в мох, а манісінька подушечка з м'якенької кульбаби покотилася на долівку. Тої ж хвилини щось гупнуло знову, ще дужче. Хуха прожогом відчинила віконце й побачила чоловіка.

То був дід у великих повстяниках¹, що майже цілком застували їй дивитися. Він вихнувся, щось блиснуло в повітрі, й те блискуче вдарило по її сосні. Знову аж луна пішла від того дзвінкого удару, а її сосна жалібно застогнала.

Перелякана Моховинка притьмом плигнула до дверей й між дідовими ногами проскочила надвір. Навколо стояло вже чимало інших Хух й сумно дивилися, як дід рубав сосну. Їм було боляче слухати, як плаче та красна троїста сосна. Але ж що вони, манесенькі, могли зробити? Як могли їй допомогти?

Тільки ж один старий, мудрий і досвідчений Хо-Суковик надумався.

— По тому, як той дід поспішає та оглядається, — промовив Суковик, — я бачу, що він робить це не по правді! А біжіть, лишень, діти, до лісника, пищіть, шкрябайте йому у віконце, аж поки він не прокінеться. Забіжіть котрась по дорозі до Лісовика, скажіть і йому — він щось вигадає...

Хухи мерещій покотили до лісникової хатинки. Там вони пищали, хрокали, стукали у вікна, аж поки не прокінувся лісник.

«Що воно за знак? — промовив він сам до себе. — Дерева стоять і не поворухнуться, а воно щось шумить та пищить. Чи не Хухи часом?»

Тоді Хухи почали ще дужче шкрябатися по шибах.

Лісник накинув кожушину на плечі й вийшов на поріг. Тут його призвичаєне вухо здалеку вловило стук сокири. Він хутчій вхопив рушницю й побіг у ліс. А поперед нього біг його ловецький пес, а ще поперед пса котили щасливі Хухи. Та тільки ж дід ще здалеку зачув небезпеку й подався тікати.

І таки втік. Але ж Моховинчину хатинку було знищено, сплюндровано. Одну стіну було зовсім вивалено, мох понівечено й розкидано, а всередину не можна було й пролізти: стільки там

¹ Повстяники — валянки.

валялося великих й малих трісок та кори. Прийшла на Моховинку біда...

Що було робити?.. Проситися до когось в хатку було незручно, бо у Хух такий звичай, що кожна доросла Хуха повинна мати свою окрему хатинку. Через те вони й будують такі манісінькі хатки, що навіть удвох там не можна зручно поміститися. Турбувати ж хоча би і рідних батьків, чи там сестер, або братів жодна Хуха собі не дозволить. Отож лишалося одно: шукати нового помешкання, дарма що всі родичі й знайомі кликали Моховинку до себе жити.

Одубілими рожевими лапками побігла Хуха по білому, холодному снігу, заглядаючи під кожне дерево, під кожний кущик. Але ж у тому лісі було повно Хух. Скрізь, де тільки було дупло чи якась нірка, – там уже була інша Хуха або Хо¹.

Моховинка бігла все далі й далі. Була вже й обідня пора, а вона ще зранку нічого не їла. Охляла, знесилилася, перемерзла. Ледве пересувала ноженятами, але ж мандрувала все далі. Нарешті скінчився ліс, й Моховинка вийшла на узлісся. Там побачила вона незрозумілі їй величезні білі купи. Здалека вони були подібні до того, в чому жив лісник. Коли ж вона наблизилася до них, то вчула, що відтіль тягне теплом й чимось дуже смачно пахне.

З одного боку меншої купи вгледіла вона дощану соснову стіну. Під нею було кілька щілин, якими можна було пролізти. Моховинка заглянула в дірку й побачила велику теплу хату. В тій хаті лежали дві великі білі тварини, подібні до диких кіз або сарн. Вони мали роги й довгі, як у Водяника, бороди, але дивилися на неї лагідно своїми жовтими очима.

Моховинка часто бачила диких кіз, навіть влітку гралася з деякими козенятками, то й тепер вона не злякалася цих незнайомих створінь, бо вони трохи нагадували тих, що були в лісі. Через те вона привіталася й пролізла щілиною під воріт'ями в козячий хлівець...

Тут було тепло, було багато запашного сіна, що так само гарно пахло, як і її улюблений мох. Господарі були лагідні, дуже співчутливо вислухали, яке трапилося їй нещастя, й самі запросили її тут лишитися та оселитися. І хоча, звичайно, Хухи не живуть по хлівах, – Моховинка не мала чого іншого робити.

Так і стала Хуха-боровинка Хухою хлівною...

¹ Хо – міфічна лісова істота.

Через якийсь час відчинилися ті дверцята, під якими пролізла Моховинка, й у хлівець вступила дівчинка. Вона була гарнесьенька, білява, з блакитними очицями. І сразу сподобалася Моховинці.

Дівчинка увійшла з дійницею та шматочком хліба, що був дуже смачний, бо Хуха потім знайшла на соломі три крихітки й найлася досхочу. Дівчинка пестила кіз, цілувала їх у рожеві мордочки, подоїла молочко, щільненько затулила дверцята й пішла собі. Так щодня приходила вона кілька разів у хлівець. Так само приходив сюди й сам господар, що приносив козам їсти. А коли стало кілька тепліших днів, то вкупі з дівчинкою щоразу був і манесенький хлопчик. Він був такий самий миливий, як і його сестриця...

Минав день за днем. Тихо й спокійно жила в козячому хліві Хуха-Моховинка. Було їй тут тепло, мала вона м'яку постіль, їжа була смачна та поживна. Могла вона їсти досхочу запашного сіна, майже щодня знаходила кілька крихіток хліба, а часто могла ще й полизати краплинку молочка, що іноді вибризкувалася з дійниці на сіно.

Одного бракувало Моховинці: не було тут ніде поблизу жодної іншої Хухи. А кожний знає, як тяжко жити без рідного товариства в чужій стороні!..

І Хуха мріяла й удень і вночі, коли ж прийде час, що вона зможе повернутися до своєї батьківщини. Однак тільки мріяла, бо що далі, то все ставало холодніше, а Моховинка боялася виткнути на мороз свою жовто-фіалкову мордочку. Вона ще не знала, що по зимі завжди приходить весна. Сподівалася ж тільки того, що, коли вже вона зовсім виросте й у неї зробиться дуже густа вовночка на кожушку, – тоді тільки зможе вона, не боячись морозів, повернутися до Рідного Краю.

А чи була коли-небудь у тебе мрія повернутися швидше додому?
Які образи уособлює для тебе рідний край?

Одного дня в хліві трапилося нещастя. Як приходив увечері господар з великим оберемком сіна для кіз, то його зненацька покликали з хліва. Він поспішав й забув узяти із собою ту сітку, в якій звичайно приносив сіно. Отже вночі в ту сітку й заплуталася старша коза Лиска. Чим дужче вона борсалася в ній, тим дужче заплутувалася. Вранці Моховинка побачила Лиску зовсім безпорадною. Вона лежала зі спутаними ногами, голова також застромилася в поплутані мотузки, бідна коза не могла поворухнутися, а тільки жалібно мекала. Менша кізка Оришка

ходила навколо своєї подружки, лизала її, обнюхувала, також мекала, але не могла їй нічим допомогти.

Тоді Моховинка кинулася кликати дітей. Вискочила вона щілинкою під дверима й побігла до хати. Тут вона вищала, муркотала під вікнами й під дверима, але ніхто в хаті не чув її ніжного голосочка. І тільки тоді, коли вже господар, виходячи надвір, відчинив двері, могла Хуха проскочити в хату. Тут вона враз ускочила в ліжко до дітей.

Але Хухи не можуть говорити, доки бувають невидимі. Вони тільки пищать, як миші, або ж муркочуть, як котики. Сили вони також не мають, бо легесенькі, як пушинка, а м'якесенькі, як вата. Тим-то як не намагалася Моховинка розбурквати діток, нічого не могла зробити. Вони тільки крізь сон чули її пухнате тільце, чули, як ніжно вона лоскоче їх своїми лапками по обличчю, й, посміхаючись, спали далі.

І тільки тоді, коли вже мама зварила снідання, пробуркалися дітки. Вони прокинулися веселі й почали розповідати, який гарний їм снівся сон.

— Ненечко! — гукали вони одне поперед одного. — До нас у ліжко вскочило щось таке, мов котик. Тільки то не був котик. Гарнесенький, м'якесенький. Мордочка, мов квіточка, а голосок, як у миші.

Але мама їм відповіла:

— То вві сні таке часом ввижається. В житті ж такого не буває. Їжте, дітки, кулешик.

Бідна ж Хуха бігала навколо дітей й не могла їм нагадати про Лиску, що лежала спутана в хліві. І вже аж тоді, коли з хати вийшли тато й мама, Моховинка наважилася показатися дітям. Вона могла це зробити, бо ж ті дітки були дуже добрі. А відомо, що тільки дуже добрі дітки, що ніколи нікого не уразять, тільки ті можуть побачити на власні очі живу Хуху.

Дуже зраділи дитинчата, коли перед ними з'явилося те міле звірятко, що вони бачили його вві сні. Хлопчик нахилився до Моховинки, щоб узяти її на руки, але ж вона вислизнула в нього з-поміж пальчиків й тонесеньким голосочком, як струна, продзвонила:

— Хутчій! У нас нещастя! Коза Лиска заплуталася в сітку! — й з тими словами вона побігла до дверей. А за нею побігли й діти...

Так Хуха врятувала свою приятельку Лиску, яка дозволила їй жити в теплом хлівці.

Діти були їй дуже вдячні. Тепер вони приносили Моховинці крихітки всього того, що їм давали найсмачнішого. А Хуха, коли ніде поблизу не було когось із людей, показувалася дітям, гралася з ними, дуже їх бавила.

Ще проминуло чимало часу. Колись на Масляній тато й мама поїхали до другого села в гостину до бабусі. Діти ж запросили Моховинку до хати. Там вони весело забавлялися, бо Хуха була моторна й уміла вигадувати всякі виграшки. Саме тоді, коли вона показувала, як по деревах стрибає вивірка, нечутно відчинилися двері й у хату увійшов отой самий дід, що хотів колись зрубати сосну, в якій жила Моховинка.

— Тікайте, діти! То ж Хуха! — закричав він страшним голосом, углядівши Моховинку, й кинув на неї сокиру, щоб її вбити.

Хуха враз стала невидимою. Однак вона не встигла як слід відскочити, й гостряк сокири влучив її по задній ніжці. Вона болісно запищала й, шкандибаючи, попід лавками покотилася до дверей. А той лихий дід почав її лаяти й ганити увесь Хушачий рід.

Яким уявляється тобі
Хушачий рід?

— То — лихі тварини! — говорив він дітям. — Вони тільки те й роблять, що чинять якесь лихо людям. Та й немає ж чого дивуватися, бо то ж — Нечиста Сила!..

Діти слухали й не могли тому йняти віри. Вони вже й самі добре знали Хуху. Бачили вони навіч, яка вона мила, добра, плоха, нешкідлива. Знали вони, як Моховинка вболівала, коли кому була якась прикрість, пам'ятали, як вона рятувала їхню Лиску. Й тому не могли вони повірити словам злого діда, що говорив про те, чого сам не знав, а тільки чув від інших, також незнаючих людей.

Навпаки, дуже вони жаліли бідну Моховинку, скрізь шукали її, кликали, приносили їй найсмачнішої їжі. Але їжа лишалася незайманою. Хуха ніде не обзвивалася...

Поранена Моховинка мовчки чекала під лавкою, аж поки хтось не відчинив з хати дверей. Тоді вона вискочила надвір. На хвилинку забігла в хлівець, попрощалася, красненько подякувала гостинним козам за їхню ласку й пошкандинала до свого рідного бору.

У лісі вже зачинав танути сніг. Починало вже пригрівати весняне сонечко. Тепер Моховинка вже й без того не боялася холоду, бо ж вона була зовсім дорослою. В лісі вона знайшла маленьку ямочку під каменем, надряпала з-під снігу м'якого моху й зробила собі тимчасову хатинку. Там вона перебувала аж до літа, коли вже могла знайти собі житло.

Усі Хухи-боровинки раділи з її повороту. Залюбки вони слухали її цікаві оповідання про те, як цілу зиму прожила вона з козами та людьми. Й з того часу почали її кликати хатньою Хухою, або кривенькою Моховинкою.

Минув після того цілий рік. Знову у лісі нападало багато снігу. Тільки ж тепер Моховинка вже не боялася зими. З поміччю своїх родичів вона вибудувала собі гарнесеньку хатку, наносила повну хижку запасів: сушених грибків, меду, в'ялених ягідок, корінців, суничного чаю. І жилося їй дуже добре. У день вона працювала по господарству, а ввечері йшла кудись у гості до подружок. Також робила все, що Хухам загадували Мавки¹.

Якось довелося їй іти далеко, аж на другий бік лісу на іменини старого, мудрого й поважного Хо-Суковика. Надворі було дуже холодно. Крутила така віхола, що й світу Божого не було видно.

¹ Мавка — казкова лісова істота в образі гарної дівчини з довгим розпущенім волоссям.

— Так, я — Хуха! І навіть та сама, якій ти зруйнував торік хатку, а потім у хаті в добрих людей хотів мене зарубати своєю сокирою...

Дід затрусиився ще дужче. Він був певен, що тепер Хуха помститься йому.

— Але ж тобі нема чого мене боятися! — продовжувала Моховинка. — Знай, що всі Хухи на світі ніколи не шкодять людям, а, навпаки, дуже часто їм допомагають. Ми — добрі й не пам'ятаємо лихого. Це ж ми, Хухи, допомогли тобі вилізти з намету. А тепер я допоможу тобі вийти й з лісу. Не бійся нічого й іди за мною!

Дід усе ще стояв нерухомо. Щелепи в нього трусилися, зуби цокотіли, й він не міг вимовити жодного слова.

— Ну, не марнуй часу. Ходім! — ще раз звернулася до нього Моховинка й потихеньку покотила вперед.

На узліссі, коли вже стало видко, як блимають по селянських хатах вогники, Моховинка спинилася.

— Тепер вже я буду вдома! — радісно промовив дід. — Як же я тобі віддячу? — спитав він потім Хуху.

— Хухи не потребують подяки. Вони роблять добро з повинності. Але ж на пам'ятку цього дня я просила б тебе ось прощо. Не забудь, що ти обіцяв, коли вже замерзав у наметі. А подруге, розкажи людям, що з тобою трапилося. А тепер ходи здоров!..

Тої ж миті Моховинка зникла, але ж вона ще чула, як дід щиро їй дякував.

Швиденько вона покотила на Хушині збори, де чекали її веселі вечорниці у старого Хо.

А дід щасливо дійшов до своєї хати й з того часу почав перевонувати і дітей, і дорослих, що не слід боятися маленьких, добрих та гарнесеньких Хух...

Чи знаєш ти, що...

За народними легендами, домовик як добрій хатній дух поселяється в новозбудованому домі разом із людьми. Він охороняє їх, хоча й невидимий. Іноді має господиню — Домаху (Домася, Домця). Якщо 28 січня господина забуде залишити для Домовика гостинець — з доброго він перетворюється на лихого: усі починають хворіти. Тоді його треба пригостити несоленою кашею, бо Домовик не любить солі. Якщо постійно драти про його він буде язково

покажеться...

Вчимося розуміти і пояснювати прочитане

1. Як розгортаються події в казці «Потерчата»: в одному місці чи кількох? **2.** Як передає автор зв'язок між ними? **3.** Хто така Хуха, як вона виглядає і яку має вдачу? **4.** Перекажи, як переживають Хухи втрату батьківщини. А як Хуха-боровинка стала Хухою хлівною? **5.** Чому люди рідко помічають Хух? Чи однаково ставляться до них? **6.** Як жилося Моховинці у козачому хлівці? А про що вона «мріяла вдень і вночі»? **7.** Що зробила Хуха, коли в зимовому лісі знайшла безпомічним свого кривдника, лихого діда?

Вчимося аналізувати текст, аргументувати

1. Назви персонажів казки «Потерчата» і згрупуй їх (реальні, міфічні). **2.** Поділися своїм враженням від міфічних персонажів. Вони носії добра чи зла? Що в їхніх вчинках тобі найбільше сподобалося? **3.** Як сприймає допомогу дяк Оверко? Знайди відповідь у тексті. Чому саме так? **4.** До якого висновку нас підводить автор? Чого навчає казка «Потерчата»? **5.** За якими законами і правилами живуть Хухи? Що допомагає їм досягати мети? Що про це говориться у творі? **6.** Як створює В. Королів-Старий своїх фантастичних персонажів? Що бере за основу, а що додає своє? **7.** Знайди портрет Хухи в тексті. Чи відбуваються в рисах зовнішності та поведінці особливості характеру персонажа? Підтверди свою відповідь текстом.

Вчимося проводити аналогії із сучасним життям, робити висновки, фантазувати

1. Чи є серед твоїх близьких, знайомих люди з подібною вдачею, як герої казок В. Короліва-Старого? **2.** Відтвори настроєву картину казки «Потерчата», послідовно перелічивши емоційний стан героїв. **3.** Дай оцінку діям персонажів казки «Хуха-Моховинка», використовуючи слова старого мудрого Хо: «Робити по правді (не по правді)». **4.** Порівняй непереможну силу добра, любові, вірності у казках В. Короліва-Старого та Г.Х. Андерсена «Снігова королева», Ш. Перро «Попелюшка». **5.** Опиши портрети героїв казок «Потерчата» і «Хуха-Моховинка» такими, якими їх уявляєш. **6.** Що було б, якби тобі зустрілися Потерчата або Хухи? Пофантазуй.

Радимо прочитати

В. Королів-Старий. «Потороча Хрипка», «Мавка Вербінка», «Рибалчина Русалонька».

Подумаймо разом

Чи ти погоджуєшся з такими крилатими висловами: «Долі й найшвидшим конем не об'їдеш» (українське прислів'я), «Небеса не допомагають людям, які не проявляють ніякої активності» (Софокл)?

Як думаєш, чого бажає кожна мама для своєї дитини? А що тобі зичили, коли святкували день народження? Чи здійснювалися коли-небудь твої найзаповітніші бажання?

Іван Липа (1865–1923) – український письменник. Жив у м. Винниках поблизу Львова. В молоді роки на могилі Тараса Шевченка поклявся боротися за незалежність України. Цієї клятви дотримувався все життя. Тривалий час працював лікарем, врятувавши багато людських життів. Створив унікальні в українській літературі космічні казки-поеми, фантастичні новели, притчі.

Народився у м. Керчі. Там пройшли його дитинство і юність. Це була щира, відкрита усім зустрічним вітрам, романтична натура! Зі своїм другом дитинства він часто виходив у море на вітрильнику, який давав їм старий грек на весь день. Після закінчення гімназії друзі обійшли пішки увесь Крим!.. Саме тоді він навчився вигадувати і фантазувати...

ІВАН ЛИПА

БЛИЗНЯТА

Одна дуже вбога жінка народила двох синів-близнят. Якось уночі, коли діти спали в колисці, вона задумалася над їх долею і зажурилася.

Жінка сиділа у тяжкій задумі, як раптом біля неї з'явилася людська тінь і запитала:

– Чого ти хочеш просити у Долі для своїх дітей?

Мати здригнулася... Глянула на тінь, що стояла непорушно, і промовила до неї:

– Це ти питаеть?

– Я!

– Хто ж ти?

– Я негайно виконую всі бажання.

– Я хочу, щоб вони жили краще від мене, – сказала мати. – Щоб не знали бідності й нужденного життя, щоб були щасливими.

– А що чого хочеш?

— Щоб давали іншим те, чого вони не мають: сумним — радощі, заплаканим — сміх, скорботним — утіху, немічним — здоров'я, а всім разом — щастя.

— Чи хочеш, щоб твої сини принесли це сучасним людям чи прийдешнім поколінням?

— Навіщо дбати про прийдешніх людей? Нехай сучасним дадуть се! — відповіла мати, а потім подумала та й каже: — Дай одному щастя для сучасних, а другому для майбутніх!

Тоді тінь перетворилася в жінку, і мати побачила, що перед нею стойть сама Доля.

Доля вклала в душу одного хлопчика розуміння людських пристрастей і подарувала йому три яблучка: одне скляне, друге золоте, а третє цілком звичайне, таке, як ще в раю росло.

Другому синові доля вклала в душу глибоку допитливість і подарувала йому маленьку земну кулю з горами, морями і блакитним небом, засіяним зорями.

І сказала Доля:

— Завдяки цим подарункам твої діти стануть такими, як ти побажала.

Після цих слів Доля стала тінню і зникла.

Діти підростали. Перший змалечку був балакучим, веселим, допитливим, його завжди можна було бачити серед людей, бо він не любив самотності. Другий був мовчазним, спокійним, замисленим. Любив цілими днями сидіти на березі моря, милуватися далекими горами, купати погляд у

Поясни виділені вирази.

небесній блакиті. Тихими літніми ночами він задивлявся на зорі. Обидва брати берегли свої дарунки як зіницю ока.

Коли хлопці виросли, то той, що був допитливим, помандрував по світу, а веселий збудував собі палату, та не просту, а таку, якої ще ніде на світі не було. Палата мала всього три кути. Стіни були з різних матеріалів: одна з каменю, друга з цегли, а третя з мармуру. На фронтоні¹ вряд стояли великі фігури різних звірів і птахів. Вікон було багато, і всі вони були різними: одне було маленьке, друге велике, третє кругле, четверте п'ятикутне, одне широке і низьке, друге високе й вузьке, і кожне помальоване іншою фарбою. Та й стояли не вряд, а одне вище, друге нижче, в одному місці їх зібралося кілька, а там виглядало одне самотою. Палата мала високий шпиль, і на тому шпилі стояв витесаний з дерева чоловічок, що безперестанку день і ніч рухався: то кланявся на всі чотири сторони, то крутився на одній нозі, то танцював або кумедно перекидався, обертався, задирав ноги вгору, кидався головою вниз, вимахував руками, точнісінько, як та дитяча забавка — лялька, коли її потягнути за мотузочок, починає перекидатися.

Люди приходили до палати й не могли надивуватися з такого чуда. Цілий день стояла юрба — оглядали будівлю і весело регонали. Тут усе було дивовижно кумедне, смішливe, а особливо дерев'яний чоловічок, що безугавно вертівся і перекидався на шпилі. І як би не було сумно у людини на душі, а як прийде, подивиться на ту палату, так усе забуває і починає реготати. І всі, хто приходив до палати, були веселі, задоволені й немовби щас-

1 Фронтон — верхня частина (трикутної форми) лицьової сторони будинку.

ливі. Усі славили господаря. А як хто не був утішений з цього, то господар запрошує його до покоїв. Звідти вже ніхто не виходив сумним або розчарованим.

Там було на що подивитися! Жодна кімната не була подібна на іншу: одна – як гарбуз, друга – як дзвіниця, третя – як бублик, четверта – як огірок, п'ята – як барабан, шоста – як зірка, сьома – як печера, восьма – як барильце¹, дев'ята – як миска, десята – як комета, – словом, усіх і не перебереш. А щодо прикрас у покоях, так тут уже у всіх очі розбігалися: малюнки були на стелях, а фіранки² пишалися на стінах; столи висіли на ланцюгах; замість ослонів та стільців – гойдалки; постелі лежали просто на підлогах. І все те було розкішне, із золота та срібла, з оксамиту й шовку. По кімнатах ходили собачки на задніх лапках, одягнені, як люди – в штанцях і чумарочках³, а котики в спідничках і капелюшках танцювали на окремих столиках. Різні заморські мавпи, великі й маленькі, сиділи на вікнах і кожного перекривляли так, що можна було зі сміху вмерти. Були кімнати, засаджені деревами й квітами. Там літали і співали дивовижні пташки. Навіть були кімнати, заповнені водою, і в них плавали великі риби. Словом, було на що подивитися і чим потішитися.

Ще забув розповісти про слуг! Було їх тут багато. І коли господар або хто інший кликав слугу, то той не просто підходив до нього, а летів колесом, мов вітер, і враз ставав перед ним на рівні ноги і слухав. Потім кланявся і так само, як вихор, колесом вертався.

Слава про дивну палату пішла між людьми і докотилася аж до найвіддаленіших куточків держави. З усієї країни з'їжджалися люди, і кожного Божого дня натовпи цікавих стояли біля палати, оглядали її, сміялися і веселилися. Господар був до всіх ласкавим, радо вітав прибулих, сам усе показував і розповідав, весело сміявся і веселив інших. Усі були задоволені, поверталися додому з легкістю на душі.

Якщо господар зауважував, що натовп зменшується, то додавав до палати щось нове, а сам ішов на базари, на ярмарки і скрізь розповідав про свою чудову споруду й запрошуєвав оглянути її. І знову людей прибувало, і знову всі сміялися та веселилися. Ціла країна мала втіху – всі були завжди веселими, раділи і сміялися.

¹ Барильце – невелика дерев'яна посудина з двома днищами для рідини.

² Фіранки – занавіски на вікнах або дверях.

³ Чумарочка – старовинний чоловічий верхній одяг.

Та це ще не все. Найдивнішим дивом у тій палаті були три кімнати, куди входили тільки ті, які нічим не могли втішитися, ніколи не сміялися й не раділи. У кожній кімнаті на золотому ланцюжку висіло яблучко. Більше там не було нічого. В одній кімнаті яблучко було скляне, в другій – золоте, а в третій – звичайне, таке самісіньке, як росло в раю. У ті кімнати господар водив тільки тих сумних та тужливих, що не знаходили для себе втіхи у всій палаті. Він вів їх сюди і лукаво посміхався, бо не було ще випадку, щоб хтось із них, глянувши хоч на одне яблучко, не очманів і не вийшов з палати без міри веселій і задоволений.

Тут бували наймудріші люди: міністри, посли, генерали, урядовці, судді... Хто тільки не гляне на скляне яблучко, одразу всі його сумні думки розвіються і він веселішає. Хоч яким буде мовчазним і стриманим, одразу стає говірким, а все, що має на умі, то вже на язиці. Найобережніший одразу стає відважним – саме море йому по коліна! Бувало, що скляне яблучко не міняло людину, тоді господар показував йому золоте. Хто подивиться на золоте яблучко, відразу усі його бажання здійснюються: хоче мати палату – уже її має, хоче сади чудові – прошу! Хоче коней прудких – є і коні!

Дуже рідко, але бували й такі, що нічого не бажали. Тоді господар вів їх у третю кімнату, де висіло звичайне яблучко, таке ж, як росло в раю. Воно мало чари непереможні: хто лише на нього гляне, так одурманюється, що забуває про все на світі. Той запах був надзвичайно приємний, мов солодкі чари, і принадний, як східні раї.

Знайди описи палати.
Яка кімната в ній
зацікавлює
найбільше?
Що ж було там
«найдивнішим
дивом»?

Так усі люди в країні знаходили собі радощі, утіхи й повне задоволення. Всі приходили в палату, були щасливі й жили так весело й без журно, що не помітили, як зістарилися.

А тим часом сусідній цар крок за кро-ком захоплював їхню землю, а як зав-лодів усією країною – спалив чудернацьку палату й порозкидав чарівні яблучка. Господар палати помер з горя, і тоді люди зрозуміли, що вони опинилися у тяжкій неволі. Це сталося тому, що, насолоджуючись власним життям, вони зовсім перестали думати і дбати про свою державу. Тепер їхні землі, сади й будинки належали чужому цареві та його людям, а вони всі стали рабами. Щастя батьків несло за собою нещастя дітям.

Менший брат мандрував по світу. Либоко в його душі була закладена допитливість. Він хотів знати все на світі, усе зро-

зуміти – як світ білий побудований, для чого в ньому живуть люди, чому горить сонце і світять зорі, чому люди так різняться між собою: одні малі – інші великі, одні дурні – інші розумні, одні вродливі – інші негарні, одні моторні – інші мляві, одні чесні – інші злодійкуваті, одні бідні – інші заможні. Він ходив по світу і до всього приглядався, хотів зрозуміти. Бачив царства великі та вільні, бачив невільницькі країни, бачив моря, океани й захмарені гори. І чим довше мандрував, тим краще пізнавав людське життя і з більшою цікавістю йшов усе вперед і вперед. Так обійшов довкола всю землю й вернувся в рідну країну. На той час він був уже сивим дідом. Побачив свій поневолений народ і чужинців, що панували на його землі. Проходячи країною, бачив поруйнованими колись пишні міста, зубожілими колись багаті села, завмерлою колись кипучу життям країну. А в одному селі почув, як старий дід розповідав своєму внукові казочку:

– Десь далеко захований такий барабан, що коли у нього бити, то вискають озброєні козаки. Скільки разів вдарити, стільки й козаків буде. Є млинок, який треба лиш покрутити, то зараз же буде те, чого тобі бракує: бідному – багатство, дурному – розум, нещасному – щастя, поганому – врода, слабому – здоров'я, сліпому – зір, глухому – слух, німому – мова. А ще є така шабля, як візьмеш її у руки, то вже нікого і нічого не будеш боятися. Хто знайде ті речі, той визволиться з неволі й врятує весь народ. Знайти їх може лише той, хто має у своїх руках маленьку роблену земну кулю.

– А як же він відшукає ті речі? – запитав онук.

– Коли буде мати, – каже дідо, – двох чорних, що літають-оглядають, двох сірих, що гризуть-шукають, і двохrudих, що нюшать-приносять, тоді все здобуде.

От другий брат і подумав: «Для дітей казка-забавка, а для мудрого – загадка. Треба її розгадати».

І розгадав, бо він був мудрий, і надумав таке: дістав двох голісіньких воронят, двох малих сірих щурів і двох собак. Вигодував їх, приручив, навчив розуміти людську мову й сам навчився їх мови. Коли вони виросли, то щодня і посылав двох воронів на схід і на захід.

Повернувшись мудрий брат на свою батьківщину й побачив руїни палати, а від людей почув розповідь про їхні колишні веселі часи. Він зрозумів, що без журне життя стало причиною поневолення його народу. Однак мудрий брат зізнав, що все змінюється і після сліз повинен бути сміх, після суму – радощі,

після бідності – багатство, після нещастя – щастя, після зими – весна, після рабства – воля. Вирішив, що все зробить для того, щоб повернути волю своєму народові, й чекав слушного часу. Ворони щодня поверталися й розповідали йому, що діється на білому світі, тож він знатув усе. Одного разу повернувся ворон із заходу і повідомив:

– У Британському царстві є млинок, що дає кожному те, що йому бракує.

Мудрий брат відправив туди щурів. Ті побігли у Британське царство, прогризли діри в усіх будинках, повернулися й доповіли:

– Той млинок є у британського короля, він тримає його у себе й ні кому навіть у руки не дає.

Мудрий брат наказав собакам негайно бігти у Британське царство і принести млинок. Собаки побігли, а ворон летів попереду і показував дорогу. Коли опинилися під вікном палати британського володаря, один пес гавкнув, та так голосно, що король налякався і випустив з рук млинок. Другий ярчук¹ ускочив і на льоту підхопив млинок. Обидва щасливо повернулися до свого пана. Мудрий брат похвалив їх і забрав чарівний млинок.

Наступного дня прилетів ворон зі сходу і приніс таку новину:

– У Китайському царстві є барабан, що як у нього бити, то вискають озброєні козаки.

Щури побігли у Китайське царство, прогризли діри у всіх будинках, повернулися й доповіли:

– Чарівний барабан є в одного мандарина². Багато було охочих вкрасти його, та всі загинули, бо він охороняється барабанником, який у небезпечний час ударами викликає козаків. Козаки вбивають сміливців, і барабанник повертає барабан мандарину. Тепер усі бояться підступити до барабана.

Послав мудрий брат собак. Вони бігли, а ворон летів попереду – дорогу показував. Як тільки вони вскочили в покої китайського мандарина, один собака вкусив барабанника, а другий вхопив барабан, і вони щасливо повернулися до свого пана. Той похвалив їх і забрав чарівний барабан.

Минув час. Якось посеред океану над білим каменем зустрілися два ворони. Коли вони повернулися до свого пана, то розповіли йому таку новину:

¹ Ярчук – перше народжене щеня: собака, якого, за народним повір'ям, боїться нечиста сила.

² Мандарин – державний урядовець у феодальному Китаї.

— Посеред океану на білому камені лежить шабля. Вона має таку силу, що як візьмеш її у руки, то вже нікого й нічого не будеш боятися. Але це дуже далеко.

Послав мудрий брат щурів. Щури добігли до океану і повернулися — бояться. Послав він собак. Ті кинулися у воду, пропливли трохи і повернулися — бояться.

— Туди, — кажуть, — і кораблі не пливуть, і хмари не ходять.

Тоді мудрий брат сам пішов. Узяв черпак і заходився переливати воду з океану на берег. Побачив це океанський цар, виплив і здивовано питає:

— Навіщо ти се робиш, чоловіче?

— Хочу всю воду вичерпати й дійти до середини океану, де на білому камені лежить шабля, що проти всіх і всього відвагу дає, — спокійно відповів мудрий брат.

Ще більше здивувався океанський цар і знову запитує:

— Знаю я, що ти дуже цікавий і що не відступиш від свого. Ось тобі човник з вітрилом. Мої вітри донесуть тебе до того каменя.

Мудрий брат подякував, скочив у човник, нап'яв вітрило, і океанські вітри донесли його аж до білого каменя. Там він пріп'яв чарівну шаблю, повернувся до своїх вірних слуг і промовив:

— Настав час визволяти рідний край.

Поставив мудрий брат чарівний млинок на найвищому шпилі й дивиться: вітер дме, млинок крутить. Нараз все змінилося: сліпі стали зрячими, глухі стали чути, німі заговорили, погані стали вродливими, біdnі — багатими, нещасні — щасливими, а дурні — розумними. Усі підвели голови й побачили, що в країні панують чужинці, користуючись їхніми багатствами, вольностями і ними самими. Кинулися усі до зброї, щоб вигнати ворогів, та немає чим. Чужинецький цар замкнувся зі своїм військом у великій фортеці й звідти, маючи зброю, керує країною. Тоді мудрий брат ударив у барабан і наказав першому козакові, що звідти вискочив:

— Бий тривогу, а те військо, що з'явиться, веди проти царя і його слуг, що сковалися у великій фортеці.

Віддав наказ, а сам дивиться. Почали з'являтися полки за полками: і кінні, і піші. Усі йдуть до фортеці, оточують її і під невпинні звуки барабанної тривоги входять у сади, що довкола мурів. Коли військо зайняло сади, все раптом стихло. Замовк барабан, не чути шуму битви. Почекав мудрий брат день, почекав другий, на третій посилає своїх вірних слуг у розвідку. Вони облітали, повернулися і розповідають:

— З яблуні твого брата виросли три яблуневі сади: один скляний, другий золотий, третій звичайний, такий, як був у раю. Густі та дрімучі ті сади.

Щури побігли, прогизли діри в гущавині, повернулися та й кажуть:

— Сидить твоє військо у тих садах: у скляному пустує, у золотому мріє, у райському спочиває.

Собаки побігли, принесли чарівний барабан і кажуть:

— Якщо сам не виведеш своє військо з тих садів, то воно звідти самохідь не вийде.

Узяв мудрий брат барабан, вийняв із піхов чарівну шаблю, сковав за пазуху зроблену земну кулю і пішов. Іде через скляний сад. Раптом без причини захотілося йому співати й сміятися, та він рубонув шаблею направо й наліво, порубав, викорчував сад і пішов далі. Проходить через золотий сад, захотілося йому мріяти й химерити без причини, та він рубонув шаблею направо й наліво, порубав, викорчував сад і пішов далі.

А в третьому саду запаморочили його солодкі пахощі. Він сів під пишним деревом, смакуючи райські овочі, довкола нього все заснуло, і він теж задрімав, забувши про свою шаблю й барабан і про те, куди йде. Спить, і сниться йому сон: що говорить до нього його маленька Земля, подарована Долею, а в тій Землі гори, вкриті хмарками, шумлять моря, а в озерах відзеркалюються срібні зорі. І каже Земля:

— Побував ти у всіх країнах і пізнав усі народи. То чи щастя людей у мізерних забавах і пристрасних задоволеннях? Встань, збуди своє військо, бо вороги, що засіли у фортеці, знову готуються, щоб накласти кайдани на цілу країну.

Прокинувся мудрий брат, вирубав, викорчував шаблею сад, що одурманив його, а тоді ударив у барабан, та так гучно, що все військо прокинулось від мрій і пустощів і рушило в наступ на фортецю. Відібрали зброю і клейноди¹, а чужинців порубали.

Коли ж мудрий брат вийшов привітати військо і щасливий народ з перемогою, усі побачили, як він змінився за останню ніч. Замість сивини — золоті кучері, замість похиленої старечої постаті — прекрасний юнак. І став народ вільним на віки вічні!

Подумаймо разом

Якось Іван Липа сказав: «Не можна придбати краси, розуму, таланту, коли не родився з ними, але чистоту і чесність сумління придбати можна».

¹ Клейноди — знаки влади.

А чи ти звернув увагу на уповільнений темп авторської оповіді у казці, спокійний, вільний розповідний ритм у ній? Зазвичай так ми спілкуємося один із одним, так описується щось, розповідається про щось. Чи не нагадує цей текст мову народних казок? Це – **прозова мова**.

Запам'ятай!

Прозова мова – така, що має вільний, неорганізований ритм, нагадує розмовну мову.

Вчимося розповідати, порівнювати

1. Чи хоче мати, щоб її сини дбали тільки про себе? 2. Чим обдарувала Доля хлопчиків і що вклала в душу кожного? 3. Як ти розумієш значення подарунків? 4. Розкажи про найцікавіше для тебе диво у казці. 5. Як сталося, що щастя батьків принесло за собою нещастя дітям? 6. Якими рисами різняться брати-близнята? Чим цікавий кожен із них? А які брати, сестри у народних казках?

Вчимося працювати з текстом, критично мислити

1. Який брат більше тобі сподобався і чому? 2. Що означає бути допитливим? Знайди відповідь у тексті. 3. Що змушує замислитися у висловлюванні: «Всі, хто приходив до палати, були веселі, задоволені й немовби щасливі»? Чому? 4. Що, по-твоєму, означає «бути мудрим»? А як про це говориться у тексті твору? 5. Знайди антоніми. Що вони, на твою думку, допомагають уявити і зрозуміти? 6. Чим сподобався мудрий брат океанському цареві? Як про це сказано? 7. Чи завжди можна покладатися на когось? Знайди відповідь у тексті. 8. Що в казці реальне, а що фантастичне?

Вчимося робити висновки, мріяти, переконувати, дискутувати

1. Чи правильно, на твою думку, кожен із братів скористався дарунком Долі? 2. Який дарунок ти обрав би собі? І чому? 3. Якби ти мав чарівне золоте яблучко, чого захотів би найбільше? Спробуй переконати однокласників, що твое бажання – найкраще. 4. Чи кожна людина має право на власний вибір, не схожий на вибір інших? 5. Твір «Близнята» – літературна казка? Доведи свою думку. 6. Порівняй казку «Близнята» з якоюсь народною казкою. Знайди в них спільне і відмінне.

Радимо прочитати

I. Липа. Казки.

Подумаймо разом

Чи був ти коли-небудь у «кімнаті сміху»? З чого там сміяється? Чи любиш сміховинки, гуморески, анекдоти – короткі, влучні, викривальні та повчальні дотепні історії? Розкажи котрусь на уроці. Чи розсмішила зона твоїх друзів? Ти хотів би мати таку палату, як один із братів у казці «Близнята»?

Як думаєш, що означає щирий сміх? Чи залежить він від внутрішнього стану людини, від її вдачі? Вчені вважають, що сміх продовжує життя людині, допомагає долати хвороби... Як думаєш, кому легше на світі: людям веселим, дотепним, із почуттям гумору – оптимістам чи пессимістам, які все бачать у похмурих, нерадісних барвах?

Василь Симоненко (1935–1963) – відомий український поет, «лицар української поезії». Народився в с. Бієвцях на Полтавщині в селянській родині. Життя його було нелегким, бо виростав без батька. Працював журналістом у м. Черкасах, а це незвичайна професія, бо допомагає поліпшувати життя, боротися зі злом.

Дитячі казки «Цар Плаксій та Лоскотон» і «Подорож у країну Навпаки» поет спочатку написав для малого сина Лесика, а потім видав книжкою для всіх дітей. Ці казки вчать бути мудрими, чесними, життєрадісно і сміливо дивитися на світ, відкривати його, бо він – велике диво, – так вважав Василь Симоненко, незважаючи на всі життєві негаразди.

Казки В. Симоненка написані інакше, ніж інші, – **віршованою мовою**. Коли будеш читати, зверни увагу, в чому особливість авторської оповіді у казці поета. Чим вона відрізняється від казок І. Франка, І. Липи? Зауваж, що рядки цієї казки значно коротші, ніж у попередніх, – а їхні закінчення співзвучні (звучать подібно). Це – **рима**. У таких рядках однакова кількість складів (7 або 8), наголошені та ненаголошені чергуються. Саме така впорядкованість мови твору створює **ритм**. Цим і відрізняється віршована мова від прозової.

ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО

ЦАР ПЛАКСІЙ ТА ЛОСКОТОН

Цареве сімейство

Там, де гори і долини,

Там цвіте краса-країна

З дивним ім'ям Сльозолий.

Був на троні цар Плаксій.

Голова його мов бочкою,
Очі – ніби кавуни.
В Плаксія було три дочки
І плаксивих три сини.
Старша звалася Нудота,
Середульшенька – Вай-Вай,
Третя донечка – Плакота,
Всі слозливі через край.
А цареві три сини
Так і звались – Плаксуни.
Отака була сім'я
У царя у Плаксія.
Цілі дні вони сиділи,
Голосили, та сопіли,
Та стогнали, та ревли,
Сльози відрами лили.
Цар Плаксій велів сердито:
«Хай із ними день при дні

Плачуть всі в країні діти,
Бо сміялись і радіти
У моєму царстві – ні!
Хто всміхнеться – в часі тім
Я того негайно з'їм!»
Ще була у Плаксія
Грізна гвардія своя:
В ній служили молодці
Забіяки-слезівці.
Хто сміявсь – вони хапали
І нагайками шмагали,
Так що в царстві тому скрізь
Вистачало плачу й сліз.
Цар любив, як плачуть діти,
Бо любив їх слози пити.
Отакий був цар Плаксій
У країні Сльозолій.

Дядько Лоскотон

Але в тому диво-царстві,
Зневажаючи закон,
Жив у мандрах і митарстві
Добрий дядько Лоскотон.
Він приходив кожний вечір –
Хай чи дощ іде, чи сніг –
До голодної малечі
І усім приносив сміх.
Мав він вдачу теплу й щиру,
Ще й лукавинку в очах.
І була накидка сіра
В Лоскотона на плечах.
Лоскотливі мав він вуса
І м'якенькі, наче пух.
І м'яке волосся русе
Розсипалося до вух.
Він як прийде, залоскоче,
То сміється, хто й не хоче.

Тільки де він появлявся,
Зразу плач там припинявся,
І приходив до усіх
Голосний та щирий сміх.
Не любили Лоскотона
Цар Плаксій і Плаксуні,
Видавали заборони
Проти лоскоту вони.
І за дядьком Лоскотоном
Із нагайками в руках
Охоронці злих законів
Полювали по хатах.
Але дядько Лоскотон
Не боявся цих заслон:
Він ходив по всій країні
І носив з собою сміх
В розмальованій торбині,
В пальцях лагідних своїх.

Арешт Лоскотона

Розіливсь тоді Плаксій –
Цар країни Сльозолій.
Гнівно він гукнув із трону:
«Гей, ледачі сльозівці!
Хто впіймає Лоскотона,
Буде муж моїй дочці!
Хто його посадить в льох –
Вибираї одну із трьох!
Бо уже цей Лоскотон
Скоро нам розвалить трон:
Що тоді ми будем пити,
Як не будуть плакати діти!»
І завзяті сльозівці
Понеслись у всі кінці,
Щоб скарати по закону
Баламута Лоскотона.

Довго скрізь його шукали

У всі шпари заглядали,

Перерили всі двори,
Обходили всі бори,
Час потратили дарма:
Лоскотона скрізь нема,
Бо його завжди і всюди
Од ловців ховали люди.
Опівночі Лоскотон,
Коли всіх колише сон,
Йшов собі в бідняцькі хати
Їхніх діток розважати.

Був тоді у Плаксія
Лютий посіпака,
Віроломний, як змія,
Капітан Макака.
Так хотілося йому
Царським зятем стати
Що ні разу в ту зиму

Локотоха на риен.

Моё бриллианти в термину

Барбаки и погибших,

А бояцким же я занял

Та и сючайин и пары.

Хаминич скроты зата

То и ахунд баштоби

Та морк икою бечижа,

БИЛПЕХА ЛОКОТОХА

Лонгратиа же и бипуа.

Им ноги ожн риадкин

А бояз же тибла,

Хот марка 6yr 6пнажин,

Зорчи хенохта.

Та амбонча ха хин

Биссажи гыжоти,

Уо бинда беджекин

Гыпсан житок инти.

Хапеенхк махыбати,

И унгубопса сири

Лен, зинуминча узапехта

- Гас бечижа ляпумин:

А бузаки нопумин:

За бүзебри ляпин,

Локотоха доказанын,

Бечижа и маани.

Бечижа и маани

А ияккин камита.

Мик киенориа ритор.

И миунин нопумыб кон

Хаминичиан житор,

Ха гризары локотохи,

И хапеути беэ пошхозар.

Бечижа и спакан,

Локотохори спакан

И ятара и сири.

Uj? 4. Kki marathi nncja, bigom 3 hapoahnk k33ok, e y k33ui?

—имея нечестивых рабов историаторов ихним запасом, нореши-

1. *Omnium bonum yapa Ilarachka, kintta y nro uppeksi.* 2. *Hoppibana*

«*Upadekhiu omnium ian physimyemba he ha sunehemocti, w/o ee
gyde doope, a ha neperekohanti, w/o he ece gyde nosacho»* (Ж. Іортып).
Bnmoca posnobiata, noplbihobati, sictaburtn

Diplomobach Mobaa — ле Моба янтарякобаха, пантмихаха. **Ракан** — копатки, оғлахи и рүпүн (тюрофун), е **Пымда**. **Пымда** — ле Сүлбәрәйхичтә 3акиһеңе паркыя и бидмад.

3474, STANISLAV

©

BHMOC A NPAUOBATN 3 TEKTON, BN3HQAOTN
BHMOC A NPAUOBATN 3 TEKTON, BN3HQAOTN

©

BHMOC A CAMOC TINHO MNCHINTN, YABUTAN,
BHMOC A CAMOC TINHO MNCHINTN, YABUTAN

©

1. BK BRAKAEVN, Y SKNN COOCIO 3A3PKO JLOCROTOK YCIM «UPNOCNCB
cmix»? BK NE MOKA VABINTN? 2. HOMY JLOCROTOKHOR BJAJOCB PODBA-
JNTN JLOCROTOKHOR BJAJOCB PODBA-
ha JLOCROTOKHOR BJAJOCB PODBA-
4. TOMPIKHN, YN MOKE JLOCROTOKHOR BJAJOCB PODBA-
emoujiamn, YN JLOCROTOKHOR BJAJOCB PODBA-

PANHO JLOCROTOKHOR BJAJOCB PODBA-

YKPAIHCBKJ HAPQJHI SHERJOTN.

A. CMERABMAX. «BIKEHTIN JLOCROTOKHOR BJAJOCB PODBA-»;

Cbit fahrigali, wvadqcti ④95

6. Стоїть хлопчик під пеньком, накрив голову брильком.

7. Літом одягається, а на зиму одежі цурається.

8. У зеленім кожушку, костяній сорочечці, я росту собі в ліску, – всім зірвати хочеться.

Про тварин

1. Хто найвірніший хазяїну?

2. Хто на собі ліс носить?

3. Голова є, а шиї нема; очі є, а брів нема; рот є, а не говорить; без ніг, а далеко ходить.

4. Які ноги заввишки, такий ніс завдовжки, хату має на хаті, жабам рахунок знає.

5. Що за птах, що в чужі гнізда свої яйця кладе?

6. Через тебе я бив себе, через себе я бив тебе; убив тебе, а моя кров тече.

Про людину та її життя

1. Ношу їх багато років, а ліку їм не знаю.

2. Два брати через гору живуть і ніколи один до одного в гості не ходять.

3. Солоне, а не сіль, біжить, а не річка, блищить, а не золото. Коли б угадати та менш його знати!

4. Що воно за штука, що день і ніч стука?

5. Не золоте, а найдорожче.

6. Ріжуть мене ножакою, б'ють мене ломакою; за те мене отак гублять, що всі мене дуже люблять.

7. П'ять комірок, одні двері.

8. Прийшов хтось та взяв щось; пішов би я за ним, та не знаю за ким.

9. З ногами, а без рук, з боками, а без ребер, зі спинкою, а без голови.

10. Не звір, а з ногами, не птиця, а з пір'ям, не людина, а в одязі.

11. Що може в один і той же час стояти, висіти, ходити, лежати і казати правду?

12. Хто завжди правду каже?

13. Сидить Пахом на коні верхом, книги читає, а грамоти не знає.

14. Б'ють мене старі і малі і в повітрі, і на землі, та від цього не вмираю, тільки весело стрибаю.

15. Що через хату не перекинеш?

16. Біжить свинка, вирізана спинка, оглянеться назад, – а й сліду не знати.

17. Лежить Гася, простяглася, як устане – неба дістане.

18. Крамниця велика, краму багато: всього не переміряєш, не перелічиш – по частині купуєш.

19. Кожний скільки хоче бере, а все залишається.

20. Країна без будинків, місто без людей, море без води, ліс без дерев. Що це таке?

21. Яке море не має води?

Вчимося запам'ятовувати, розуміти прочитане

1. Що це таке: «Я тобі не говорю, що тобі говорю, я тобі лише скажу, щоб ти мені сказав, що я тобі не договорила»? **2.** Вивчи напам'ять кілька загадок і виразно загадай їх своїм друзям, батькам. **3.** Які за обсягом народні загадки? А що допомагає краще їх запам'ятати?

Вчимося аналізувати прочитане

1. Який художній засіб найосновніший у загадці? Чому ти так вважаєш? **2.** Яка його роль у загадці? Відбери із загадок найцікавіші метафори. **3.** Для кого, на твою думку, призначаються загадки? Що сказав про це мудрий брат із казки І. Липи «Близнята»?

Вчимося робити висновки

1. Які риси, здібності, якості характеру людини допомагають їй придумувати народні загадки? **2.** Чи є в загадках мудрість, краса слова? **3.** Що нового ти відкрив для себе у загадках?

Пригадай!

Котилася таріочка
По крутій горі,
Забавляла любих діток
У моїм дворі...

З якого твору цей вірш-загадка? Хто його автор? Які літературні загадки цього письменника або інших авторів ти знаєш? Пригадай вивчені раніше твори «Коник-Стрибунець», «Лебідь, Щука і Рак», «Чиж та Голуб» Л. Глібова. Як вони називаються?

Леонід Глібов (1827–1893) – відомий український поет і байкар. Народився в с. Веселому Подолі на Полтавщині. Працював учителем історії та географії. Найбільше шанував працьовитість, розум, почуття гумору. Для дітей написав понад 50 віршованих загадок, казок, акровіршів, пісень-жартів, які друкував під псевдонімом Дідусь Кенар. Як дитячого письменника його знали навіть за кордоном.

ЛЕОНІД ГЛІБОВ

Химерний, маленький,
Бокастий, товстенький
Коханчик удавсь;
У тісто прибрався,
Чимсь смачним напхався,
В окропі купавсь.
На смак уродився,
Ще й маслом умився,
В макітрі скакав...
Недовго нажився,
У дірку скотився,
Крутъ-верть – та й пропав.
Хотів був догнати –

Шкода шкандибати:
Лови не лови!
А як його звати –
Лінуюсь сказати,
А нуте лиш ви!

«То ж, діду коханий,
Вареник гречаний!» –
Кричить дітвора.
Чому не вгадати!
Не бігать шукати
Такого добра.

Запам'ятай!

Акронім – поетичний твір, у якому початкові літери кожного ряд-

ка, прочитувані згори вниз, утворюють слово чи фразу.

ЩО ЗА ПТИЦЯ?

Між людьми, як пташка, в'ється,
У людей і єсть, і п'є;
Ходить старець, просить, гнеться,
А у неї всюди є.

ХТО РОЗМОВЛЯЄ?

«Ой я бідна удовиця, —
Стала хникать жалібниця, —
Он калина, — їй не так!
Кажуть, пісні їй складають,
А про мене забувають,
І ніхто ніде ніяк!..»
«Стій лиш! Слава не брехуха, —
Обізвалась джеркотуха, —
Розбирає, що і як!
От я славі догодила,
Кашку діточкам варила,
А тобі не вдастся так».

ХТО СЕСТРА І БРАТ?

«Глянь на мене, вітрику, чи гарно прибралась?
Рано до схід сонечка росою вмивалась,
Є у мене листячко, паучуй квіти,
Чому ж мені, вітрику, ой чом не радіти?
Краще в полі нашему над мене немає,
Аж до моря славоњка про мене літає,
Із моєї сипанки¹ смачна страва буде,
Поливку і маслечко дадуть добрі люде!»
«Рівна, сестро милая, нам доля з тобою, —
Обізвався братичок десь за борозною. —
Скрізь по людях склалася і про мене слава,
Он і в полі, вітрику, кипить моя страва».

¹ Сипанка — дерев'яна тара для зберігання зерна.

ПрИгадай!

У якому вивченому нещодавно творі тварини поводяться так, наче люди? А чи можна це сказати про байки Л. Глібова?

Подумаймо разом

Уяви собі, що тварини й квіти живуть, як і люди, що різні предмети довкола нас можуть оживати. Ось як у творі Л. Глібова «Квіткове весілля». В образах Барвінка, Будяка, Ромашки можна впізнати себе, своїх знайомих. Таке уявне приховування реальних осіб, явищ і предметів за іншими художніми образами дуже поширене в літературі. Це – алегорія.

Запам'ятай!

Алегоричність (від гр. інакомовлення) означає двопланове зображення – реальне і приховане.

КВІТКОВЕ ВЕСІЛЛЯ**Алегоричний жарт**

У вишневому садочку,
Під вербою, в холодочку,
Щоб лихо прогнать
І щоб долю звеселити,
Заходились наші квіти
Весілля гулять.
Не було б таких новинок,
Та хрещатенький¹ Барвінок
Усіх здивував.
Він Фіалочку блакитну,
Наче панночку тендітну,
За себе узяв.
Посередині в таночку,
У зеленому віночку,
Танцює Будяк.
Кругом свашки, і сусідки,
І Фасолі, і Нагідки,

І між ними Мак.
Наче справжній музики,
Грають Півні та Індіки,
Деренчить Гусак.
А Будяк всіх потішає,
Підморгне і примовляє:
«Отак, квіти, так!
Танцювала риба з раком,
А морковця з пастернаком,
Та не краще нас!
Нуте ж швидко, шпарко, квіти,
Молодих повеселити –
Один тому час!
Ой козаче молоденький,
Наш Барвінку зелененький,
Потіш Будяка,
І у парі з молодою

| Хрещатий – який має хрестоподібну форму.

1 Депе́ра — Беци́хинн օցպա՛, Յանմ Պօնինի մօջօլի լույն և միշամն
2 Տպուար — Երպահիշերքն հայօդին տանելի.

Вчимося працювати з текстом,
аргументувати свою думку

1. Розглянь загадку-вірш «Химерний, маленький...». Який настрій переважає у ній? **2.** Як використовує автор у своїх творах народну спостережливість, доброту, лагідність, мудрість, гумор? Добери найяскравіші приклади. **3.** Відшукай і випиши пестливі слова з віршів Л. Глібова. Який настрій вони додають до поетичних описів? **4.** Чи допомагає автор відгадати свої загадки? Як він це робить? Що називається акровіршем? **5.** Доведи, що твори Л. Глібова написані віршованою мовою. **6.** У кого навчилися герої «Квіткового весілля» «лихо проганяті» та «долю звеселяти»? Згруппуй персонажів за їхніми природними якостями. **7.** У чому полягає алгоритмічність цього твору? Поясни на прикладах. **8.** Чим персонажі нагадують тобі когось із знайомих, друзів?

Вчимося самостійно робити висновки, міркувати

1. Чи цікаві тобі твори Л. Глібова? Якщо так, то чим? **2.** Як вважаєш, завдяки чому його герой дотепні, доброзичливі? **3.** Чи можна з них брати приклад? Що саме?

Прислів'я та приказки

«Розчистіть шлях для гарних думок, і вони прийдуть самі»
(А. Шопенгауер).

Пригадай!

Влучні, дотепні слова, вирази, які ти вживаєш при спілкуванні з друзями або які чув від своїх рідних, знайомих чи зустрічав у художніх творах, народних казках.

Подумаймо разом

Про що вони? Коли їх використовують спеціально або мимохідь? Уяви мовлення людини як річку, що тече сонячного дня, уяви, як переливаються, блищають у ній краплини, бризки. Чи не нагадують їх тобі ці крилаті вислови?

Називаються вони **прислів'ями, приказками, а ще приповідками, прімовками, і з'явилися дуже давно, ще до виникнення писемності, разом із міфами, легендами. Вони передають мудрість і досвід багатьох поколінь. Тому в них можна знайти відповіді на багато запитань повсякдення, вони підказують, вчать, застерігають... А ще що?**

О. Заливаха. Криниця. 1980-і роки

Pootatuu pykn röpn napebephtb.

Чарівність — їх носа! — але якож вони, ах Поганця, ах Поганця! — ах Поганця.

Digitized by srujanika@gmail.com

Q'ha posyima lojora - jodge, a jibi - kparue.
T'pamotinny - nujtomin i ha bee tamyuning.
Bantincia hironji he miho.
He rakan - he mijo, a rakan - harayce.
Hayka b jic he beje, a s icyc binjognit.
Jjorjen intan, aje i cibin posyim man.
Q'ko gahntip jajreko, a posyim - tte jabi.
Bir jikrin - bir yincc.

Digitized by srujanika@gmail.com

Mōra – ayusa haponay.
Hemae cojō/ajūmoi sa pītuy Mory.
Mory iñumolo hapoay mokha nimbantn sa kimpaka pokib, a pītuy
mōra iñumala buntpeca BCE kintta.
Mory – he topogēhp, ak binuentib – he cimāmeu.
Cjoro – cpigio, morahna – sojoto.
Cjoro – cpigio, morahna – sojoto.
Jōgpi cjora jirkjitoib, morahi – binbaroit.
Jōgpn cjorom myp nroḡ eu, a jinxnm i yarpei he briñgeeu.

М-БА, СНГА СНОБА,
БНСНОУБНХОБАИИА

ЛПНКАЗА – коготкин огпадынн бинчтэй, яконы да бинхобок шине
хин бинхобком.
ИПЧИЙН А – коготкин бүржинн огпадынн хэргэдийн бинчтэй 3 ногдохбл-
гатаркетпч.

когда — какого-то, а том, и каким-нибудь кого-то, и уп-
касан — какого-то, а то и каким-нибудь кого-то, и уп-
номаха схватил бе посвятил моятыи, ему и, амуряи в тоини и
сбит и сего я при. И «многие настали», то и, и пепетра яко, ико-
батра сокраща, ибо! искривлено — миномайя. Ие озин досчитан
уподыбаа зигант хонгипаме хин котобухи неприн. Гонгпаме же
бакарца ладори фарху, акин замнаца! омынкиябаа 31 091 упнкасан!

Зробив діло – гуляй сміло.
Як дбаєш, так і маєш.
Хочеш їсти калачі – не сиди на печі.
І за холодну воду не береться.
Косо, криво, аби живо.
Не мудруй багато, а працюй завзято.
Всякий труд почесний.

Батьківщина, рідний дім, родина

Дерево міцне корінням, людина – родом і народом.
У своїй хаті – своя правда.
Всяка пташка своє гніздо знає.
У своїй хаті й кутки помагають.
Ліпше своя хата, як чужа палата.
Рідна сторона – мати, чужа – мачуха.
Материнська молитва небеса відкриває.
Мати одною рукою б’є, а другою гладить.
У дитини заболить пальчик, а у матері – серце.

Мир, злагода, єднання, дружба

Згода будує, а незгода руйнує.
Краще переконувати словами, ніж кулаками.
Гуртом можна й море загатити.
Друзі пізнаються в біді.
Одяг кращий новий, а друг – старий.
Скажи мені, хто твій друг, і я скажу тобі, хто ти.

Моральні якості людини

Гадюку як не грій, вона все одно вкусить.
Злий плаче від заздрості, а добрий – від радості.
Ти йому хліб, а він тобі – камінь.
У нього не розживешся і серед зими льоду.
Під лежачий камінь і вода не тече.
Де багато господинь, там хата не метена.
Не брудни криниці, бо схочеш водиці.
Тіло в злоті, а душа в болоті.
Не всякі жарти бувають чогось варті.
Хто сміється, тому не минеться.
Не штука ганьбити – штука ліпше зробити.
Святий та тихий, а сумління злодійське.

ga matn, bmitn, mo6 nepemaratn, nochartn metn y knitt?

upncjib_ib an upnkarao6 mjkra3yotb 706i, arnm tp66a 6ytu, mo6 tpe-
he mokc ibnongparu? Mu6 boha hontb saarcku? i3 co6oro? 3. Bfri 3
tn, chny, nrgapar u he mokha tijipkn Barpkribuny? Mu6 tpe jhohna
cyakintu», nrcjib Bacnjia Cmohherka: «Bce ha cbiti mokha Bnongpa-
bipmu upo maw. Rk posymlie6 upncjib_a «Marepi hi kymntu, hi 3a-

1. Hypokomethy6 upnkaraky «Cmibarn 3 aykolo rojocy». 2. Bi6epn

⑨ BHMOCA POGNTN BNCHOKN,
BHMOCA SADNO_MATOBYBATN, POSYMTN I NOCHIOBATN

6jipme upncjib_ib ta upnkarao6.
ky, ja6 han6an lpyham. 4. Tlo3maranca 3 ojhorkachnern, xto ha3re
akocci jhohnu? ojhornu6i upncjib_a. Bnshaa y hnx rojory ayu-
evojogesjnica. 3. Bi6epn a okpem! lpyun 3 hijapodajliy «Mopariph
tpyham. Bnryu hanam, atb upncjib_ib ta upnkarao6 za temantnynn
mik hmn. 2. Han6an bntu upncjib_ib ta upnkaromy mojehnnky. Tlo6chn pishnuto
upnkarao6. Banunn ix y hntauapkomy mojehnnky. Tlo6chn pishnuto
1. Bi6epn 3 hijapodajliy «Tlpauejhogctro» okpemo upncjib_a, a okpemo

⑩ BHMOCA SADNO_MATOBYBATN, POSYMTN I NOCHIOBATN

IIIahy6i craptax – mojori tege rojinc houaryotb.
Tak tp66a jkntu, mo6 hikomy 3ja he qnhntu.
Hyke jo6po nehe dyrn.
Xto cmjetcaca, tomy he mnhetaca.
Bepejku hecrb smojoray.
Kkntta upnkaromy – he noje nepebentu.
U6ope im_a – hanjkamie garactbo.
Rk xo6eu upnacan, nohann_k pacan.
Tlo6okhii rojocor runue bci6 croutb.
Rk «ha», to hye, a r. «jan», to ruyknu.
Hm posymlie6 ctnjatecaca, tm ayphnn bejnhatecaca.
Ha rojori 6jumntu, a rojori crncntu.
Rk croro bnhu ha lba6a srephy.

1. Cnhoqim A0 tepmih «YchA hApqAha TBoqHicTp». 2. XYA0KhiN 3aci', xcpaktephn A7ra 3arorok, noetnhnx TBoqip. 3. BiplmobaCh 3alarka i3 3a- mifpobadhoi BiArAraKo. 4. Cnlpura ha3aa (kohpoba o3hako) A7ra hApqA- hnx TBoqip «Jlicoba nAchA», «Homy nec kNbe koto nroAnhns», «HeonamA kyunhns». 5. Mifionoihnni nepcochaK, hOciN A0Gpa y wifi «BepernhA».
6. HAnmoronaMu hOpcka A0hka A3 ka3an Bacnra Cnmoheka.

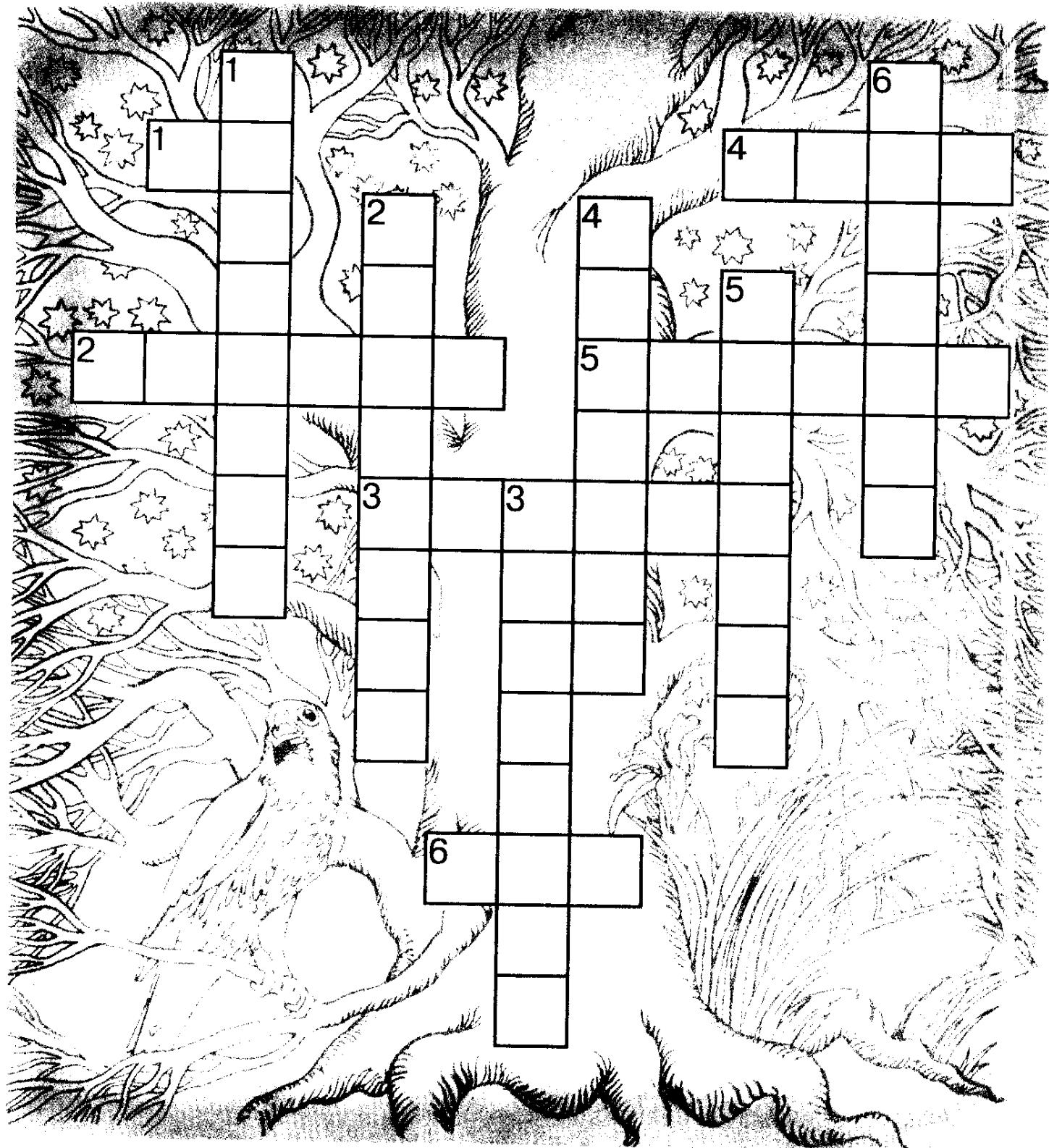
No Beptnkaaji:

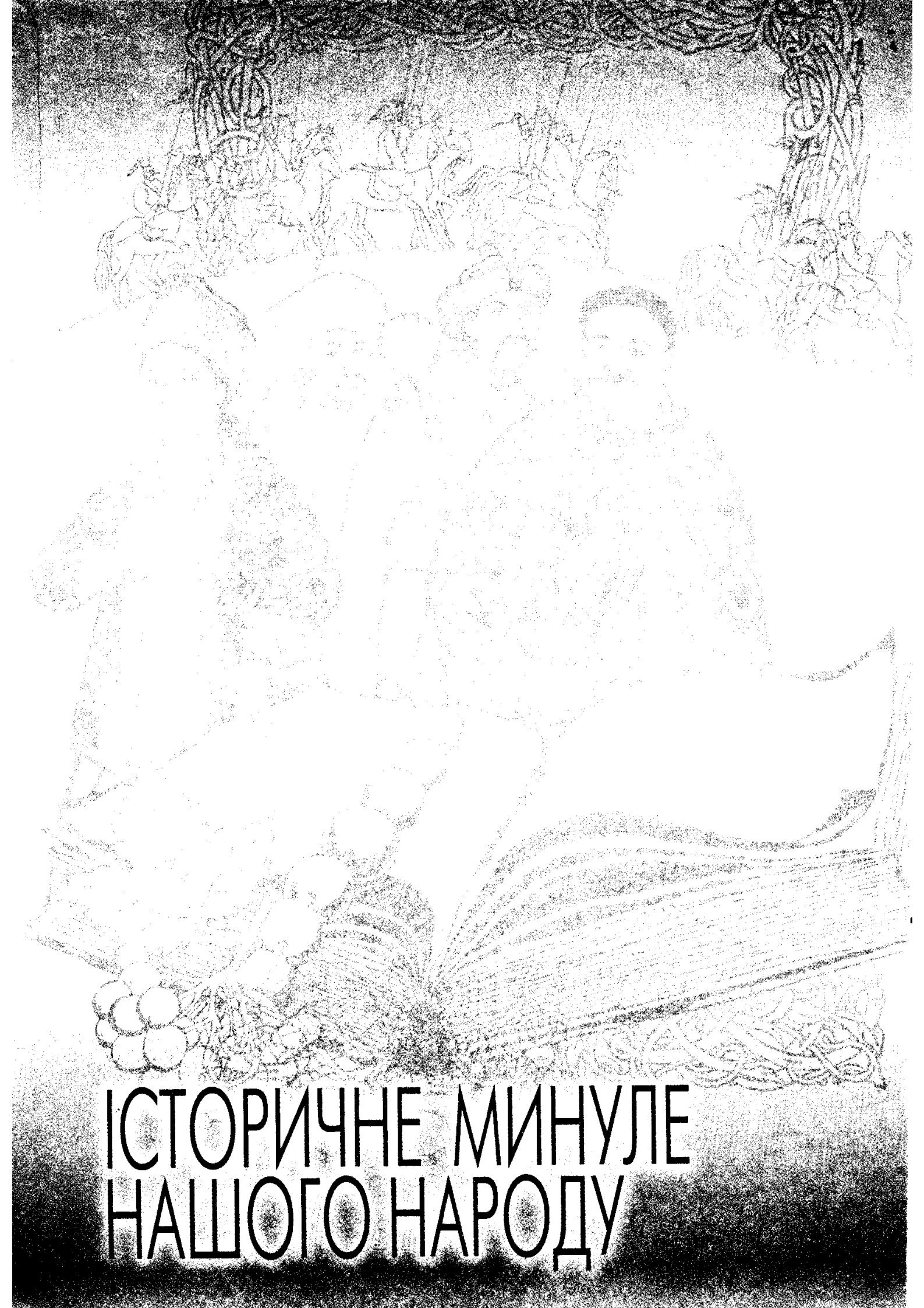
1. **Лепчохак** із кацкан **B. Kopntriba-Cтапоро** «Хъада-Мохонхак».
2. **Сипакхе** із **3. збільшеною** **Cтапомнчка**.
3. **Хто зіграби** і **онгуржиги** **Багнгіп-ме** **упнгчіліб** **та** **унпкросокъ** **4.** **Y** **акомы** **фахтакнхомы** **6гпдзі** **1.** **Жнна** **бртннне** **мпію** **бчк** **матепблъ** **5.** **Абтоп** **акпобпіліб**, **Банок.** **6.** **Бирарка** **3арлакн:** **Маххнга** **тннка** **кпннм** – **3акпннда** **нібcbтy** **юphнm** **пaжноm.**

Digitized by Google

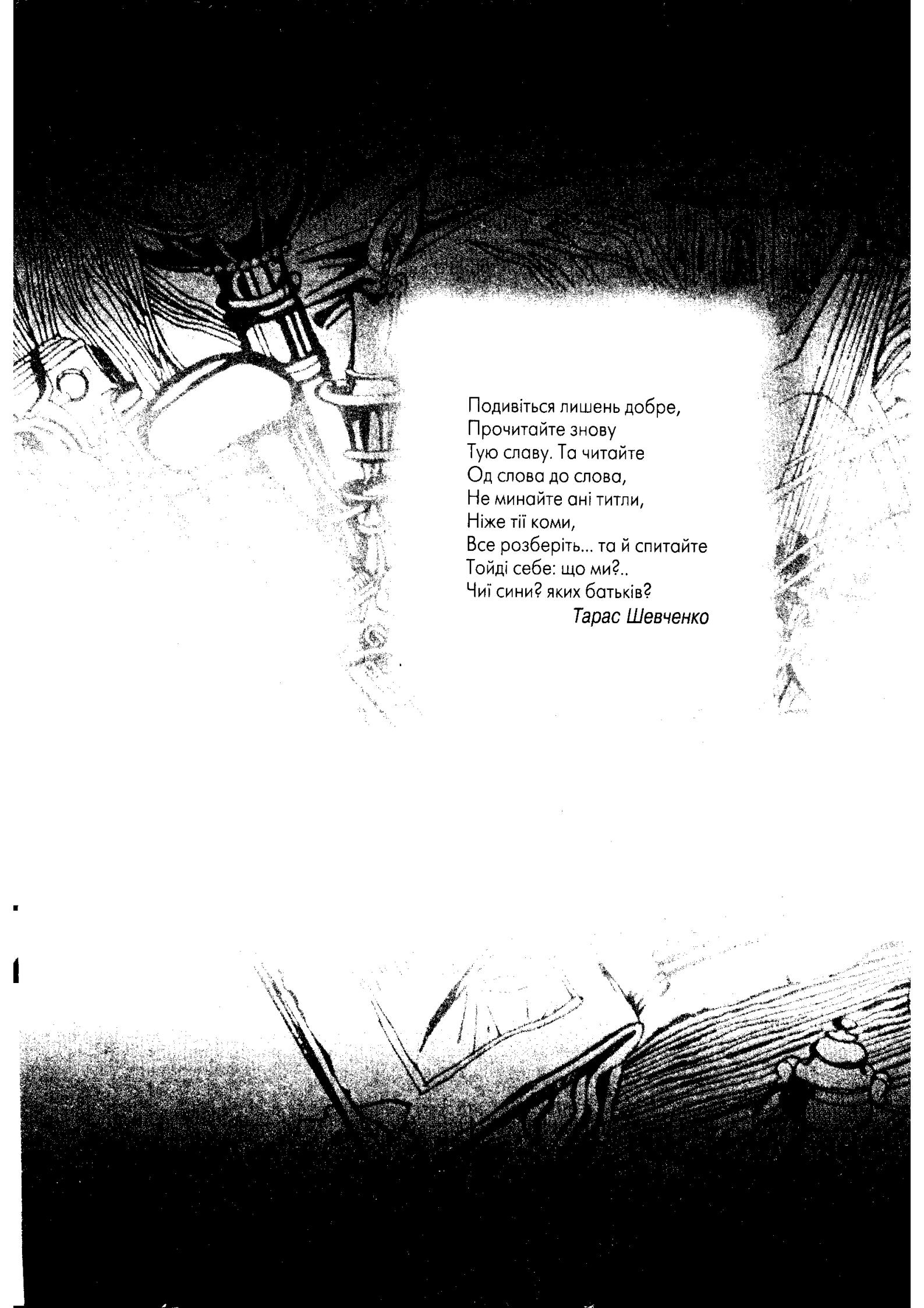
КРОСБОПА «СБИТОЕ ЛЕПЕВО»

Y3ALAJPHOEMO BNBHJE

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ
НАШОГО НАРОДУ

Подивіться лишень добре,
Прочитайте знову
Тую славу. Та читайте
Од слова до слова,
Не мінайте ані титли,
Ніже тії коми,
Все розберіть... та й спитайте
Тойді себе: що ми?..
Чи є сини? яких батьків?

Тарас Шевченко

Літописні оповіді

Книги – мов ріки, які наповнюють собою увесь світ; це джерело мудрості, в кни�ах – бездонна глибина... І якщо старанно пошукати в кни�ах мудрості, то знайдеш велику втіху і користь для своєї душі. Бо той, хто часто читає кни�и, той веде бесіду з Богом і наймудрішими мужами.

«Похвала книгам» з «Повісті минулих літ»

Подумаймо разом

Як ти думаєш, давні кни�и у ХХІ ст. займатимуть почесне місце і чи будуть якось використовуватися? Як саме?

А чи знаєш ти щось про життя свого дідуся, бабусі, а також далеких своїх предків? Звідки довідався про них? Чи не пробував складати дерево свого роду? Як вважаєш, чому люди цікавляться своїм минулим, минулим свого народу? Звідки можна про нього дізнатися? Чи був ти коли-небудь у історичному музеї? Спробуй довідатися, що таке архіви. На твою думку, які джерела є найточнішими для пізнання минулого?

Пригадай!

Як називаються найперші рукописні книї? Як вони створювалися? Про які з них згадується на уроках історії України?

Найдавнішою з рукописних книжок є «Повість минулих літ». Первісний варіант цієї книжки, створений, як вважають вчені, славетним київським Нестором Літописцем, не зберігся. Залишилися лише його пізніші варіанти, переписані та відредактовані – відомий Лаврентіївський список (1377) та Іпатіївський список (не пізніше другого десятиліття XV ст.). Цей літопис розпочинається розповіддю про легендарний «світовий потоп», далі йдеться про походження слов'ян, заснування Києва, у хронологічній послідовності описуються різноманітні події, пов'язані з Київською Руссю.

Науковці вважають, що Нестор Літописець народився в 1056–1057 рр. Був високоосвіченою людиною, знов іноземні мови, зокрема грецьку. В сімнадцять років став монахом

I.-В. Задорожний.
Нестор Літописець

Києво-Печерського монастиря – найбільшого культурного центру Київської Русі, в якому особливо розвивалося літописання. Нестор мав по-передників-літописців: митрополита Іларіона, ігуменів Никона та Івана. У Близьких печерах Києво-Печерської лаври знаходитьться його гробниця.

Однак зауваж: він не лише старанно зібрав і описав найважливіші минулі історичні події, а у своєму літописі втілив власний погляд на них, дав їм оцінку. Тому в ньому знайдемо художні описи, легендарні оповіді, казкові елементи, прислів'я, приказки. Отже, це не лише важлива історична пам'ятка нашої давнини, а й літературна.

«Повість минулих літ» написана давньоруською мовою. Одну з кращих її сучасних літературних обробок зробив письменник Віктор Близнець¹.

ПРО ЗАСНУВАННЯ КИЄВА

Г. Маковська. Либідь.
1982 р.

Поляни жили окремо й володіли своїми родами. І до того вони жили родами, кожен на своїх місцях. І були три брати: одному ім'я Кий, другому – Щек, а третьому – Хорив, а сестра в них була Либідь². Сидів Кий на горі, де тепер узвіз Боричів³. А Щек сидів на горі, що зветься нині Щекавицею. А Хорив на третій горі, від нього вона прозвалася Хоревицею. І збудували вони місто в ім'я старшого брата свого і нарекли його Київ. Був круг міста ліс та бір великий, і ловився там всякий звір, і були мужі мудрі й тямущі, а називалися вони полянами, від них поляни і донині в Києві. Дехто, не знаючи, каже, що Кий був перевізником коло Києва, мовляв, був перевіз з того боку Дніпра; тим-то й говорили: «На перевіз на Київ». Але якби Кий

¹ У підручнику легенди з «Повісті минулих літ» в обробці В. Близнеця подано за умовними назвами.

² Либідь – так і зараз називається річка, яка протікає в Києві.

³ Боричів узвіз – крута дорога, що вела з верхнього міста на горі вниз на Поділ (неподалік нинішнього фунікулера). За легендою, саме ним під час хрещення Русі тягнули язичницького бога Перуна у Дніпро.

був перевізником, то не ходив би він до Царгорода. А Кий князював у своєму роду і ходив до царя грецького, і той цар, переказують, зустрічав його з великою шанобою та почестями. Коли ж він повертається, Кий, то прийшов на Дунай, возлюбив одне місце, і поставив там невеликий городок, і хотів було сісти в ньому своїм родом, та не дали йому навколоишні племена; так і донині називають придунайці те городище – Києвець. Кий же, повернувшись у своє місто Київ, тут і помер. І брати його, Щек і Хорив, і сестра їхня Либідь тут же померли.

Подумаймо разом

Пригадай з історії України відомості про князя Олега. Яким ти його уявляєш? Чи не є смерть Олега логічним завершенням його земних справ?

ПРО КНЯЗЯ ОЛЕГА

І жив Олег, князюючи в Києві, мир маючи з усіма країнами. І прийшла осінь, і згадав Олег свого коня, якого поставив кормити і не сідати на нього. Бо він спітав колись волхвів¹ і ворожбітів: «Від чого мені вмерти?» І сказав йому один ворожбіт: «Княже! Від коня твого, якого ти любиш і на якому ти їздиш, – від нього ти вмреш».

Запали слова ці Олегові в душу, і сказав він: «Ніколи не сяду на нього і ніколи не побачу його». І звелів кормити коня і не водити до нього.

Так він прожив декілька років, не бачивши його, аж поки не пішов на греків. А коли повернувся в Київ і минуло чотири літа, на п'яте літо згадав він про коня, від якого волхви пророчили йому померти. І, покликавши старшого конюха, спітав Олег: «Де ж мій кінь, якого я поставив годувати і доглядати?» Конюх сказав: «Помер». Олег же дорікнув тому ворожбітові і промовив: «Неправду кажуть волхви. Всі їхні слова – брехня: кінь мій помер, а я живий». І звелів Олег осідлати собі коня: «Хочу побачити кістки його». І приїхав на те місце, де лежали його голі кості та череп голий, зліз з коня, посміявся і сказав: «Чи не від цього черепа смерть мені прийняти?» І наступив ногою на череп, і виповзла змія із черепа, і вжалила його в ногу. Від того розхvorівся Олег і помер. Оплакували його всі люди плачем великим, і понесли його, і поховали в Києві на горі, яка називається

¹ Волхви – язичницькі жерці, які володіли даром передбачати долю людини.

Щекавицею. Є могила його там і до сьогодні, відома вона як могила Олегова. І було всіх літ князювання його тридцять і три.

Подумаймо разом

Що ти знаєш з історії України чи інших відомостей про княгиню Ольгу? В літописі її названо «наймудрішою серед усіх людей». Читаючи легенду, поміркуй, чи справедливі ці слова.

ПРО КНЯГИНЮ ОЛЬГУ

В літо 955-го. Попливла Ольга в грецьку землю. І прийшла до Царгорода¹. Був тоді царем Костянтин. І прийшла до нього Ольга, і побачив цар, що вона дуже гарна лицем і розумна, подивувався її розуму, бесідуючи з нею, і мовив їй: «Достойна ти єси царствувати з нами в столиці нашій». Вона ж, розгадавши ті слова, відповіла цареві: «Я ж бо язичниця. Якщо хочеш мене хрестити, то хрести сам; а як ні – то я не хрещусь». І хрестив її цар з патріархом.

Просвітившись, вона раділа тілом і душою.

Після хрещення покликав її цар і сказав їй: «Хочу тебе взяти в жінки собі». Вона ж відмовила: «Як же ти хочеш взяти мене, коли ти сам хрестив і назвав мене дочкою. А в християн цього не дозволено – ти сам знаєш». Засміявся цар і сказав: «Переклюкала² ти мене, Ольго! Перехитрила!» І дав їй дарів багато, золота і срібла, шовку і посуду дорогого. І відпустив її цар, назвавши своєю дочкою.

Прийшла Ольга в Київ і вчила сина свого Святослава прийняти хрещення; він того не слухав, кажучи: «Як же мені самому хреститися і перейти в іншу віру? А дружина³ моя стане насміхатися». Ольга ж говорила йому: «Якщо ти хрестишся, то й всі зроблять те саме».

А він і далі жив за язичницькими звичаями, та коли хотів хреститися, не забороняв, а тільки насміхався над тим. Ольга ж любила свого сина, молилася за нього і за людей, наставляла його на розум до повних його літ і змужніlostі.

Пригадай!

Що таке християнство? Як воно з'явилося у Давній Русі?

¹ Царгород – давньоукраїнська назва м. Константинополя – столиці Візантійської імперії (нині – Стамбул).

² Переклюкати – обхитрити.

³ Дружина – у Давній Русі збройний загін князя.

ПРО ХРЕЩЕННЯ КИЄВА КНЯЗЕМ ВОЛОДИМИРОМ

Корсунь же Володимир віддав грекам як вено¹ за царицю Анну, а сам повернувся в Київ.

Коли ж він прийшов у Київ, то звелів повалити ідолів² – одних порубати, а інших спалити. Перуна ж наказав прив'язати коневі до хвоста і волочити його з гори крутим Боричевим узвозом до річки Почайни. І поставив дванадцять дружинників, щоб вони били Перуна палками. Робилось це не тому, що дерево що-небудь відчуває, а для наруги над бісом, який облещував людей у подобі цій, щоб він тепер дістав покару від людей.

Великий Ти, Господи, і чудні діла Твої! Вчора ще був шанований людьми, а сьогодні зганьблений!

Коли тягли Перуна до Почайни, оплакували його невірні люди, всі ті, хто не був ще хрещений. І, притягнувши до берега, кинули його в Дніпро. Володимир же послав людей і сказав їм: «Якщо пристане десь до берега, то відпихайте його. А коли промине пороги, тоді тільки облиште його».

Вони ж виконали все, що було їм звелено. І коли пустили Перуна і проминув він пороги, викинуло його вітром на мілину, і від того прозвалося те місце Перунова мілина, і назва ця й досі живе в народі³. Потім послав Володимир по всьому місті сказати: «Якщо не прийде хто завтра на річку – хай то багатий, чи бідний, чи нужденний, чи раб, – буде мені ворогом».

Почувши про те, пішли люди з гомоном до Дніпра, радіючи й кажучи: «Якби не було це добрим, то не перейняли б того князі й бояри». Наступного дня вийшов Володимир з попами корсун-

I. Руткович.
Князь Володимир
Великий. Фрагмент
ікони. XVII ст.

¹ Вено, віно – викуп, який платив наречений батькам дівчини.

² Ідол (кумир) – статуя, якій язичники поклонялися як божеству.

³ За іншою легендою, за Перуном бігли язичники й гукали: «Видбай, видбай, боже!» (Випливай). Перун виплив недалеко від Києва. Там збудували пізніше Видубицький монастир.

ськими на Дніпро, і зібралося там люду сила-силенна. Забрели у воду, і стояли там одні по шию, інші по груди, дехто тримав дітей, молодь тислася до берега, а дорослі бродили; попіж стояли на місці й творили молитви. Люди, охрестившись, розійшлися по домівках. І звелів Володимир будувати церкви і ставити їх на тих місцях, де колись стояли дерев'яні кумири.

Чи знаєш ти, що...

За князювання Володимира Великого були збудовані церква Богородиці – Десятинна, Федорівський собор, Софіївська брама. На місці Перуна поставлено дерев'яну церкву Св. Василя. З'явилися перші карбовані монети із зображенням тризуба: златники та срібники. Саме з його ім'ям у Києві пов'язані назви Володимирської та Володимиро-Либідської вулиць, дерев'яної Володимирської церкви (не збереглася), Володимирського ринку, кафедрального собору Св. Володимира, Володимирської гірки, пам'ятника князю Володимиру. У Херсонесі (колишнє м. Корсунь, нині – частина м. Севастополя), де був охрещений сам Володимир, відновлено Володимирський собор – архітектурну пам'ятку XIX ст...

Вчимося уважно читати, розповідати

1. Розкажи про Нестора Літописця.
2. Що ти довідався про полян? Якими вони були? Дружніми, чесними... – ще якими?
3. Знайди уривок, де говорить Нестор про «дивні діла» Господа.
4. Перекажи історію про княгиню Ольгу.

Вчимося працювати з текстом

1. Знайди уривки, де Нестор коментує події.
2. Які деталі в літописі свідчать про ставлення киян до князя Олега?
3. Які дії князів підтверджують їхній патріотизм?
4. Наведи приклади історичних відомостей і домислу автора.

Вчимося робити висновки, узагальнювати, уявляти

1. Якою ти уявляєш Либідь? Опиши словами і намалюй її. Чи ім'я розповідає, якою була людина?
2. Чому князя Олега прозвали Віщим?
3. За які добрі справи Володимира названо Великим?
4. Які риси предків тобі найбільше сподобалися і чому?
5. Як ти думаєш: чи минуща слава людська? А що залишається нетлінним?

Радимо прочитати

С. Білокінь. «Монети Київської Русі»;
«Повість минулих літ» (переказ В. Близнеця).

Подумаймо разом

Пригадай, що таке художній твір і хто такий письменник. Подумай над тим, яку велику роль відіграє авторська уява, фантазія при написанні художнього твору. Як ти вважаєш, чи можна написане у художньому творі сприймати як таке, що було насправді? Чи можеш назвати твори про історичні події? Які з них тобі сподобалися і найкраще запам'яталися? Чому?

Олександр Олесь (справжнє прізвище Кандиба, 1878–1944) – український письменник. Народився у м. Білопіллі на Сумщині. За фахом – ветеринарний лікар. 1919 р. емігрував за кордон, жив у Відні, Будапешті, найдовше – у Празі, де й помер. Багато писав віршів, казок для дітей, особливо коли в нього народився перший син Олег.

Його поетична книжка «Княжа Україна» присвячена давньоруському періоду. Вивчені письменником історичні відомості, літописні легенди про Київську Русь стали її основою. Автор по-своєму уявив, поетично прокоментував ті далекі події, характери і вчинки князів.

Чим відрізняється його віршована мова від прозової мови легенд? Зверни увагу: кожен рядок відділяється один від одного паузою; в словах кожного рядка рівномірно чергуються наголошені й ненаголошені склади. Це і створює ритм у його віршах.

Запам'ятай!

Віршовий ритм (від гр. тект, розмірність, узгодженість) створюється упорядкованим чергуванням рядків, наголошених і ненаголошених складів.

Чи знаєш ти, що...

У часи Київської Русі князь був правителем князівства, вождем війська. Пізніше це слово набуло інших значень. Так, у XVIII ст. князь – дарований царем (королем) чи спадковий титул. У народі князем називали нареченого, молодого. А образне значення слова «князь» – це людина високої гідності, честі, правдивості.

ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ

КНЯЖА УКРАЇНА

Заспів

Заспіваю вам не пісню
Про стару старовину,
Розкажу я вам не казку,
А бувальщину одну.

Розкажу вам про минуле,
Що вже мохом поросло,
Що, нащадками забуте,
За водою поплило.

*Саша Путря (10 років).
Князь Ігор і Ярославна*

Перед вами стародавні
Пройдуть хвилями часи,
Із могил до вас озвуться
Наших предків голоси.

Наших предків, що блукали
По страховищах-лісах,
Що з природою змагались
Тільки з вірою в серцях.

Ах, тоді була живою
Вся природа навкруги
І людину оточали
Духи – друзі й вороги.

У часи ті Бог великий
Не ховавсь в небесній млі,
А усі боги родились
І вмиралі на землі.

Рано-вдосвіта на сході
Прокидавсь ясний Дажбог
І ходив-блукав доночі
Синім степом без дорог.

Пригадай, хто такий Дажбог. Чи доповнилося твоє уявлення про нього?

По зелених пишних луках
Волос¹ пас овець гладких,
Грів їх вовною м'якою,
Одганяв вовків від них.

Над дрімучими лісами,
По пустелі степовій
Бог Стрибог літав на крилах,
Грав на кобзі золотій.

Хто такий Стрибог? Чи допомагає твоєму уявленню про нього цей опис? Що ти знаєш про кобзу та людей, які на ній грали?

Бог Перун на чорних хмарах
Вічно землю об'їздив,
Часом плакав, як дитина,
Часом сурмами будив.

Часом гнівом його серце
Наливалось, як огнем:
Левом він ревів з-під неба
І погрожував мечем.

А в річках жили русалки,
Хапуни-водяники,
Лісовик свистав у лісі,
І сміялися мавки.

¹ Волос – бог скотарства, торгівлі.

Треба добре було знати
Душі всіх богів земних,
То коритись, то змагатись,
То просити ласки в них.

I змагалася людина,
I вперед невпинно йшла,
Де ясним промінням-цвітом
Дивна папороть цвіла...

...Заспіваю вам не пісню
Про стару старовину,
Розкажу я вам не казку,
А бувальщину одну.

Розкажу вам, як на горах
Славний Київ наш постав,
Як він жив і розвивався,
Як столицею він став...

Ліс густий, дрімучий, темний,
Споконвічний ліс росте,
Не проб'ється навіть сонце
Крізь гілля його густе.

Велетенські граби, вільхи,
Сосни, явори, дуби
Раз в століття полягають
Після віку боротьби.

Де родились, там вмирають,
Обертаються у тлінь,
На могилах виростає
Ряд наступних поколінь.

По лісах шумлять потоки,
Смарагдові¹ від трави,

Хто й коли у ньому княжив
I в який ходив поход,
Хто боровсь за Україну,
За державність, за народ.

Розкажу вам, як боролись
Наші прадіди колись,
Як за щастя України
Ріки крові розлились.

Розкажу, чому і досі
Чути стогони її
I чому так довго в хмарах
Сонце рідної землі...

Заспіваю вам не пісню
Про стару старовину,
Розкажу я вам не казку,
А бувальщину одну.

Україна в старовину

Розпливаючись то в багна²,
To в озера, то в стави.

По річках, озерах, багнах
Вічний галас, вічний спів,
Крик гусей, качок і чапель,
Зойк чайок і журавлів.

Лебедині білі зграї
В небі хмарами летять,
Навколо орлині крила
Гучно, хижо лопотять.

Над струмком спинився олень,
Прислухається, тримтить,
Десь почув непевний шелест
I зникає через мить.

¹ Смарагдовий – яскраво-зелений колір.

² Багно – трясовина.

То ведмідь ішов напитись,
Остудитися в воді,
То збирають під дубами
Чорні вепрі¹ жолуді.

По лісах блукали кози,
Тури², олені, вовки,
Кабани, ведмеді, лосі,
Рисі, зубри, борсуки.

Не стихав до ночі галас,
Дикий рев і ніжний спів...
Все кругом жило, змагалось,
Ліс дивився і шумів.

По лісах дрімучих, темних
З луком пращур³ наш ішов,
З рисем, лосем і ведмедем
Він боровся і боров.

Здобував він теплі хутра,
М'ясо, шкіру на свій дах,
Часом сам роздертий падав
З серцем звіра у руках...

А на півдні за лісами
Колихалось море трав:
То над степом буйний вітер
На шовкових струнах грав.

Уяви цей образ. Опиши його словесно. Пригадай (знайди) подібний у «Заспіві».

Степ широкий, степ безмежний,
Де початок, де твій край?!
Коли сам Стрибог не знає, –
У Дажбога поспитай.

В день ясний горіло сонце,
Нерухомо вітер спав,
Нерухомо в мертвій тиші
Степ незайманий стояв.

В бурю він шумів, як море,
І ховався в сизій млі,
Полохливо буйні трави
Припадали до землі.

А зимою умирав він,
Спав під килимом снігів...
Тихо... пусто... Тільки чути
Десь сумне виття вовків.

Зверни увагу на виділені фрази.
Як ними показано мінливість і велич
степу?

Та часами прогуркочуть
Диких коней табуни;
Наче вихори, здіймають
Білу куряву вони.

На лісах дрімучих, темних,
На незайманих степах
Спочивала Україна
В золотих, дитячих снах.

¹ Вепр – дикий кабан.

² Тур – вимерлий дикий бик.

³ Пращур – далекий предок.

Наші предки – слов'яні

Над озерами, річками,
На полянах лісових,
На стрімких високих горах,
На просторах степових, –

Де лише сіріє стежка
Або вкрився збіжжям¹ лан,
Скрізь розкидались оселі
Наших прадідів-слов'ян.

Оселялись цілим родом:
Що людина, як одна?!
Кревні² люде – рід складали,
Кревні роди – племена.

Наймудріший і найстарший
Цілим родом керував,
Видавав щодня накази,
Правив, милував, карав.

Кожне плем'я мало князя,
Князь судив, водив на бій,
Першим був він у відвазі
І у мудрості своїй.

А коли ставав нездатним
До ладу і боротьби,
Віче³ іншого на князя
Вибирало без журби.

На річках, високих горах,
Серед багон і болот
Городи, міцні твердині⁴
Будував собі народ.

Коли ворог йшов війною,
Метушилось все, як рій,
Замикалися ворота,
Починався лютий бій.

Бились, кидали каміння,
Крізь баркан⁵ окріп лили,
Попіл сипали у очі,
Гострі кидали коли...

...Ось і ворога відбито.
Все минуло: гнів і жах...
Кревні плачуть над борцями,
Що звалилися в боях.

І дають їм у могилу
Зброю, врання і харчі,
Щоб вони не знали лиха,
На тім світі живучи.

На сумних могилах тужать
І справляють тризну⁶ там,
І несуть на сизі гори
Жертви праведним богам.

¹ Збіжжя – зернові культури.

² Кревні – ті, що мали спільних предків.

³ Віче – народні збори в Давній Русі, тепер – масові збори, мітинг.

⁴ Твердиня – фортеця.

⁵ Баркан – паркан, огорожа.

⁶ Тризна – поминки, завершальна частина похованального обряду стародавніх слов'ян.

Але все поволі, тихо
Тоне в річці забуття,
І на березі зеленім
Квітне радісне життя...

На луці палає ватра¹,
На луці ідуть танки.
Тут в вінках цвітуть дівчата,
Там співають парубки.

В сю таємну ніч Купала²
В лісі папороть цвіте,
Розцвітає, обсипає,
Цвіт-проміння золоте.

Промовляє звір до звіра,
Хто підслуха мову їх,
Хто у лісі найде квітку,
Найде скарбів цілий міх.

А пісні все далі ллються,
Вже поблідли і зірки,
А ще огнища палають
І мережаться танки.

На кийки стоять схиливши
Бородаті віщуни
І розказують, що буде
І з якої сторони.

Роздають недужим зілля,
Щось шепочуть і плюють...
Сих водою напивають,
Тим камінчики дають.

І здається, з лісу вийшов
На узлісся Лісовик.
Став, заслухавсь, задивився...
Стрепенувсь і знову зник.

І здається, щойно бігли
Тут русалки польові
І розсипали зі сміхом
Самоцвіти по траві.

Але схід зайнявся сонцем,
Хмари в золоті, в огні...
І самотньо одцвітають
Зблідлі ватри вдалині.

Початки Києва

Над Дніпром широким, вільним,
Де луги й степи цвіли,
Наші прадіди-поляни
Оселились і жили.

Хлібороб робив у полі,
Пас пастух корів, овець,
З луком, з стрілами гнучкими
По лісах ходив ловець.

Пишно квітла Україна,
Повна всякого добра.
Як в раю, жили поляни
Понад хвилями Дніпра.

Все своє вони любили,
Шанували і чуже,
Хай, мовляв, Перун і Волос
Всіх від лиха стереже.

¹ Ватра – вогнище, багаття.

² Ніч Купала – язичницьке свято в ніч з 6 на 7 липня, присвячене міфологічному персонажу Купалу (Купайлу).

А коли сусід лінивий
Заздрив силі багача,
Вміли наші показати
Обосічного меча.

І віки нога ворожа
Не ступала на наш лан.
Всі сусіди шанували
І боялися полян.

...Де стоїть тепер наш Київ,
Там була сама гора,
Жив там першим Кий з Хоривом,
Щек та Либідь – їх сестра.

Над самим Дніпром на горах,
Огорожений з боків
Ровом, мурами, валами,
Київ виріс і розцвів.

На сторожі коло його,
Наче батько, став Дніпро,
Наче батько сину, ніс він
З півдня й півночі добро.

Яким ти уявляєш образ Дніпра?
Які засоби роблять його виразним?

І здавалось, Україна
Буде квітнути віки,
І здавалось, всі народи
Їй сплітатимуть вінки.

Пригадай!

Що ти знаєш з історії України про київських князів Аскольда і Діра?

Аскольд і Дір

Славна в Рюрика¹ дружина,
Всім далась вона взнаки,
А Аскольд і Дір – найперші,
Найславніші вояки.

Нудно їм сидіти дома
Без походів, без боїв,
І вони прохають князя,
Щоб на волю їх пустив.

Князь подумав і дозволив.
Попрощалися вони
І з такими ж вояками
Посідали на човни.

І по Волхову угору
В невідомий край летять.
Мов орлів широкі крила,
Їхні весла лопотять.

Зверни увагу на образ князівського човна. Який художній засіб вжито для створення образу човна?

Приплили до краю Волхов,
Далі витягли човни
І в лісах шляхів шукають
До чужої сторони.

¹ Рюрик – представник давнього князівського роду.

Бачать – річка. Довго нею
Геть на полуцене плили,
Аж угаділи на горах
Місто, вежі і вали.

Приплили, на берег вийшли
І питаютъ у полян,
Хто живе у цьому місті,
Хто тепер у ньому пан?

«Тут колись жили та вмерли
Кий, Хорив та Щек, брати.
А тепер ми під хозаром, –
Животій та дань плати».

«Не журіться!» – Дір промовив.
«За мечі!» – Аскольд гукнув.
Кожний птахом стрепенувся,
Кожний гнівом спалахнув.

Налякалися хозари
І в степи біжать гуртом.
І дружина здобуває
Пишний Київ над Дніпром.

Стали вільними поляни,
Вихваляють вояків,
А Аскольда разом з Діром
Вибирають на князів.

Пригадай!

Що це за місто Царгород? Розшукай про нього відомості. Пригадай з історії України про похід князя Олега на Царгород.

Похід на Царгород

Геть за морем українським,
Понад склом Босфорських вод
Дивні вежі і палати
Розкидає Царгород.

Наче вир, кипить, торгує
Крамом, зброяю, вином.
Вдень він вуликом здається,
А вночі – чудесним сном.

І з усіх країн до його
Ллється хвилями народ.
Наши теж торговці-люде
Їздять в славний Царгород.

Та не любить грек чужинців
І тримає їх в руці.
«Хоч не їдь! Одурить, скривдить!» –
Наши скаржаться купці.

І Олег, на греків лютий,
Став збиратися в поход:
Хоче він до України
Прилучити Царгород.

І укрили Чорне море
Українські байдаки,
Розгорнулися вітрила,
Заспівали вояки.

Простір! Воля! Грають хвилі,
Море диха, як живе,
Мов лютує, що з піснями
Легковажний хтось пливе.

Небезпека? Вітер? Буря?
Гнуться щогли кораблів?
О, хіба згорнути крила
Важко, довго для орлів?

Зверни увагу, як письменник
відтворив могутність стихії,
небезпеку.

І гуртом за весла взялись,
Разом взялись і гребти...
Море, море! І в негоду
Любе сміливому ти!

Так три дні плили по морю
Без турботи, без нудьги.
Ось і вежі Царгорода,
Ось і грецькі береги.

Але греки уже знали,
Що летять до них орли,
І, щоб в пристань не пустити,
Ланцюги перетягли.

І звелів Олег на берег
Витягати кораблі.
«Що ж, мовляв, як не по морю,
То поїдем по землі».

І, колеса приробивши,
Він вітрила розпустив.
І невидане тут сталося,
Найдивніше диво з див.

«Ой повій, повій ти, вітре!
Швидше коней повези!
Зашумів-повіяв вітер,
Покотилися вози.

Вороги перелякалися,
До Олега шлють послів.
«Не руйнуй нас, все дамо ми,
Що б ти, князю, не схотів!»

«Ну, гаразд. Покора ваша
Погасила в серці гнів,
І, здається, ми братами
Станем з лютих ворогів.

Царю, хай моє купецтво
Вільно ходить в Царгород,
Хай торгує і купує
Вже без кривди і без шкод.

У купців не буде зброї:
Я обмежу їх число,
Щоб не більше, як півсотні,
Їх нараз у місто йшло».

Цар годився на умову,
Хрест святочно цілував.
Князь на Волоса, Перуна
І на меч присягу склав.

На воротях Царгорода
Князь Олег свій щит прибив.
На воротях Царгорода
Український щит висів!

Пригадай!

Що знаєш про княгиню Ольгу? Чим вона прославилася?

Княгиня Ольга

Тихий, теплий літній ранок.
Сонце встало. Вітер спить.
Вийшла дівчина на річку,
Сіла в човен і сидить.

Чарівна сама, як ранок,
Задивилася на світ...
Білий шум на синіх хвилях,
На деревах – білий цвіт.

Любо жити на сім світі,
Щастя любого ждучи...
Ах, коли б лише згадати
Сон, що снівся уночі.

Дивний сон... якісь палати,
Лицар в зброй на коні...
Ліс такий страшний, таємний.
Поле... Море вдалині.

Що у сні княгині Ольги є загадковим
і нагадує казкові образи-символи?

Далі хмари, грім, пожежа,
Плач і стогін з-під землі.
Лицар-велетень в кайданах,
Кров на білому чолі.

І замислилась красуня...
Згадка в серце їй вп'ялася...
 Нагло шелест... Обернулась:
 Перед нею – Ігор-князь.

Прокоментуй виділений вислів, використовуючи попередні відомості про Ольгу.

На йому убрання просте,
 Без оздоби, без відзнак,
 Лук з залізними кінцями,
 Збоку стріли, сагайдак¹.

Привітався з нею Ігор
 І сказав перевезти...
 Загойдавсь на хвилях човен
 І поволі став плисти.

І очей не зводить Ігор:
 Що за дівчина-краса.
 Заговорить: думка – сонце;
 Очі – сині небеса.

Зверни увагу на цей опис. Як він називається? Знайди і прокоментуй метафоричні образи.

Хто вона, чия і звідки,
 Князь докладно розпитав,
 А на другий день по неї
 І сватів своїх послав.

І за князя вийшла заміж
 Проста дівчина з села,
 І до смерті вірним другом
 Князю Ігорю була.

Ярослав Мудрий

Після ката Святополка,
 Що замучив трьох братів,
 Брат четвертий на престолі,
 Ярослав розумний, сів.

Святополком окаянним
 Все зруйноване було.
 Бідувало бідне місто,
 Бідувало і село.

І усю свою увагу
 Ярослав звернув на лад.
 І небавом² Україна
 Зацвіла, як пишний сад.

І небавом знову люде
 Багатіti почали,
 І Дніпром човни чужинців
 Знову в Київ попили.

Греки, німці, італійці,
 Чехи, угри – всі ішли,
 Купували, продавали
 І у Києві жили.

Так живий, шумливий Київ
 Царгородом другим став.
 Як про друга, як про сина
 Дбав про його Ярослав.

¹ Сагайдак – сумка для стріл.

² Небавом – незабаром.

Оточив його валами,
Ровом, мурами обвів.
Укріпив його, оздобив
І препишний двір завів.

До палат ішли невпинно
Чужоземні посланці,
Князь сидів на пишнім троні
З грізним берлом¹ у руці.

І, допущені до князя,
Низько кланялись посли,

І до ніг дари складали,
Що з чужини принесли.

В час бенкету на бандурах,
Гуслях, різних сопілках
Грали весело музики;
Вина пінились в чарках.

Співаки пісні співали,
Скоморохи², штукарі,
Розважаючи чужинців,
Метушились у дворі.

¹ Берло – палиця, оздоблена коштовним камінням і різьбою, символ, знак влади.

² Скоморохи – мандрівні актори.

Після ситого обіду
Всі виходили з палат
Подивитись на верблюдів,
На муштрованих звірят.

І в Європі честю мали
Королі, князі, царі
Поріднитись з Ярославом,
Побувати у дворі.

Але мудрість Ярослава
Вся була в його ділах,
У державнім будівництві,
Владі, устрою, в судах.

Щоб не нищити народу
І народного майна,
Не хотів він воювати,
Не тягla його війна.

Він прогнав лише поляків
І, щоб ворог тихшим став,
Він твердиню понад Сяном¹ –
Ярославль свій збудував.

Та ходив на печенігів
І черкесів під Кавказ,
Що на нашу Україну
Нападали раз у раз.

Та з Редедею касульским
Ярославів брат Мстислав
Бивсь хоробро в поєдинку
І Редедю подолав.
Наш співець Боян² великий,
Найславніший із співців,
Сплів йому вінок безсмертний
Із пісень безсмертних слів.

.....

Пролетіли дні короткі...
Перед смертю Ярослав
Всіх своїх синів покликав
І з любов'ю проказав:

«Вас я, діти, покидаю,
Йду я в ліпшу сторону,
Але, діти, пам'ятайте
Мою заповідь одну:

Не сваріться, живіте в згоді:
Тільки мир збере усе,
А незгода, наче вітер,
Все по полю рознесе.

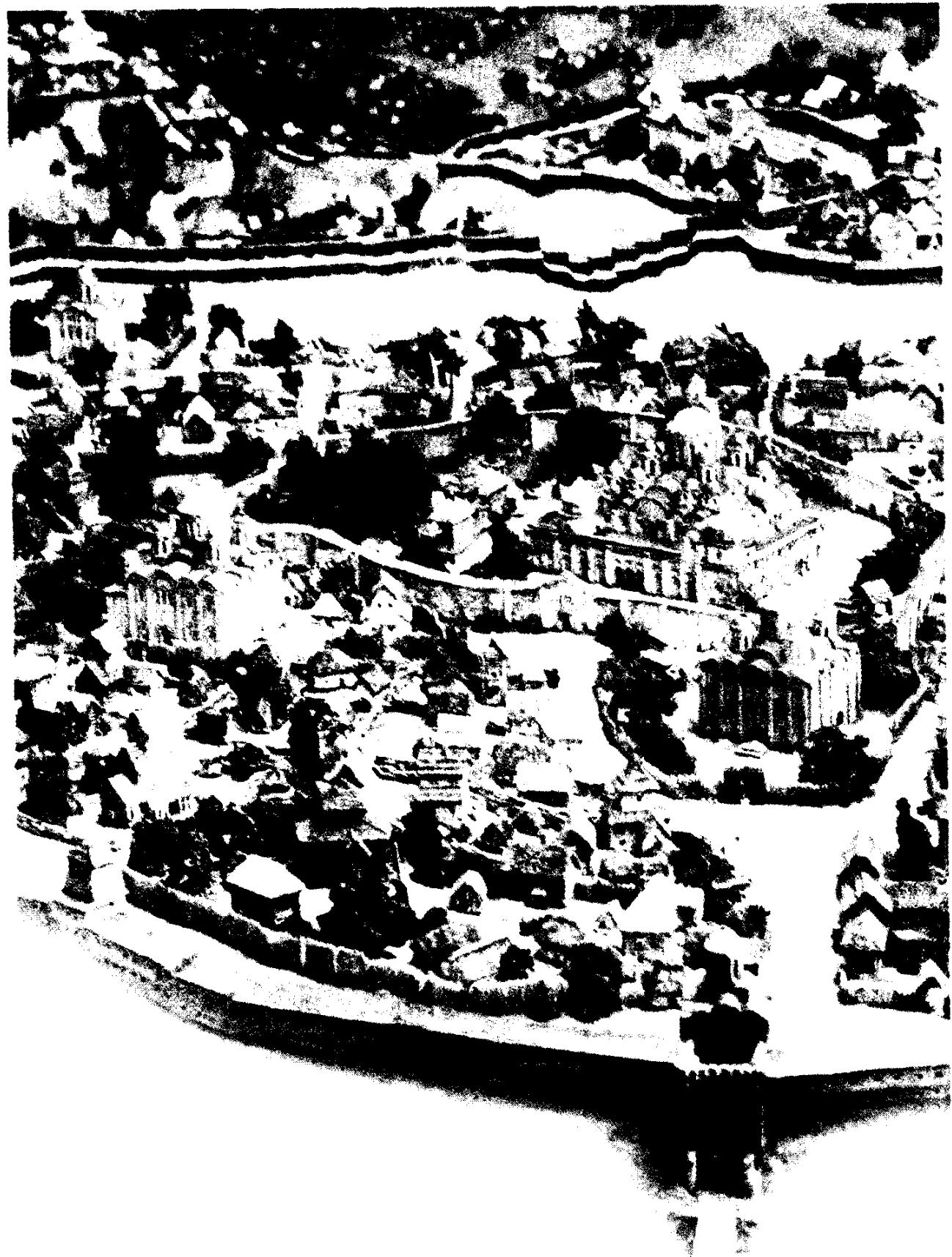
Як не будете всі разом
Йти до спільнної мети,
Ви, державу зруйнувавши,
Подастесь у світи.

Ви розгубите ту землю,
Що придбали вам батьки,
І тинятивтесь всюди,
Як вигнанці й жебраки».

Та недовго пам'ятали
Діти мудрий заповіт,
А нащадки Ярослава
Оsmіяли на весь світ...

¹ Сян – річка у Карпатах.

² Ідеться про легендарного поета-співця часів Київської Русі.

«Місто Ярослава». XI ст. Проект Д. Мазюкевич.

Праворуч внизу – Золоті ворота,

вище – Георгіївська церква і Софійський собор,

ліворуч – невідомий храм на розі сучасних вул. Стрілецької та Георгіївського провулку. Вгорі праворуч – місто Володимира.

Чи знаєш ти, що...

«Ярослав, на противагу батькові Володимиру та дідові Святославу, не любив воювати. Він прагнув більше сидіти в Києві й клопотатися мирними справами. За часів його правління виросло, розбудувалося місто над Дніпром. Русь зміцнила зв'язки з багатьма європейськими країнами, з усіма ними вона вела жваву торгівлю. В її монастирях процвітали ремесла й мистецтва. Сам Ярослав кохався в книжних премудростях, про що з великою повагою говорять усі літописи. Він зібрав величезну бібліотеку, слава про яку пішла далеко за кордони землі Руської. Про неї захоплено розповідали й нащадки» (М. Слабошицький).

Ярослав Мудрий прославився своєю мудрою політикою. За 35 років правління зміцнив Українську державу, наполегливо дбав про її єдність і культурний розвиток. Окрім Софійського собору, збудував у Києві церкву Св. Ірини (яка не збереглася), монастир Св. Юрія, Золоті ворота, а над ними – церкву Благовіщення. За його правління християнство поширилося в усій Україні. Похований 1054 р. у Софійському соборі в мармуровому саркофазі. Про його багатодітну родину розповідають граffiti (написи та малюнки на стінах), мозаїки і фрески Софійського собору.

«Люди й покоління – се тільки кільця в ланцюгу великім всесвітнього життя, а той ланцюг порватися не може» (Леся Українка).

Вчимося уважно читати, коментувати, порівнювати

1. Спробуй своїми словами й авторським текстом відтворити задум О. Олеся, виражений у «Заспіві». Що спровокає більше враження?
2. Якими постають у твоїй уяві наші предки, які були стосунки між ними? Передай поетичний світ їхніх вірувань. 3. Порівняй літописну оповідь про заснування Києва з поетичною версією О. Олеся. Сформулюй основні думки у вірші «Початки Києва».
4. Розкажи, як Аскольд і Дір стали князями полян.

Вчимося аналізувати текст

1. Проаналізуй ритмічні особливості творів О. Олеся: зверни увагу на упорядкування рядка, на риму; якою є строфа (4-рядковою, 3-рядковою, 2-рядковою...). 2. Які художні засоби використовує автор для увиразнення образів язичницьких богів? 3. Які настрої та відчуття передають образи чорних хмар; «серця, налитого гнівом, як огнем»? Чому «плакав, як дитина, левом він ревів з-під неба»? 4. Що змусило Олега виrushiti в похід на Царгород? Які риси характеру українців проявилися в поході? Проілюструй

прикладами з тексту найцікавіші епізоди. 5. «На воротях Царгорода... український щит висів!» – що означав цей вислів? Про що свідчив? 6. Як описи природи допомагають краще уявити образ Ольги, її дівочі мрії та сподівання? 7. Ярослав Мудрий – князь-завойовник чи князь-будівничий? Як змінився Київ за часи його князювання? Відповідь підтверди рядками з тексту.

Вчимося проводити аналогії з сучасністю

1. У свій час О. Олесь писав: «Так довго в хмарах сонце рідної землі». Як ти розумієш це метафоричне висловлювання? А яке сонце над Україною тепер? Спробуй висловити свою думку теж образно.
2. Які слова, вирази з вірша «Україна в старовину» найбільше пробуджують твою уяву? Прокоментуй останню строфу.
3. У чому полягає мудрість Ярослава і його заповіту? Чи актуальній він нині?

Пригадай!

Чи відома тобі українська народна казка «Кирило Кожум'яка»? Якою мовою вона написана – віршованою, прозовою?

Подумаймо разом

Як ти думаєш, чи можна про цього казкового героя розповісти якось інакше, не описуючи його, а показавши в дії? Такий твір називається **драматичним (драмою, п'єсою)**.

Якщо письменника, який пише прозові твори, називають прозаїком, поетичні твори – поетом, то того, хто пише драматичні твори, – як?.. Як ти вважаєш, драматичні твори пишуть насамперед для читання чи для постановки на сцені?

Чи був ти коли-небудь у театрі або на перегляді якоїсь вистави? З якими враженнями повертаєшся додому? Як вважаєш, чим гра актора на сцені відрізняється від гри в кіно? На твою думку, в театрі глядачі... розважаються, думають, співпереживають, дізнаються про щось нове, відпочивають (розташуй слова за їхньою значущістю). Чому люди ходять до театру?

На сцені актори розповідають про щось, чи там відбувається дійство? Як ти вважаєш, чи можна грati роль не на сцені, а в житті? Чи не нагадують тобі розмови в побуті, спілкування вчителя і учнів під час уроку театральне дійство? Якщо так, то чим?

Запам'ятай!

Монолог – зв'язне висловлювання, що належить одній людині.

Діалог – розмова між двома співрозмовниками.
Полілог – розмова кількох учасників.

Чи знаєш ти, що...

У часи Київської Русі побутували перші театральні дійства, які виконувалися скоморохами. У другій половині XVII ст. виник вертеп – український народний ляльковий театр. Авторами, постановниками вертепних драм були мандрівні дяки, студенти Києво-Могилянської академії...

Запам'ятай!

Драматичний твір (п'еса) – це художній твір, написаний спеціально для сценічної постановки в театрі. Він складається з діалогів, монологів, полілогів і ремарок.

Ремарка – короткі пояснення автора у драматичному творі про час, місце дії, зовнішність дійових осіб, їхню поведінку тощо.

Декорація – художнє оформлення сцени.

Для зручності постановки драматичний твір поділяється на дії (акти), яви (картини).

Чи знаєш ти, що...

Від уміння правильно вести розмову залежать твої стосунки з людьми, твій успіх. Хто вміє добре говорити, той легше вирішує всі свої проблеми. Однак у всьому треба знати міру. Недарма древні мудреці казали: «Красномовство – срібло, а мовчання – золото». Вміння слухати не менш важливе, ніж уміння говорити.

Ввічливість обеззброює найагресивнішого опонента.

Слово «ви» варто вимовляти голосно, а «я» – пошепки. Під час розмови цікався насамперед співрозмовником.

Не говори в товаристві з іншим про те, що його не цікавить.

Вітайся й усміхайся перший.

МИКИТА КОЖУМ'ЯКА

Казка в чотирьох картинах

(Скорочено)

Дійові особи

Микита

Князь

Батько (Старий
Кожум'яка)
Княгиня

Джура
Князівна
Дівчина

Дід
Посланець
Гонець
Воєводи

Сини
Парубок
Дівчинка
Діти, юрба

Картина перша

Палати Князя.

Дівчина

Сумний наш Князь, сумний наш Князь,
Лягли йому на чоло хмари,
Неначе ждуть нас знов удари,
Неначе знов орда знялась...

Княгиня

Ах, я так серцем не боліла,
Коли орда в степах кипіла,
І він з мечем і на коні
Літав орлом між ворогами,
А кров червоними квітками
Цвіла на дикім бур'яні.

Тепер же я горю в оgnі, –
Невже віддати мушу Змію
Дочку мою, красу, надію,
Сама згубити її мушу...
Ах, краще б взяв мою він душу...

Дівчина

Лишіть... Послухайте мене:
Ще, може, лиxo і мине.
Ще, може, найдеться в державі
Юнак хоробрий, молодий,
Що й сам повернеться у славі
І вславить трон ваш золотий.
Хай Змій віки уже лютує, –
Всьому на світі край свій є... (...)

Княгиня

Покинь свої химерні mrї
І в очі правді подивись:
Прийшла черга – і смерть надії,
І не змагайся, і корись... (...)

Дівчина

Чому ж увесь народ не встане
Страшного ката розп'ясти?!
Хай має він залізні руки,
Хай має безліч він голів,
Нехай страшні народні муки, –
А ще страшніш народний гнів.

Княгиня

Мовчи... бо стіни мають вуха... (...)

Дівчина

Ах, в серці кров моя кипить!
Коли б Князівну врятувати,
Я б не боялась самострати...

Княгиня

У тебе серце золоте...

Мовчи... Здається, хтось іде...

Дівчина, углядівши на порозі Князя, виходить.

Князь

Недобрі знов у тебе очі...
Чому?! Від сліз... не спала ночі?
Тому моя й журба подвійна...

Княгиня

Ні, Князю мій! Ні, я спокійна.

Князь

Спокійна... ти... а де ж вона?

Княгиня

Сидить в задумі край вікна
І в простір дивиться кудись...
А очі слізми налились...

Князь

Невже країна вся байдужа?..
Невже у нас немає мужа
Палкого серцем, молодого,
Який би зваживсь на двобій,
Невже не знайдеться нікого
В державі нашій молодій?!

Входить Джура¹.

¹ Джура – зброєносець.

Князь

Що сталось, Джуро? Чийсь гонець?

Джура

Ато ж! Від Змія посланець. (...)

Князь

Хм! Посланець?!

Від Змія... Клич! (...)

Посланець (входить)

Наш пан, Великий Володар

Землі й самого пекла цар,

Прислав мене тобі сказати,

Що мусиш ти Дочку віддати.

Лишає він тобі три дні... (...)

Князь

За три дні відповідь я дам...

Яку – твій Пан почує сам. (...)

Посланець виходить.

Князь

Щоб нарешті ката-гада

Наш позбавився народ,

Джуро! Скликатъ воєвод:

Нині ввечері нарада. (...)

Князівна (входить)

Мамо, тату! Не журіться!..

Ви навколо подивітесь:

Смерть зливається з життям,

Розцвіт тут, занепад там...

Хай я згину в пащі Змія,

Та в мені живе надія,

Що загине й він колись,

І потоки людських сліз

Згодом висохнуть росою...

Княгиня

Доню, донечко, з тобою

Хтось навік розлучить нас...

Чи ж коли настане час,

Що тебеугледжу знову

І голівоньку шовкову

Знов до серця притулю... (...)

Князь

Ні, до зброї, до двобою!
 Зараз скличу воєвод,
 І коли вони, безсилі,
 Схильть голови похилі,
 Підніму я весь народ!
 Або більше я не Князь.
 Джуро! Слухати наказ:
 Всі столи єдвабом¹ вкрити,
 Воєвод цю мить просити.

Картина друга

Велика світлиця в палатах Князя. За столами сидять воєводи.

Князь

Воєводи, в горі, в тузі
 Вас, мої і слуги, й друзі,
 Скликав я на раду днесь²...
 Я не сам, народ увесь
 Просить вас пораду дати,
 Як державу врятувати,
 Як скрутити Змія злість,
 Бо він всіх нас переїсть.
 Ви згадайте, скільки кращих
 Вояків пропало в пащі,
 Скільки в розквіті дівчат
 Йде щороку з наших хат.
 За яку, скажіть, провину
 Мусим ми платити данину?!

За що кров з нас смокче Змій?
 Воєводи, на двобій!
 Що черга Дочці, – байдуже,
 Хай моя Княгиня туже,
 Все дарма... Але неволі
 Мусим крикнути: «Доволі!»,
 Досить вам зубів і лап!
 Хто не бореться, той раб!

Чи ти погоджуєшся з таким твердженням? Подискутуй з однокласниками.

¹ Єдваб – коштовна шовкова тканина.

² Днесь – сьогодні.

1-й Воєвода

Мусим ми скоритись долі –
Вітром гнеться й дуб у полі.

2-й Воєвода

Гнулись ми, та досить гнутись:
Час до вітру обернутись!..

3-й Воєвода

Правда! Час підставить груди:
Хай що буде, те і буде!
Мусить статися двобій.

4-й Воєвода

Хай загине лютий Змій!

5-й Воєвода

Мусить край настати Змію!

Князь

Бачу, слухаю, радію.
Але хто себе і зброю
Вкриє славою ясною?!

(*Тиша*).

2-й Воєвода

Що ж замовкли, люди добрі?!

Є ж у нас борці хоробрі,
Їхні руки з криці¹ куті...
І, як звірі, в гніві люті.

1-й Воєвода

Їхні руки, кажеш, з криці!..
Чув вже я... лиши дурниці,
Досить тих борців хвалити...
Краще – де вони – вкажи ти,
Їх, на жаль, у нас немає...

Джура (входить)

Дід там... справу пильну має,
Хоче Князю щось сказати.

Князь

Що ж, гаразд! Зови в палати.
Вибачайте, воєводи,
Що нараду перервав.

¹ Криця – сталь.

З-й Воєвода

«В лихоліття всі до згоди», –
Колись батько мій казав.
Хай земля йому пером!

Дід (входить)

Б'ю я Князеві чолом,
Б'ю чолом і воєводам.
Чув я, Князю мій, що ти
Перестав спокійно спати,
Що до тебе йдуть свати,
Щоб Дочку твою узяти.

1-й Воєвода

Тут не місце жартувати!

Дід

Я, панове, не жартую,
Не для жартів я прийшов:
Я до Князя в серці чую
І пошану, і любов.
Воєводи! Не годиться,
Щоб віддав Дочку наш Князь...
Треба з лютим Змієм биться,
Щоб не жер він більше нас.
Князю! Треба вбити гада!

Князь

Ось про це і йде нарада...
Але б хто на бій пішов?!

Дід

Змія б син мій поборов.

Князь

Що ж, він дужий?

Дід

Та не знаю, а подужав би, гадаю,
Всі сини мої, панове,
Молоді, міцні, здорові,
А найменший – щось страшне!
Вже з трьох літ боров мене!
...Раз колись коня мій син
Перекинув через тин.
...А сердитий!.. тільки слово –
І скіпів, і вже готово!

Що означає виділений вислів?
Прокоментуй його відповідно
зображеного.

Що підвернеться під руку, –
 Все потрощить, як макуху! (...)
 Сміх і сльози... Чулий, добрий,
 І розумний, і хоробрий,
 І всіх любить нас, либоń,
 А зачепиш – як огонь!
 Князю! В мене є надія,
 Що подужає він Змія.

Князь

Ах, коли б він гада вбив,
 Я б тебе озолотив! (...)

Дід

Не прошу нічого в тебе,
 Та мені його й не треба;
 Я хотів лише тобі
 Помогти в тяжкій журбі...

Князь

Ох, старий, тяжка година.
 Що ж... поклич до мене сина.

Дід

Щоб пішов він?! Та нізащо:
 Не послухає, ледащо.
 Він не встане із стільця.

Князь

Що ж – послати посланця?!

Дід

Де там?! Знаю я синів:
 Шли дванадцять посланців,
 Шли найкращих, молодих, –
 Не послухає старих!
 Як не вийде знов нічого,
 Шли малих дітей до його.
 Наймиліш йому дитина!..
 Отакого маю сина!

Князь

Все зроблю, сивенький мій,
 Тільки б завтра був двобій!
 Я на все, старий, готовий!
 Прощавай, іди здоровий.

1-й Воєвода

Цей уб'є напевно гада!..

Князь

Що ж... Скінчилася нарада...

Дуже ви допомогли...

Але є ще в нас орли,

Та не тут, не в цій палаті,

А в мужицькій простій хаті!

Князь встає і виходить. Разом з ним встають і воєводи з ніяково похиленими головами.

Картина третя

Подвір'я Кожум'яки. Сини при роботі.

Вони розмовляють між собою. Виявляється – наймолодший Микита закоханий у Князівну.

Входить батько. Входять дванадцять парубків.

Один з них (*до старого Кожум'яки*)

Князь великий нас послав

І чолом звелів нам бити

До твого синка Микити,

Щоб він відповідь нам дав.

Князь довідавсь, що твій син

Неймовірну силу має,

Що в державі він один

Ката-Змія подолає.

(*До Микити*).

Отже, Князь хотів би знати,

Чи ти підеш на двобій,

Бо Князівну нашу взяти

Післязавтра хоче Змій. (...)

Микита (*рве дванадцять шкур*)

Одченіться!.. Геть! Не маю я охоти

Розмовлять під час роботи. (...)

Парубки з похиленими головами пішли.

Батько

Сину, сину! Що ж це буде?!

Це ж були від Князя люди...

Негаразд, мій любий сину...

Микута

Слово ще – й робити кину.

Входять дванадцять дідів.

Один із них

Князь послав нас до Микути

І звелів чолом нам бити!

(Вклоняються).

Довго Князь марнів від суму,

Все мовчав і думав думу,

І надумавсь він повстати

Проти Змія, проти ката,

І почав він добиватись –

Хто б міг з гадом потягатись.

І повірите, півсвіту

Показало на Микуту.

Кажуть: другого немає,

Він і біса подолає.

Зглянись на Князя, край спаси...

Яку ж відповідь даси?! (...)

Микута сердиться, що його відірвали від роботи, і відмовляється.

Входять дванадцять дітей.

Дівчинка

Нас прислали до Микути...

Ми прийшли його просити.

Де ж він?! Той, що дуги гне...

Батько

Ось він, діти, шкури мне...

Дівчинка

Князь, Княгиня і Князівна

Низько б'ють тобі чолом.

Налети орлом на Змія,

Вбий його своїм крилом. (...)

Коли ж чуєш правду ти,

На двобій ти з лютим Змієм

Мусиш, лицарю, піти.

Все ти матимеш, що схочеш,

Зробить Князь для тебе все,

А вона тобі в дарунок

Власне серце принесе...

Микита

Скарбів, діти, я не хочу...
 Що б робив я з скарбом тим?!
 Недосяжна зірка в небі,
 Хоч і сяє вона всім.
 Йдіть скажіть ясному Князю,
 Що іду я на двобій,
 Що поміряюсь я з гадом,
 Хоч і дужий, кажуть, Змій. (...)

Дівчинка

Низько б'єм чолом Микиті...
 Ще не вмерла правда в світі,
 Вогник віри не погас...

Гонець (вбігає)

Люди добрі! Лихо в нас!
 Прилетів на крилах гад!
 І Князівну вкрав з палат!

Всі наче закам'яніли.

Картина четверта

Майдан за містом. Удалині, на горі, химерний замок
 Змія з різокольоровими, освітленими вогнями вікнами.
 Ліворуч, попід горою, частина міста. Ледве починає розвиднятись.
 Юрба, яка щохвилини зблільшується.

1-а Дівчина

Сьогодні Князь ішов, мовчав, сховавши муку,
 Княгиня ж – як та ніч... Її вели під руку.

2-а Дівчина

Я бачила в дворі Микиту Кожум'яку:
 Сміється, крутить вус, –
 Ні крихти переляку!

3-я Дівчина

Залізну булаву всю ніч йому кували,
 Нещасні ковалі і стілечки не спали.

1-й Голос

Здається, ось ідуть
 Княгиня з Князем поруч...
 Микита шапку зняв,
 Пішов собі праворуч. (...)

Парубок (*з дерева*)
 Погляньте: став, як дуб,
 І стукає в ворота...
 Змій виглянув з вікна
 І сипле іскри з рота!!

Голос
 Князь! Князь! Шапки з голів...
 Дорогу! Розступіться!

Ще голос
 Княгиня також з ним
 Іде на бій дивиться.

Князь
 Добридень вам усім!
 Усіх тут вас вітаю...
 В страшний, тривожний час
 Я шапку вам скидаю.

Дід
 Б'ємо тобі чолом,
 Б'ємо й твоїй Княгині!
 Минало тебе зло,
 Мине тебе і нині.
 Я Змія знов здавен
 І силу його знаю:
 Микиту щоб побив, –
 Я, Князю, не гадаю. (...)

Князь з Княгинею пішли наперед.

(*З дерева*).

Ой, гляньте, гляньте: Змій!

1-а Дівчина
 Ой лишенко, дивіться!

2-а Дівчина
 Який страшний та злий!
 І в сні таким не сниться. (...)

5-й Голос
 Посипав іскри Змій.
 Горять, вгорі літають,
 Мов снігом золотим
 Вітри у полі грають.

6-й Голос
 Схопились... ай, ай, ай!

Одскочили і стали...

Стоять і ждуть. (...)

Голос

Дивіться! Буде щось:

Микита наступає,

Тримає булаву,

Змій лапи потирає.

Гук від удару. Ага! Ото дістав!

Дісталось і Микиті! (...)

Ще хтось

Ай, як розгнівавсь Змій!

Пустив, дивіться, пару,
Мов курява знялась.
О! Знову кинув жару!

Чути гупання булави.

(Пауза).

Дивіться: Змій упав,
Спіткнувся і Микита.

Голос

Схопились знов! Ай-ай!

Чути: бух, бух, бух.

Ну, тут вже буде край!

Ще хтось

Погляньте: Змій зваливсь!
Це, мабуть, добре вшкварив!
Микита Змія взяв,
Ще раз об землю вдарив.

Гупання. Люди весь час ворушаться, деякі пробують вилізти на дерева, матері піднімають угору дітей.

(З дерева).

Як мертвий, Змій лежить...
Лежить і не здригнеться...
Микита в боки взявсь,
Стойть собі й сміється.

Крики

Слава, слава, слава,
Слава, слава Микиті!
– Хай живе Князь!
– Хай живе Микита!
– Слава, слава, слава!

Голос

Микита вже з палацу йде
І на руках виносить...

Крики

– Князівну, Князівну!
– Князівну несе!
– Хай живе Князь...

Запам'ятай!

Гіпербола – перебільшення властивостей чи ознак когось або чогось.

Вчимося уважно читати, розповідати,
пояснювати прочитане

1. Визнач найцікавіші фрагменти драми-казки. Прочитайте їх в особах.
2. Чим стравожена родина Князя?
3. Що свідчить про добре, співчутливе серце дівчини-служниці? Знайди підтвердження у тексті.
4. Визнач кілька важливих епізодів у тексті. Який із них вважаєш найнапруженнішим?

Вчимося аналізувати драматичний твір

1. Як ти дізнаєшся про фізичну силу Микити? Знайди гіперболічні образи. Чи може бути таке у дійсності?
2. А що свідчить про особливості його характеру? Які вони? Вибери з ряду найприкметніші: гордий, добрий, сміливий, дужий, справедливий, ледачий, брехун, відповідальний... Доповни цей ряд.
3. Як ти дізнаєшся про поєдинок Микити зі змієм: з опису, розповіді чи через діалоги, полілоги дійових осіб?
4. Чим зумовлений поділ драматичного твору на частини? Доведи на прикладі драми-казки «Микита Кожум'яка».
5. Знайди у творі ремарки. Про що в них ідеться?
6. Чи є у творі монолог?
7. Як веде себе Князівна? За допомогою яких образів показана її поведінка?
8. Знайди у тексті портрет Князівни. Як він переданий?
9. Порівняй побудову народної казки про Кирила Кожум'яку з «Микитою Кожум'якою» О. Олеся.

Вчимося висловлювати власні міркування

1. Який був вибір у Князя? А який зробив би ти?
2. Який заповіт свого старого батька згадує воєвода у відповідальний момент? Чи допоміг він Князю?
3. Що уособлює образ Змія? Вислови власні міркування.

Радимо прочитати

В. Малик. «Князь Кий»;
А. Лотоцький. «Ольга Перевізниківна».

«Героїзмом можна назвати тільки таке діло, де мука і терпіння одиниці здобуває або окуплює добро цілого народу»
(І. Франко).

Подумаймо разом

Що ти знаєш з історії України про боротьбу давніх русичів із воявничими кочовиками? Чи була справедливою ця боротьба? Чому? Чи можуть сила людського духу, хоробрість, мужність та витривалість допомогти подолати завойовників?

Усі ці важливі питання, події героїчного минулого нашого народу можуть бути в центрі уваги багатьох письменників, тобто стати єдиною **темою** їхніх творів. Ти теж можеш спробувати художньо, образно відтворити саме цю сторінку нашої історії. Однак, крім добрих знань, для цього треба ще вибрати саме ті події, що, на твою думку, найкраще розкриють тему, які будуть змістом твору, його **сюжетом**.

Запам'ятай!

Тема твору – основне питання, яке висвітлюється в художньому творі.

Сюжет – це основна подія чи кілька подій, які описані чи про які розповідається у творі.

Сюжет складається із **зачину (зав'язки)** – початок розповіді у творі; **розвитку дії (основної частини)** – послідовне розгортання наступних подій; **кульмінації** – найвищого напруження подій; **розв'язки (кінцівки)** – завершальної, підсумовуючої події.

Ось як розповів про боротьбу киян із печенігами Антін Лотоцький.

Антін Лотоцький (1881–1949) – український історик та письменник. Жив у Галичині (Західна Україна). Тривалий час працював учителем у м. Рогатині. Автор багатьох історичних оповідань, повістей, казок для дітей та юнацтва.

За основу твору «Михайлло-семиліток» взято давню українську легенду про князенка Михайлика, малолітнього захисника Києва від хана Батия. Однак у цьому художньому творі є авторський домисел: події перенесено до часів князя Володимира.

АНТІН ЛОТОЦЬКИЙ

МИХАЙЛО-СЕМИЛІТОК*(Оповідання з народного переказу)*

I

Було се дуже давно. Ще як на наші землі набігав дикий кочовий народ печеніги й нищив та руйнував села й міста, а людей убивав або забирає у тяжку неволю.

А панував тоді в нашему славному золотоверхому Києві князь Володимир. У князя був син Михайлик¹. Молоденький ще був князенко Михайлик, семиліток, але що се за дитина була! Який славний стрілець був із нього. Було, ганяється конем (бо й на коні їздив, наче вродився на ньому), птаху на льоту з лука вцілить. Як де батько, князь Володимир, відправляється, було, чи то на лови, чи то в бій, усе він, було, проситься, щоби і його взяв із собою. Славний був лицар князенко Михайлик-семиліток. Батько його дуже любив, любив його й увесь народ.

— Знати, що лицарська кров плине в ньому, — говорили люди.

II

І сталося тоді, що печеніги великою силою насунули на Вкраїну. Підійшли під самісінький Київ і облягли його з усіх сторін, як чорна хмара. Добуваються до Києва, б'ють таранами в мури. Оттот, думають, буде Київ наш. Та де там! Мури стоять, як стояли, не подаються. Стріляють печеніги до міста, до киян,

Архангел Михаїл.
Ікона церкви Св. Духа
(м. Рогатин. Івано-Франківська область).

XVII ст.

¹ Це художній домисел автора. Сина Михайлика в князя Володимира не було.

що стоять на мурах, та стріли не ранять киян, лише вертають і ранять самих печенігів.

«Що б се таке було? – думають печеніги, дивуються. – Досі ще ніяке місто, хоч би й як сильно укріплене, не встояло перед нашими таранами. А тут б'ємо в мури вже більше як тиждень, мури нітрохи не подаються; стріляємо – наші стріли не ранять ворогів, лише вертають і нас іще ранять! Що се? Якісь чари, чи що?»

Кличуть ворожбитів. Питають. А ворожбити кажуть:

– Не здобути вам отсього Києва ніколи! Там у Києві в князя Володимира є син-семиліток. Малий він іще, а вже великий і славний лицар із нього. Се його побут¹ у мурах міста не дає вам здобути Києва. Сей семиліток – се душа народу, його сила. Щоби здобути місто, треба перше його відтам дістати.

– Що ж нам робити, що нам діяти, щоб його відтам позбутися? Може, наслати на нього яких убійників, може, підплатити якого киянина, щоби вбив його?

– Убити?! Його? Його ніхто не вб'є! Кажемо ж вам, що він душа народу, а хіба ж можна душу, живу душу вбити? Можна ії ув'язнити, поневолити темними силами, але вбити – ніколи...

– Що ж нам діяти? Радьте, кажіть!

– Є рада на се, – каже один ворожбит, чорний як смола, з очима, як грань, – є рада! Пошліть до князя Володимира послів, нехай вам видасть князенка у заклад, а ви за те обіцяйте буцімто відступите від облоги.

– Або ж вони видадуть?

– Видадуть, – каже цей самий ворожбит. – Ні князь, ні нарід не свідомі ще того, кого вони мають у себе. Заплатіть мені добре, а я нашлю в місто чорних духів, і вони вмовлять нарід, що годі їм уже довше сидіти замкненими, що з голоду помрутъ! І кияни несвідомі, хто се семиліток, видадуть його! Раді будуть ще, що так легким коштом увільняться від облоги.

Печеніги згодилися на раду ворожбита й вислали послів до київського князя.

III

Приходять посли в княжий терем, перед княжий престол, поклонилися та й кажуть:

– Прислав нас до тебе, князю, наш князь із заявою, що він із своїм військом готов відступити від облоги Києва й вернути у

¹ Побут – тут: проживання.

свою землю, але під умовою, що ти, князю, дасиш йому в заклад своєго семилітнього сина.

— Михайлика?! — скрикнув князь і аж зірвався зі свого престолу. — О ні! Ніколи!

Та тут йому в ухо шепоче невидимий князеві чорний дух:

— Дай, дай сина! Се ж тільки в заклад. Йому там добре буде.

Князь аж стрясся, налякався власної думки, бо думав, що се йому самому така думка прийшла до голови. Задумався, вже хотів погодитися, та тут почув у сусідній кімнаті голос Михайлика й опам'ятався — батьківська любов перемогла.

— Ні, — каже, — не можу.

А чорний дух бачить, що так нічого не вдіє, й шепоче йому:

— Сам не рішайся! Тут йдеться не тільки про тебе, а й про місто, про цілий край, про нарід. Спитай у віча, як віче рішить.

І князь завагався, задумався. «Віче спитати? — думав він. — Чому зразу така думка не прийшла? Треба скликати віче. А як видаудуть, що тоді?! Ні, нарід любить його й не видасть — ніколи!» — потішав він себе в гадці й каже послам:

— Я сам не можу рішитися, скличу віче. Як віче рішить, так і буде.

IV

І загудів вічевий дзвін, пішли окличники по місту.

— На віче, на віче! — понеслося луною скрізь по цілому Києві, й нарід лавою посунув на майдан перед княжим теремом на нараду.

А князь сидить у своєму теремі сумний-пресумний. Душа щось недобре віщує. Думка за думкою лине, налітає... Що діяти? Що почати?

Аж тут убіг князенко Михайлик, прибіг до батька, обняв його за шию та й просить:

— Батеньку мій рідний, пусті мене за місто, хай виступлю до бою печенігів воювати, бо вже задовго стоять оті печеніги під Києвом та руйнують околиці й нас із міста не пускають.

А батько поцілував сина в чоло та й каже:

— Ой сину, сину! Не тобі ще на війну ходити, ти ще малий, несвідомий.

А на се Михайлик:

— Пусти ти, батьку, на воду утятко молоденьке, а попливe, як і стареньке. І мені не треба вчитися воювати, пусті мене, батьку.

Проситься князенко, а очі йому аж горять, аж палають жадобою бою. Та батько каже:

— Страйвай, сину, надумаюся.

Аж тут сповістили князя, що вже весь нарід на віче зібрався й нетерпеливо жде князя.

І князь вийшов із терема, поклонився зібраному народові й промовив:

— Панове громадо! Лихо навістило нас! Печеніги облягли місто так, що нам і рушитися з міста нікуди. Правда, досі не вдалося їм здобути міста, але хто знає, як дальнє піде, — у них удвадцятеро більша сила, як у нас. Печенізький князь прислав до мене послів із заявою, що він готов відступити у свою землю, аби лиш я дав у заклад свого семилітнього сина Михайлика.

Громада загула, зашуміла:

— Що, Михайлика, Михайлика! Ні, ми Михайлика не дамо від себе, годі!

Любили кияни Михайлика, бо хоч він ще й маленький був, а вже могли піznати в ньому доброту й хоробрість. Вже тепер бачили вони в ньому свого будучого князя, що принесе славу Києву та Вкраїні.

І зрадів князь, легше відотхнув, коли почув такі оклики серед киян.

Але чорні духи не дармували. Ось один став за плечима старшого сина князя Володимира Лихослава¹. Недобрий був се чоловік, лютий та хитрий, а притім трус. Сам вигляд його відtrучував уже від себе. Був він горбатий, лице мав викривлене, а зір якийсь гадючий. Нарід не любив його. Лихослав знов се, знов також, що нарід любить його брата Михайлика й ненавидів його за се, рад був його позбутися. Із сеї ненависті брата до брата скористався чорний дух і шептав йому:

— Намовляй киян, щоби вони згодилися на видачу Михайлика! Тоді ти сам залишишся, будеш сам паном на цілій Україні.

І виступив Лихослав, уклонився громаді та й каже:

— Панове громадо! Тяжке наше становище, тяжко й раду найти! Ворог наш сильний і вимагає від нас чималої січі. Знаю, що й ви се відчуваєте. Але тяжче мусимо відчувати се ми: батько мій та я — се ж ворог хоче розлучити батька із сином, брата з братом. А одначе, хоч як се мені важко приходить, я не можу дати іншої ради, бо вище ставлю справу загальну над родинну,

¹ Це також художній домисел автора. «Найлихіший» син князя Володимира — Святополк Окаянний.

як лише сю, щоби дати їм у заклад Михайла, мене се, що йому ніщо там лихого не станеться, вати будуть із огляду на нашого батька, а ми з ся від облоги й могтимемо жити спокійно.

Нарід заметувшився. Тут і там почулися гололісся з думкою Лихослава. Чорні духи не дарвешталися проміж нарід та нашіптували йому,

І ось виступив старий боярин Збигонь та й к

— Панове громадо! І моя така рада, щоби дат зенка в заклад. Йому там, у печенігів, нічого н будемо вольні. Князенка печеніги будуть шанувати огляду на славного нашого князя. А ще й не треба молоденький князенко там, у чужому краю, місцем, набере більше досвіду, збільшить свої знання, як виросте, досвідним і мудрим князем.

Громада загула, задумалася. А чорні духи не роботи.

І коли князь спитав:

— Ну, що ж, панове громадо, дати Михайлика в заклад печенігам чи не дати? — велика більшість загула:

— Дати, дати! Немає іншої ради!

І тільки невеличка меншість обізвалася:

— Не дати!

Князь, почувши, що більшість є за тим, щоби дати Михайлика до печенігів, хоч і з болем серця, мусив на се згодитися.

V

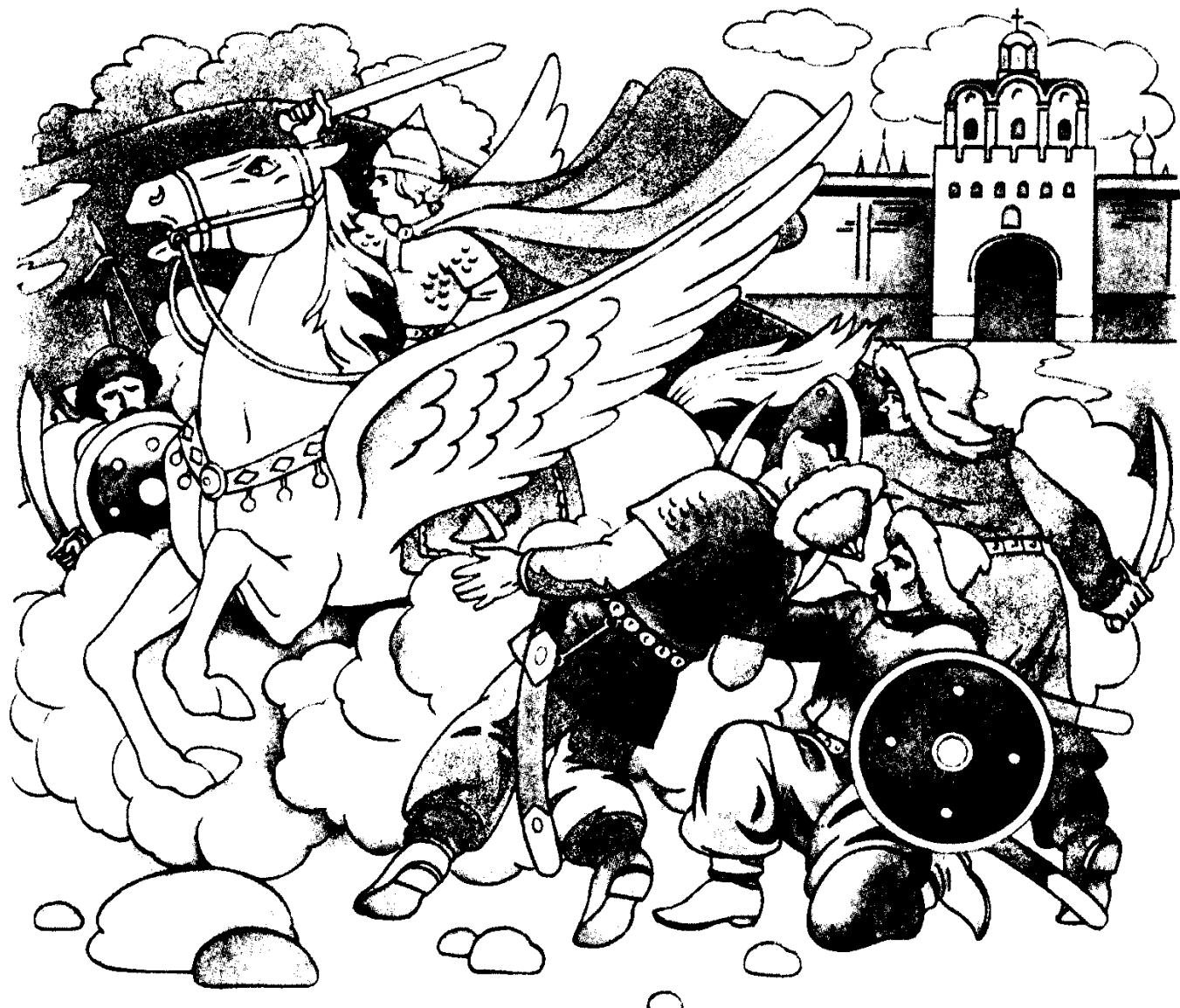
А малий Михайликувесь час віча стояв у вікні терема та й чув усе. Чув, як брат Лихослав намовляв киян, щоби згодилися на його видачу, чув, як говорив старий боярин Збигонь, чув вкінці, як більшість народу згодилася на його видачу. Засмутився Михайлик. Та не сим, що кияни так легко згодилися на його видачу, бо він знав, що на се вплинули чорні духи, що вешталися між народом, невидимі для народу, але видимі для нього. Потіхою, радістю було тут для нього, що все-таки нашлася значна меншість, яка ніяк не хотіла згодитися на його видачу. Але сумний був тому, що бачив, що нарід ще несвідомий цього, кого він дає від себе, несвідомий цього, що сим сам собі готовить загибелъ. Коли вже раз буде він свідомий себе, своєї сили! Треба конче, щоби весь нарід прийшов до свідомості, що без нього, без Михайлика, він не встоїться, пропаде. Щоби його рятувати,

треба йому, Михайликіві, на якийсь час, може, надовго скритися. І він виступив перед громадою та й каже:

Ой, кияне, кияне, панове громадо,
Погана ваша рада,
Якби ви розум мали,
Мене не видавали,
Поки світ світом,
Вороги Києва не достали.
А так прощавайте!

Сказав се Михайлик і повелів слугам привести собі коня. І в одній хвилі в коня виросли крила, а від Михайлика вдарила така ясність, що весь нарід аж жахнувся з дива.

А Михайло-семиліток проїхав проміж нарід, що з дива стояв, наче оставпілій, і приїхав під Золоті ворота. Вони були зачинені. Він узяв Золоті ворота на золоті стремена й вихором

погнався між ворогів. Кінь летів на крилах, землі не доторкаючись. Ворогів на сам вид ясного лицаря на крилатому коні зняв страх і переполох. А Михайлик гнався самою серединою ворожого табору. І що махне мечем по правий бік, – то ворог, як зрубане дерево, паде; що махне мечем по лівий бік, – то ворог, як підкошена трава, стелиться.

І заки Михайлик переїхав ворожий табір, усі печеніги покотом неживі лежали.

– Отсе моя остання тепер прислуга тобі, мій рідний Києве! Не верну я до тебе, аж поки весь народ не прийде до свідомості, хто він, яка в його сила, не отямиться. Прощай, Києве, прощай!..

І глянув ще востаннє на золотоверхий Київ та й зник. Поїхав далеко-далеко, за сьомі гори, за сьомі ріки. Там поставив Золоті ворота та й стереже їх до слушного часу. Сидить він там і ніколи не старіється, – усе він такий, яким вийшов із Києва, молодий, семиліток...

Чи знаєш ти, що...

Святий архістратиг Михаїл вважається символом і покровителем міста Києва. Ще за домонгольських часів його зображення було на печатках київських князів, наприкінці XVII ст. з'явилось на годиннику київської ратуші, до 1919 р. було на гербі міста. 1995 р. герб Києва поновлено: Святий Михаїл з мечем і щитом знову зображеній на ньому...

Вчимося уважно, усвідомлено читати текст

1. Чому печеніги не могли здолати мурів Києва? Поміркуй над словами: «Сей семиліток – се душа народу, його сила».
2. Як до Михайліка ставилися князь та народ? Знайди підтвердження у тексті.
3. Чому засумував Михайлик після віча? Як про це мовиться у тексті?
4. Поділи оповідання на частини – складові сюжету, кожна з яких відтворює якусь подію, встанови зв'язки між ними. Придумай заголовки.
5. Визнач і виразно, емоційно перекажи найнапруженіший (кульмінаційний) епізод. Що перемогло в ньому: добро чи зло?

Вчимося аналізувати художній твір

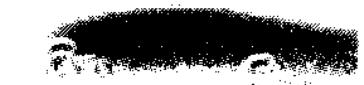
1. Які народні твори використані в оповіданні? Знайди їхні елементи.
2. Що називають темою літературного твору? Підсумуй коротко, про що розповідається у творі.
3. Які відчуття викликають у тебе зовнішність, ім'я, мова старшого князівського сина?

- 4.** Чому більшість громади та князь вирішують видати Михайлика ворогам? А як би ти вчинив? **5.** Чи є у творі детально описаний портрет Михайлика? На що автор звертає увагу читача (одяг, очі, зброя, духовна лицарська сила)? Чи використана у творі гіпербола? **6.** Знайди ще раз провідні образи та зверни увагу на художні означення при них. Як вони називаються? Поясни їхнє значення.
- 7.** Де у творі реальне, а де вигадане, фантастичне? Чи поглиблює таке поєднання тему твору?

Вчимося уявляти, робити висновки

- 1.** Що уособлюють чорні духи? Який ворог страшніший: той, кого бачиш перед собою, чи невидимий, у нас самих (страх, невпевність, сумніви, зневіра)? **2.** Уяви «ясного лицаря на крилатому коні», намалюй його у своєму читачькому щоденнику. **3.** Прокоментуй останнє звернення Михайлика до киян і до Києва. Чи актуальне воно для нас?

Радянсько-прочитати

А. Лотоцький. «Історія України для дітей», «Княжка слава».

«Князівський меч перейшов у козацьку шаблю» (О. Ольжич).

Де козак, там і слава.

Козацькому роду нема переводу.

Козак не боїться ні тучі, ні грому.

То не козак, що не думає отаманом бути.

(Українські народні прислів'я і приказки)

«Помнож, Боже, на віки козацькую славу» (З літопису Граб'янки).

ПрИгадай!

Хто такий український козак? Що ти знаєш про запорозьких козаків, їхній побут, звичаї, боротьбу? Де про це довідався? Які художні твори ти читав на цю тему? Що найбільше в них сподобалося і чому? Що додалося до образу запорозького козака? Яким ти його уявляєш?

Подумаймо разом

Як ти думаєш, чому сміливих, завзятих хлопців в Україні називають козаками? Чи хотів би, щоб тебе так називали?

Розглянь репродукцію народної картинки «Козак-бандурист». Що найприметнішого ти помітив на ній? Які деталі розповідають про улюблені заняття українського козацтва? Чи є на репродукції щось, що свідчило б про особливість вдачі, характеру козака?

Чи знаєш ти, що...

На Запорозькій Січі збиралося багато освічених, культурних людей, серед яких були вихованці Києво-Могилянської академії, випускники братських шкіл. Там були свої літописці, бандуристи, поети, художники, лікарі, інженери, архітектори. Запорожці будували на Січі церкви...
...Славною є історія козацького флоту, який інколи нараховував до сотні морських чайок. Це плоскодонне однощоглове дерев'яне судно, зроблене з вербової чи липової колоди, до якого кріпилося 20–40 весел. Попереду мчала чайка кошового отамана, за нею – чайки куренів, на носі яких

Народна картинка.
Козак-бандурист.
*Кінець XVIII –
початок XIX ст.*

сиділи чайкові отамани. На такому човні вміщалося до 60 осіб, кілька легких гармат. При підході до турецької галери чайки шикувалися півмісяцем, вели невпинний вогонь по противнику, з шаблями в руках видиралися на галеру і сміливо розпочинали рукопашний бій. «Поява на морі чотирьох козацьких човнів наводила на Константинополь більший жах, ніж поява чуми в Мореї», – так писав посол Франції у Туреччині своєму королеві...

...Найвідоміший український народний танець гопак народжений під час військових походів. Тоді його метою було підготуватися до майбутнього бою, несподіванок...

Іван Нечуй-Левицький (справжнє прізвище Левицький, 1838–1918) – один із найвідоміших українських прозаїків-літописців життя українців у XIX ст. Народився в м. Стеблеві на Черкащині в родині священика. Мав богословську освіту, але обрав світське життя: працював учителем гімназії.

У його чималому художньому доробку є і фантастично-казкові твори, зокрема «Запорожці» (1873). Цей твір написано через сто років після зруйнування Катериною II Запорозької Січі. В цей час спеціальними царськими указами заборонялася українська мова, не можна було популяризувати славне минуле українського козацтва, його вільнолюбство, лицарську честь, гідність, патріотизм.

ІВАН НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ

ЗАПОРОЖЦІ

(Фрагмент)

Над Дніпром, коло славних порогів¹, у селі Старому Кодаку жив собі молодий лоцман² Карпо Летючий. Як і всі лоцмани, він був потомок славних запорожців і мав увесь хист, усю вдачу запорозьку. Високий, чорнявий та кучерявий, гарний з лиця, гарний зі стану, кругом гарний, ще й до того сміливий! Ще змалку брав його з собою батько на байдаки³ та плоти, переводячи їх через пороги. Карпо знав добре всі пороги, всі забори⁴, знав кожний камінь. Він любив пороги, бо зріс коло них. Карпо любив летіти

¹ Поріг – кам’яне поперечне підвищення річкового дна. Тут ідеється про один із найвідоміших і найбільших порогів на Дніпрі – Кодацький.

² Лоцман – провідник суден, що добре знає певну ділянку моря, річки, каналу.

³ Байдак – великий човен; його козацька назва – чайка.

⁴ Зaborи – каміння, що лягло поперек течії.

стрілою прудким козацьким ходом через пороги, летіти птицею з лави на лаву; любив слухати, як шумить Дніпро на порогах, як реве Звонець або Дід¹ і обливає бризками його гаряче лице.

Лоцманський отаман дуже любив Карпа і настановив його головним керманичем, не зважаючи на його дуже молоді літа. Отаман вірив йому, як самому собі.

Ото раз приплів до порогів великий байдак якогось багатого купця.

— Дай мені, отамане, лоцмана, та найпевнішого, найлуччого! — каже багатий купець до отамана.

— Немає в мене певнішого лоцмана, як Карпо Летючий, хоч він і молодий. Посилаю його, то все одно, що й сам іду, — відказав отаман.

Вимірили байдак, зняли з його трохи ваги, приробили довженне стерно². Готове судно в страшну дорогу! Карпо поблагословився в отамана і вилетів орлом на байдак. Всі попереду сіли по українському звичаю, потім стали на коліна і помолились Богу. Ніхто не знав напевне, чи вернеться живий додому!

— Щасти ж, Боже! — промовив отаман до Карпа. — Як щасливо вернешся додому, то дам я тобі велику-велику плату, що маю найлюбішого, наймилішого. Пам'ятай! Мое слово певне, — промовив отаман Іван Музика ще й сивим вусом моргнув. (...)

Погода була тиха і ясна. Надворі був ранній теплий ранок. За Дніпром починало синіти небо червоновою смugoю. Вода в Дніпрі стояла тиха й гладенька, як скло. А там десь, далеко внизу, вже стогнав, неначе під землею, перший поріг — Кодацький.

— Шамни³ разом, друзі! — крикнув Карпо.

І гребці шамнули, а байдак полетів, неначе на крилах.

На гладенькій, як дзеркало, воді почали скакати неначе білі крілики і, булькотячи, знов ховались у воду. Поріг був недалечко.

— Шабаш! — крикнув Летючий, і всі гребці підняли гребки. — До стерна! — командував він, і всі кинулися до стерна, щоб направити байдак просто на прохід.

Зашуміла вода і заревла. Кодацький поріг з'явився весь від берега до берега, весь білий, вкритий піною та бризками. Байдак загув і полетів з лави на лаву, рівно як стріла. В одну мить його перенесло через поріг. Вода оббрізкала гребців і присипа-

¹ Звонець, Дід — назви порогів на Дніпрі.

² Стерно — пристрій для керування рухом судна.

³ Шамнути — налягти на весла.

Морський прапор Війська Запорозького. XVIII ст.

ла Карпові кучері. Судно тихо загуло, як порожня бочка. Всі перехрестились.

Карпо не зоглядівся, як байдак минув Звонецький, Сурський і Лохманський пороги. Його смілива й горда душа палала щастям. Водяна курява і бризки тільки прохолоджували йому лице.

Ще було чути, як стогнали вищі пороги, а тут уже заревів Дід, чи Ненаситець. Погода, на Карпове щастя, була все тиха та ясна. Сонце обсипало гарячим світлом білі пороги й чорні Карпові кучері. Дід усе ревів та стогнав усе дужче та дужче, неначе десь ревла череда волів, неначе десь стріляли з гармат або дзвонили у великі дзвони. Від берега до берега на Дніпрі появився білий гребінь, неначе біла грива величезного коня. Ще пройшла хвиля, і перед Карповими очима встали з води дванадцять Дідових лав, страшних, сердитих, біснуватих. Карпове серце дуже застукало в грудях. Байдак уже був направлений стерном якраз на хід і лётів як стріла.

Коли се де не взялася вітрова полоса. Вітер дмухнув трохи збоку. Коло самісінського порога вода вкрилася неначе чорними воронами. Вітер ухопив судно і зніс трошки набік... В душі в Карпа похололо... Він сам кинувся до стерна, кричав на гребців, махав руками, налягав на стерно грудьми, але нічого не помогло. Велика сила вхопила байдак і знесла набік. Байдак полетів з лави на лаву й черкнувся дном об Зелений камінь, котрий, однаке, не шкодить байдакам. Судно разом загуло, наче крик-

нуло, й знов полетіло як стріла та все звертало вбік. Ще нижче його вхопив страшний камінь Крутъко й обкрутив кругом себе... Байдак застугонів, зачепився довгим стерном за Крутъка. Стерно хруснуло, як трісочка, й переломилося натроє. Тепер все пропало, все згинуло!

Карпо і гребці зняли руки до Бога. (...) Коли це він почув, що нараз так і полетів униз, в якусь безодню і стратив пам'ять. (...)

От дивиться Карпо вниз – а між тими стінами росте пишний сад, про який тільки в казках розказують. Там розстеляються зеленою скатертю луки з такою травою, як і на землі. Там були розкидані невеличкі, але гарні пригорки, велике каміння. (...) І все місце було гарне, як рай: зеленіло гаями, лужками, садками, виноградом. Між зеленою травою цвіли всякі квітки. Карпо бачив під самою скелею, де він лежав, пишний рожевий кущ, чув навіть паходці від рож і васильків. Зверху, з-під водяної стелі, понавішувалось на скелі латаття з широким листом, з білими та жовтими квітками, висіло купами дрібне, як пух, зелене підводне зілля... Скрізь світило сонце через водяну стелю, але той світ був тихий і разом ясний. Краса того місця так прічарувала Карпа, що все його життя, змалку і до парубоцтва, здалося йому якимсь сном. Йому хотілося тільки дивитись то на сади, то на скелі, то на кришталеву стелю, синю від синього неба, а часом блискучу, як цвіт веселки.

Придивляється Карпо вниз, аж попід гаями неначе ростуть купи високих червоних та синіх квіток. Придивляється вінлучче, – аж ті квітки ворушаться: то були люди. Два чоловіки йшли просто до того місця, де був Летючий. На них були високі чорні шапки з червоними верхами, сині кунтуші з рукавами навідкид.

– А чого ти, хлопче, заліз туди, куди тобі не годилось би лізти? – спитали вони в Карпа. – Хто ж ти такий? Що ти за людина?

– Я... – почав Карпо та й не доказав, бо забувся, як його звали.

– Злазь до нас!

– Немає кудою злізти, бо скеля крутка, як стіна! – крикнув Карпо і почув, що його голос зовсім змінився: став дзвінкий, рівний, голосний. Карпо заговорив, неначе пісню заспівав.

– Скачи, не бійся! – крикнули ті люди до Карпа.

Карпо скочив і зараз почув, що він тихенько спускається на землю, як обережна птиця спускається з неба на дерево. Ті люди піддержали його за руки і поставили на траву.

Карпо глянув на тих людей і трохи злякався, і здивувався, і замилувався: такі вони були високі, рівні, дужі! Такі вони були гарні на вроду, що він таких людей не бачив ні між панами, ні між простими селянами.

— Еге, ти, хлопче, з України? — промовив один з них, і голос його розсипався між скелями, як весняний перший грім.

— З України, — тихо обізвався Карпо.

— Чи вже ж тепер на Україні стали такі маленькі та мізерні люди, як оце ти? — спитав один чоловік, і обидва вони якось жалібно всміхнулися.

Карпо, глянувши на їхню несказанну красу, трохи опам'ятався і став сміливіший.

- Отакі, як бачите! – промовив він.
- Хто ж ти такий, хлопчику? – спитали вони.
- Я лоцман на порогах... Летючий на прізвище, – сказав Карпо, а ймення свого все-таки не пригадав.
- Правда, ти розбив байдак?
- Правда, – промовив Карпо, і та гірка правда прийшла йому на пам'ять, як дуже давній, Бог зна, колишній сон.
- Ходи ж з нами! – сказали ті люди і повели Карпа далі, ставши по обидва боки.
- Як тобі здалося в нашому краю? Чи гарна наша сторона? – спитали вони.

Карпо тільки глянув на ту стелю, де сонце раз по раз блищає, як блискавка, всіма цвітами, і затулив очі рукою.

- А знаєш, хлопчику, хто ми? – спитали вони в Карпа. Карпо тільки глянув на їхні чорні очі й великих шовкових вуса.
- Ми козаки, запорожці. Чи ти чув що про запорожців?
- Чув, що колись за порогами була Січ; мені батько дещо розказували.

– Отож, щоб ти знав, тут тепер Запорозька Січ, – промовив один запорожець, – ото бач, як зруйнували Січ, а помочі нам не було де взяти, то наші характерники й зачарували Січ. З того часу наша Січ з островом, з гетьманом, з козаками отут! Нашу Січ поглинув Дніпро. Чи бачиш, – ондечки далеко-далеко ворується попід гаєм, за отією скелею, неначе червоні квітки? То наше січове товариство.

І обидва козаки повели Карпа назустріч тому товариству. Всі вони троє ввійшли в невеличкий лісок. У тому ліску зовсім не було тіні; скрізь попід деревом блищав однаково ясний, теплий світ.

Карпо озирнувся і побачив, що через обох запорожців було видко кожне дерево, кожну квітку. Запорожці здалися йому тінню, однаке він і трішки не злякався, бо страху там зовсім не було на тому світі.

Зараз за ліском вони стріли інших козаків. Запорожці сиділи на зеленій траві групами, сиділи на дрібному камінні, стояли по два, три, розмовляли між собою і всі поглядали на Карпа, як на якесь диво. Всі козаки були високі, рівні та здорові; всі були гарні, повбирали в гарну одежду, неначе в свято або в неділю. Вони стиха розмовляли, а Карпові здалося, що то ревуть страшні Дніпрові пороги.

— Оце наш січовий курінь¹! Ми побачимо ще не один курінь, поки дійдемо до нашого гетьмана, — промовив один запорожець.

— До гетьмана! До гетьмана! — закричали деякі запорожці, й слідком за Летючим і за його двома проводирями посипалися всі козаки.

От вони йдуть та йдуть і зайшли в тихе, спокійне місце, навколо обставлене камінням. У тім крузі, під самою високою кам'яною стіною, був пишний сад, а в тому саду росло всяке дерево. На дереві висіли спілі яблука та груші, червоніли вишні та черешні, червонів та жовтів спілій виноград, порозкладавши широкий лист і важкі кетяги ягід скрізь по камінню. Те місце було зовсім відгороджене; тиша була там аж мертвa.

У тому саду скрізь попід деревом стояли кам'яні лавки, а на лавках сиділи старі запорожці. Їхні бороди біліли як сніг, а вуса у всіх були чорні. Старі запорожці відпочивали. На їхніх старих, поважних лицах спочивали думи. Всі вони сиділи, позгортавши руки і посхилившись вниз важкі голови. Карпо глянув на них — і йому здалося, що вони повироблювані з каміння або з дерева. Вже Карпо перейшов через сад, а вони аж тоді встали, як наблизився перший курінь і закричав: «До гетьмана! До гетьмана!»

Тільки що Карпо минув високу кам'яну огорожу, він побачив уже другий сад, весь зелений, весь засаджений квітками, а з того саду лився чоловічий голос, та такий же гарний і дзвінкий! Хтось співав козацьку думу, дуже старинну. Голос той лився низом, як грім, то підіймався вгору і дзвенів, як голосний дзвін, а під той голос стиха грала бандура, неначе птиця щебетала. Карпо ввійшов у сад і побачив, що ту думу співав сивий кобзар, сидячи на камені, а кругом його сиділи й стояли козаки середніх літ і слухали старинну думу про козацьких гетьманів, про славні давні діла в Україні.

— До гетьмана! До гетьмана! — стиха промовили старі запорожці, і кобзар перестав грати й співати. Всі козаки знялися з місця й рушили до гетьмана. (...)

— Яке діло маєте, шановне товариство? — спитав гетьман, і Карпо чув, що земля під ним задрижала.

— Хіба ж не бачили, ясновельможний гетьмане? Чоловік прибув до нас з України.

¹ Курінь — окрема частина Війська Запорозького, а також житло для

Гетьман тільки тоді кинув оком на Летючого, довго дивився на його, і дві слози впало з його очей на землю. На тім місці вже лежали дві рожі.

— Чи ти, хлопче, з України? Як же ти зайшов до нас? Чи не наслав тебе до нас Бог і народ?

— Я розбив байдака на порогах і не знаю й сам, як я сюди зайшов.

— Сину мій любий, сину мій милив! Я б тебе обняв, та боюсь задушити тебе від моєї великої сили, від широго серця, — промовив гетьман і стиха поцілував Летючого. — Скажи ж мені, сину, що там діється в Україні?

— Нічого, — відказав Летючий.

— Чи пам'ятають в Україні про гетьмана й козаків? Чи згадують?

— Трохи пам'ятаємо. Старі люди дещо розказують.

— Чи не говорили вам про нас попи, або ченці, або вчені люди?

— Ні. Ніхто про те нам нічого й не згадував. Трохи чули дещо від кобзарів.

— Як же там на світі живуть люди? Чи лучче їм, чи гірше? Чи й досі терплять від ляхів? Чи й досі там у вас є татари, москалі, жиди?

— Є й жиди, й ляхи, й москалі. Тільки про татар нічого не чути. А чи лучче тепер людям, про те не знаю. (...)

Гетьман важко зітхнув і поклав свою булаву на камінь. З каменя так і бризнули левкої та фіялки кругом булави, а виноград оплів навколо камінь і послався по траві.

— Ходімо ж, козаки, до церкви та поспитаємо в Бога, що діяти нам, та помолимось Богу за Україну.

— До церкви! До церкви! — загули навколо козаки.

Гетьман відв'язав меч і застромив у камінь. Меч увігнався в скелю, як у віск, а з-під меча задзорчала кров.

Гетьман тихою ходою виступив уперед, і козаки розступилися на обидва боки. Гетьман був вищий і кращий від усіх запорожців: високий, як Палій, гарний, як Мазепа, сміливий, як Богдан Хмельницький. Його лице блищало, як раннє сонце. Слідком за гетьманом два сиві запорожці повели Карпа, а за ними роєм посыпалася уся громада. Скільки можна було скинути

А. Манастирський.
Запорожець. 1932 р.

оком, червоніли шапки та кунтуш¹. Все військо йшло широким зеленим полем, а по обидва боки росли чудові гаї та сади. В тих садах росло дерево із золотим та срібним листом, а між тим деревом траплялося часом і просте дерево садове, і оце на одному були спілі овочі, а на другому тільки що наливалися, а третє дерево стояло у білому цвіту. (...)

Подумаймо разом

Чи можна сказати, що у цьому творі, крім Карпа Летючого та козаків, є ще один герой – природа? Знайди її описи у тексті. Поміркуй, якими художніми засобами вони створені. Зверни увагу, як описи природи допомагають відтворити той чи інший настрій (спокій, умиротвореність, романтичну таємницість, напруження, збентеження та ін.) у загальному розвитку подій, пов’язаних із казковою історією про Карпа Летючого.

Які малярські картини називаються пейзажами? Що на них зображене? Яких пейзажистів ти знаєш? Чи можна відтворити картину природи за допомогою музики?

Запам'ятай!

Пейзаж у літературному творі – художній, образний опис природи, який створюється за допомогою епітетів, порівнянь, метафор тощо.

I. Нечуй-Левицький дуже любив образотворче мистецтво. Улюбленими живописцями були його сучасники А. Куїнджі, I. Айвазовський.

Роздивися одну з картин I. Айвазовського («Дев'ятий вал» (див. с. 9), «Чорне море», «Комиші на Дніпрі», «Райдуга», «Бурхливе море»), на якій зображено море чи Дніпро. Порівняй його з одним із словесних описів у творі I. Нечуя-Левицького. Чим відрізняються ці пейзажі? Якими художніми засобами вони створюються?

Письменник був і тонким знавцем музики. Особливо любив Бетховена. Ось його запис у щоденнику після прослуховування «Апасіонати»: «Загриміли акорди, міцні, як сталь, дужі, глибокі, як море. Мелодії сиплються, переплутуються у якомусь хаотичному безладі. Сумно, темно. Думка спадає ніби у якусь темряву. Бачу якийсь хаос, ніби до створення світу. Бачу, ніби кругом мене хвилюють збурені стихії. Не то море, не то земля. Небо червонувате. Хмари кров’ю облиті. Акорди клекочуть, і передо мною ніби клекоче море, освітлене червоним світлом... Акорди пішли в нелад, – і спинились, наче струни разом порвались.

¹ Кунтуш – верхній розпашний одяг заможних українців та поляків у XVI–XVIII ст.

А далі знов полились вже дивні мелодії, співучі, глибокі, ясні... Полилася виразна мелодія, торжественна, велична. Щось високе чулося у тих мелодіях».

Знайди у творі «Запорожці» пейзаж, який би відповідав цьому опису.

Вчимося переказувати твір,
визначати в ньому найнеобхідніше

1. Де і коли починається дія твору? Що ти знаєш з історії та географії про це місце? Де відбувається дія потім, коли човен Карпа перекинувся? Куди потрапив хлопець?
2. Що ти нового довідався про життя, побут, боротьбу запорожців?
3. Визнач у творі частини, в яких переважало б реальне або уявне, фантастичне. За жанром це: вірш, драма чи літературна казка? Чому?
4. Пригадай та перекажи найнапруженіші епізоди з тексту.
5. Про що козаки розпитують у Карпа з найбільшою цікавістю?
6. Які історичні особи згадуються у казці?

Вчимося працювати з текстом,
визначати найяскравіше, порівнювати

1. За допомогою яких описів автор досягає яскравості, виразності зображеного? Наведи приклади.
2. Які художні засоби вжито в цьому образному описі: «...голос його розсипався між скелями, як весняний перший грім»? Передай його своїми словами.
3. Знайди епітети, порівняння, метафори, які найбільше тобі сподобалися. Визнач їхню роль у тексті.
4. Пригадай портрет Карпа Летючого на початку казки. Про що говорить його прізвище?
5. Яке враження спровадляє порівняння запорожців і молодого лоцмана?
6. Що тебе особливо зацікавило в образі гетьмана? На кого він був схожий і чим?
7. Які найкращі людські якості втілено в образах запорожців? Порівняй з образом Михайла-семилітка.
8. Чи ти бачив і чув коли-небудь кобзарів? Яким постає у творі образ кобзаря? Яке його значення тут?

Вчимося робити висновки, міркувати, уявляти

1. Чому, як ідеться у творі, попи, ченці, вчені люди не згадували про козаків?
2. Прокоментуй легенду про те, як Дніпро поглинув Січ. Що ти знаєш про це з історії?
3. Уяви, як хлопець повертається додому... або опиняється в нашему часі. Як гадаєш, що сказав би він нам, що порадив? Придумай закінчення твору.

Радимо прочитати

I. Крип'якевич. «Пригоди Юрка-козака», «Малі козаки», «Бурсаки»;
A. Горовий. «Доки шабля в руці».

Подумаймо разом

Як давні українці називали сузір'я Великої Ведмедиці, Малої Ведмедиці?

Чи снилися тобі чарівні сни? Чи твоя уява мандрувала коли-небудь зоряним небом, у минуле або в майбутнє? Ти вже знаєш, що в казках, так само як у снах, можливе все.

А що тобі відомо про Івана Сірка, про кмітливість, винахідливість та розум запорозьких козаків? З ким із них тобі хотілось би зустрітися? Про що найперше ти б у нього розпитав?

Чи знаєш ти, що...

Іван Сірко з 55 битв програв лише три. Його найбільше любили запорожці – 10 разів обирали своїм кошовим отаманом. Татари називали Сірка урус-шайтаном (руським чортом) і вважали, що йому допомагає нечиста сила. Його знали й у Європі – запрошували до французького війська під час війни з Іспанією. Про цього кошового український народ склав найбільше пісень, легенд, переказів.

З ім'ям Сірка пов'язана легенда про написання листа-відповіді запорожців турецькому султану, який вимагав від них покоритися. Лист підписав Іван Сірко. Цей епізод зобразив художник Ілля Рєпін у своїй відомій картині...

...Запорожці мали підводного човна, за допомогою якого непомітно підплівали до супротивника. Робили його із двох човнів. До дна одного кріпився баласт для занурення у воду. При наближенні він відкидався, човен раптово піднімався над поверхнею – козаки з'являлися наче із самого дна...

Мали запорожці й ракету, яка іскрила, як сьогоднішня петарда. Це лякало супротивника, особливо кінного...

Оксана Сенатович (1941–1997) – відома українська письменниця. Народилася на Тернопільщині у вчительській родині. За фахом – інженер. Для дітей написала багато чудових віршів, оповідань, казок, повістей, перекладала зі слов'янських мов.

ОКСАНА СЕНАТОВИЧ

МАЛІЙ ВІЗ

Червневе небо обтрушувало в озеро зорі. Зоряне озеро – як небо, здавалось, дай нурка¹ і полетиш. Дмитрик полетів, намацав ногою дно неба, розплющив очі. Вхопився рукою за дишель²

¹ Дати нурка (діал.) – пірнути.

² Дишель – товста жердина біля воза або саней, до якої прив'язують коней.

Малого Воза і витягнув його з озера. Прогуркотів небом Великий Віз і заїхав за хмари, а Малий Віз повіз Дмитрика додому.

— Де ти поночі вештаєшся? — запитала Дмитрика мама.

— Витягав з води Віз, — відповів син. Засунув Віз під ліжко і ліг спати.

Ще й заснути не встиг, як закрутилися Возові колеса, і Дмитрик разом з ліжком поїхав у невідоме.

— Чому невідоме? — заперечив Дмитрик. — Ось минаю село, он Кам'яна гора. Ось і товариство чекає на мене.

— Це тебе ми чекаємо? — взяв руки в боки сивовусий козак. — І кого ж це ми дочекалися?

Козаки сиділи біля куреня, варили куліш¹, підкидали хмиз у ватру.

Чекали кого завгодно — турків, татар, друзів, недругів, але такого дива не сподівалися. На Возі — ліжко, а на ліжку хтось спросоння лепече, що вони на нього начебто чекали.

— Ні, пане-братьє, таких, як ти, ми не чекаємо. Лежнів серед нас немає, обійдемося і без тебе, — почали козаки одмахуватись руками від лежачого хлопця.

Дмитрик сів на ліжку, ноги звисив з побічні, не знає, що йому робити. А козаки ще мить — і за шаблі візьмуться, щоб одігнати від себе ману.

— Згинь з очей! Кінних, піших приймаємо у свій кіш², а ти котися зі своєю «канапою». Там за лісом пани-ляхи п'ють каву, може, тобі до ліжка її подадуть.

Дмитрик розгубився. Йому так хочеться знайти спільну мову з козаками. Почав злазити з ліжка. Воно перехилилось, Дмит-

¹ Куліш — густий суп із пшона, основна козацька страва.

² Кіш — військовий табір.

рик разом з ним бабахнувся на землю. А Віз, почувши волю, відкотився набік.

— Так тобі і треба, — розсміялися козаки. — Будеш знати, як до нас іншим разом їздити. Тепер спробуєш сам занести ліжко на плечах додому.

Сивовусий козак узяв велику ложку і затиснув її у Дмитриків кулак.

— Якщо не спиш, то сідай їсти з нами. Поїси і скажеш, чого прийшов.

Дмитрик втиснувсь у коло. Одному козакові, вмощаючись, притиснув ногу.

— Ще не встиг познайомитися, а вже з моєї ноги стілець собі робиш! Скільки років тобі? — запитав козак, якому Дмитрик притиснув ногу.

— Десять, — Дмитрик притиснув ложку до грудей, — скоро десять!

— А нам по триста десять.

— І ви ще не повмирали?

— Чи ти вже навсидячки спиш? — тристадесятилітній козак зачерпнув ложкою куліш і звернувся до своїх побратимів: — Їжте, хлопці, бо помремо з голоду, поки цей хлопчесько повірить, що ми на світі є.

Дмитрик наївся, перечекав, поки козаки викотили казан, і почав говорити несміливо:

— Я маю справу до Івана Сірка. Чи не скажете, де його можу зустріти?

— Еге, отамана Сірка сьогодні не побачиш. Він зараз у Львові, там один письменник книжку пише про нього. І Сірко днює і ночує на дев'ятому поверсі в його будинку. Хоче перечитати написане, щоб той чого не добрехав... Може, ми зможемо залагодити твою справу?

— Та... ми з одним товарищем посперечалися. Я кажу, що за часів отамана Сірка були в козаків підводні човни. А мій товариш не хоче вірити...

— Багато хочеш знати, — хитро усміхнувся старий козак. — Наш отаман саме радиться у Львові, чи називати ті човни підводними. Незабаром прочитаєш про це.

— Чекати довго, — Дмитрик скривився. — Не маю часу чекати.

— Не кривися, як середа на п'ятницю. Як не маєш часу чекати, то сам оглянь човна.

Пішли вони разом до ріки. При березі бився об хвилі човен.

Він був подібний до великої жовтої черепашки. Дмитрик захотів витягнути його на берег – не стало сили, тільки хвиля в очі близнула.

Хотів залізти всередину, та козаки не пускають туди і кажуть: лягай швидко в ліжко, бо вже скоро будимуть тебе.

– А хіба я сплю?

– Не спиш. Але он, на сході, небо засніло. Козацька ракета ось-ось вистрелить.

– Це ваша ракета? Ви придумали ракету?

– І човна підводного, і ракету, – промовив гордо найстарший козак і почав з товариством віддалятися.

Козацька ракета вистрелила. Стало ясно-ясно. Підводний човен зблід, занурився у воду і швидко зник.

Через кілька днів Дмитрик прийшов до міста. Підгайці – маленьке містечко, за годину можна обійти його вздовж і впоперек. Дмитрик по боках не розглядався, зайшов одразу в книгарню.

– Чи є вже книжка про Івана Сірка? – запитав.

– Немає, незабаром буде.

Чому той письменник бариться? Козаки придумали підводного човна, перші зробили ракету, а книжки про це досі немає. Дмитрик ще трохи почекає.

А ні, то сяде він на Малого Воза і сам вирушить до Львова. Обійде всі дев'ятиповерхові будинки – отамана Сірка знайде! Отаман сягне рукою по Великий Віз, і поїдуть вони... Куди? Про це в книжці не буде писатися. Книжка про козаків, а Іван Сірко ще не знає – Дмитрик справжній козак чи такий собі звичайнісінький шукач пригод.

Вчимося вдумливо читати текст

1. До якого літературного жанру належить «Малий Віз» О. Сенатович? Доведи свою думку.
2. Куди привели Дмитрика допитливість та багата уява, фантазія?
3. З ким і для чого хотів зустрітися хлопчик?
4. Де герой твору хотів дізнатися про те, чого не встиг побачити і розпитати у козаків? А куди б ти ще звернувся?

Вчимося аналізувати прочитане

1. Наскільки правдиво виглядає зустріч десятирічного хлопчика з 310-річними козаками та перебування І. Сірка в гостях у сучасного письменника?
2. Визнач у творі фантастичні елементи й окремо – яскраві метафори. Запиши їх у дві колонки.
3. Охарактеризуй образ Дмитрика. Чого навчився він у козаків? А ти?

Вчимося уявляти, фантазувати

- 1.** Уяви картину зорепаду. Що вона тобі нагадує? Що означає фраза «червнєве небо обтрущувало в озеро зорі»? Як можна ще уявити зоряну ніч? **2.** Чи бачив ти Великого і Малого Воза? Чи зміг би на них поїхати, як Дмитрик? Що для цього треба? **3.** Чому козаки насміхалися над хлопчиком? Що ти знаєш про козацькі звичаї, їхню дотепність, жартівливу вдачу? **4.** Пригадай картину І. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану» (див. с. 42 хрестоматії «Допитливому читачеві»). Як гадаєш, хто із зображеніх козаків схожий на нових знайомих Дмитрика? **5.** Уяви свої мандри у минулі майбутнє. Описи їх у читацькому щоденнику.

Радянсько-прочитати

П. Шморгун. «Запорозькі підводні човни»;
В. Корніенко. «Запорозький клад».

УЗАГАЛЬНЮЄМО ВИВЧЕНЕ

Чим боронитися тополі від сокири?
 Листочком ніжним? Цвітом чи граком?
 Яєчком у гнізді чи небом у кроні?
 Чи білим пухом і узором на корі?
 Чи тим корінням, що не знає в світі
 Любішої древнішої землі?

Г. Кирпа

1. Як прокоментуєш цей вірш? Що означає для людини пам'ять про історію її рідної землі, народу?
2. Назви найдавнішу пам'ятку історії та літератури нашого народу. Як називаються такі твори? У чому їхня особливість?
3. Давньоруський князь Святослав сповіщав своїх ворогів перед наступом: «Іду на ви!» Про що це свідчить?
4. Які риси давньоруських князів можуть бути взірцем для українців ХХІ ст.?
5. Як вважаєш, які риси перейняли у спадок від давньоруських князів запорозькі козаки?
6. Проведіть диспут на одну з тем: «Лицарська шляхетність», «Кого можна вважати справжнім другом?», «Благородство і краса душі».
7. Як думаєш, хто такий герой? Назви відомих тобі героїв рідної землі.
8. Чи хотів би ти бути схожим на давніх русичів, запорозьких козаків? Які їхні риси тебе найбільше захоплюють і вражают?
9. Які епізоди із «Запорожців» запам'яталися тобі найвиразніше? Як вважаєш, чому?
10. Що ти відкрив для себе в минулому українського народу з вивчених творів?
11. Яким треба бути, щоб стати справжнім козаком?
12. На які теми розглядалися твори?
13. Як вважаєш, чому українські письменники зображували героїв історичного минулого гіперболізовано?
14. Яке місце у творі на історичні теми посідають авторський домисел, уява, фантазія? Чи можна вивчати історію за художніми творами?

Запам'ятай!

Історичні твори допомагають краще піznати історичне минуле, зрозуміти його.

КРОСВОРД «ІСТОРИЧНИЙ»

По горизонталі:

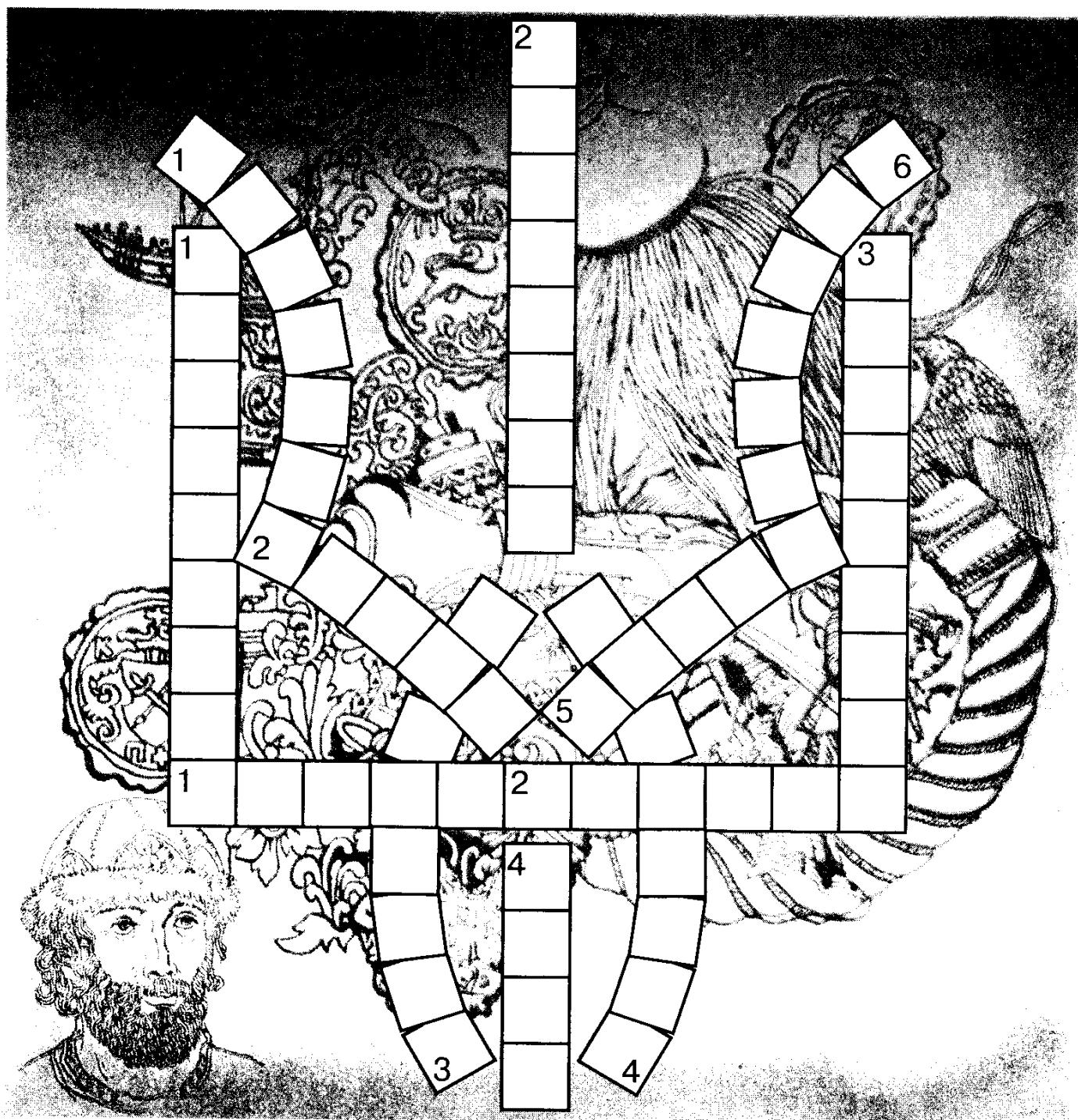
1. Як називався козацький човен? 2. Відомий легендарний літописець, автор «Повісті минулих літ».

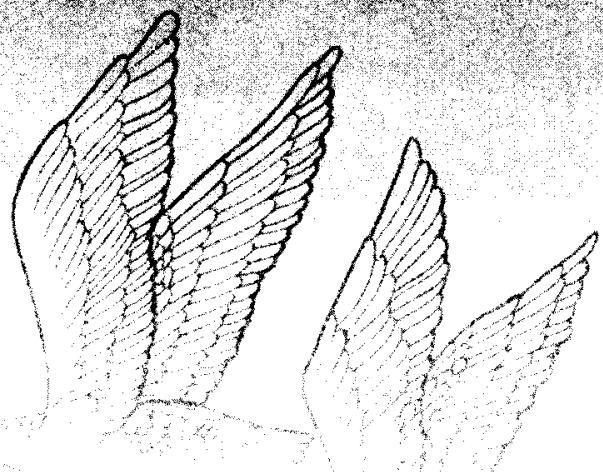
По вертикалі:

- 1.** Автор багатьох творів для дітей, зокрема «Малий Віз». **2.** Столиця Візантійської імперії. **3.** Київський князь із твору «Михайло-семиліток». **4.** Хто з київських князів «свій щит прибив на воротях Царгорода»?

По дугах:

- 1.** Жанр давнього історично-літературного твору. **2.** Подія чи кілька пов'язаних між собою подій у літературному творі. **3.** Риси, вдача особистості, літературного героя. **4.** Брат Михайла-семилітка. **5.** Історична особа, згадана у «Запорожцях». **6.** Головний герой твору І. Нечуя-Левицького «Запорожці».

РІДНА УКРАЇНА. СВІТ ПРИРОДИ

Рідний край –
Це ліс і поле,
Це степи, лани, гаї,
Це хлібина в ріднім домі,
Скатертина на столі.
Це матуся на осонні,
Це татусь у нашім домі.
Ось і хатка, наче рай, –
Зветься все це
Рідний край!

Даринка Баранова
(9 років)

«А над нами всіма – небо. Небо наше, домашнє, як чорнобривці. Я люблю небо. І особливо люблю, коли не бачу його. Я люблю його в темному нашему погребі, коли спиваю вершки з глечиків потай від мами: мами вдома немає, а небо є. Люблю його уві сні, коли сниться мені наше небо в криницях; сниться в пригорщі води – з хмарами, коли я умиваюся вранці, що наче вмиваюся хмарами; і ще люблю небо найбільше тоді, коли в ньому летить лелека до нашої хати і дід іде до хати з ґирлигою за плечима.

Я люблю небо над нашою хатою і над нашою мамою люблю. Люблю його над нашим собакою і над борщем у полив'яній з квітами мисці» (М. Вінграновський).

Подумаймо разом

Так відчував велику притягальну силу своєї батьківщини герой оповідання «Літньої ночі» Миколи Вінграновського. А як уявляєш її ти? Батьківщина – це... Спробуй описати це поняття образно. Зчитай свої роздуми у класі.

Кожен учень матиме свій опис, бо по-своєму розуміє це складне філософське поняття «батьківщина». Кожен рано чи пізно задумується над ним, усвідомлює його значення і силу. І все ж – у кого найцікавіший вийшов опис? Хто найбільше використав образних висловів та художніх засобів?

А які художні засоби використав поет Богдан-Ігор Антонич ось у цих рядках і що вони означають у твоєму сприйнятті?

Слухай: Батьківщина свого сина кличе
Найпростішим, неповторним, вічним словом.
У воді відбились зорі і обличчя,
Кароокі люди і співуча мова.

Мабуть, немає жодного письменника, який би у творах не розповідав про свою Батьківщину, рідну землю. Багато з них відтворили природу насамперед рідного краю. Як ти вважаєш, який край можна назвати рідним? Чи рідне завжди найкраще? Чи людина любить лише

Даринка Баранова
(9 років). Фото

найкраще, найдосконаліше? Використай відомі тобі прислів'я та приказки про рідну землю, Батьківщину.

ПрИгадай!

Що ти знаєш про Тараса Шевченка? Чи можеш розказати напам'ять якийсь вірш поета? Якою була Україна за його життя? Як жила кріпацька родина малого Тараса? Як він здобував освіту?

Тарас Шевченко (1814–1861) – великий український поет. Його творчість – одна з найкращих сторінок світової культури. Народився в с. Моринцях на Черкащині в кріпацькій родині. Рано втратив батьків. Однак доля послала Тарасові щасливі зустрічі з гарними людьми, які допомогли йому звільнитися з кріпацтва, здобути освіту в Петербурзькій академії мистецтв. Найголовніша його книга – «Кобзар», яку знають народи усіх континентів. Перекладена багатьма мовами, вона розповіла світові про Україну, її чарівну природу, славне минуле, знедолений, але вільнолюбний і нескорений народ.

Згадай, герой М. Вінграновського казав, що найбільше любить небо, коли його не бачить. Розлука з чимось чи кимось найріднішим, найдорожчим посилює чи послаблює почуття любові?

Т. Шевченко. Шхуни біля форту Кос-Арал. 1848–1849 pp.

Зверни увагу: вірш «Садок вишневий коло хати...» (1847) було написано в казематі Петропавловської фортеці м. Петербурга, куди Шевченка ув'язнили після арешту. «За сонцем хмаронька пливє...» (1849) – на Кос-Аралі, куди поету пощастило потрапити з науковою експедицією як художнику. Це було під час заслання до Оренбурга (Казахстан). У цей період Т. Шевченко намалював акварелі «Місячна ніч на Кос-Аралі», «Острів Чеканарап», «Низький берег острова Ніколая», «На березі Аральського моря» та ін. Уважно роздивися їх у малярських альбомах поета...

Подумай, що може об'єднувати ці два вірші. Що спонукало поета до їх написання? Який настрій у них переважає?

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Садок вишневий коло хати,
Хруші над вишнями гудуть.
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Сем'я вечеря коло хати,
Вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх;
Сама заснула коло їх.
Затихло все, тільки дівчата
Та соловейко не затих.

За сонцем хмаронька пливє,
Червоні поля розстилася
І сонце спатоньки зове
У синє море: покриває
Рожевою пеленою,
Мов мати дитину.
Очам любо. Годиночку,

Малую годину
 Ніби серце одпочине,
 З Богом заговорить...
 А туман, неначе ворог,
 Закриває море
 І хмароньку рожевую,
 І тьму за собою
 Розстилає туман сивий,
 І тьмою німою
 Оповіє тобі душу,
 Й не знаєш, де дітись,
 І ждеш його, того світу,
 Мов матері діти.

Чи бачив ти коли-небудь хрущів? Які вони: страшні, добрі, веселі, агресивні, настирливі, дзвінкоголосі?..

Відгадай загадку: один десятирічний хлопчик дорікає мамі: «Чому ти не повезла мене весною в село до бабусі – я там таке пропустив!» Як ти міркуєш, що він «пропустив»?

ЧИ ЗНАЄШ ТИ, Що...

Останньою книжкою поета був «Буквар» для українських дітей і простолюду. Він планував написати ще арифметику, етнографію, географію, історію України...

Пам'ятники Тарасові Шевченку є в багатьох країнах світу: Казахстані, Росії, Канаді, Бразилії, Аргентині, США... Відомий у світі скульптор, українець за походженням, Лео Мол (Леонід Молодожанін) є автором пам'ятників Т. Шевченкові у Вашингтоні (1964), Буенос-Айресі (1971), Прудентополісі (Бразилія, 1990), Санкт-Петербурзі (1998)...

Вчимося виразно і вдумливо читати поезію,
 порівнювати і зіставляти

- Прочитай самостійно фрагмент із повісті Д. Красицького «Дитинство Тараса». Розкажи про дитинство Тараса Шевченка, про його родину.
- Згадай з історії про Україну часів поета.
- Виразно прочитай поезії, вивчи їх напам'ять. Вибери найкращого декламатора поезій Т. Шевченка.
- Коли були написані ці поезії? Зістав настрої в них із подіями в житті автора.

Вчимося аналізувати поетичні тексти

- Про що ці вірші? Визнач їхню тему.
- Вони передають ... почуття, емоції, описи природи... Що ще?
- Чи обидва вірші є пейзажами

української природи? В якому з них є слова, що передають український колорит? Випиши їх. 4. Що це за художній засіб: «хмаронька пливе, червоні поли розстилає»? 5. Порівняй образи хмари і туману. Чи однаковий настрій вони передають? Опиши своїми словами ці образи. 6. Знайди порівняння у вірші «За сонцем хмаронька пливе...». 7. А як автор творить образи у вірші «Садок вишневий коло хати...»? 8. Які з них є зоровими, а які – слуховими? 9. Якими словами у цьому вірші передано лагідність?

Вчимося висловлювати свої міркування,
уявляти, образно мислити

1. За якими ознаками можна визначити, яка пора року описується у цих віршах? 2. Поміркуй, чи може бути хуртовина ще якась інша, не снігова. Уяви її, опиши образно. 3. Що можеш сказати про звичаї української родини на основі поезії «Садок вишневий коло хати...»? 4. Як думаєш, чому дія відбувається «коло хати»? Цей образ дає відчуття чого (небезпеки, сумніву, захищеності, спокою, тривоги)? 5. На твою думку, світ цих поезій Т. Шевченка гармонійний чи ні? Обґрунтуй відповідь.

Радимо прочитати

Д. Красицький. «Дитинство Тараса».

Подумаймо разом

Як ти вважаєш, у віршах Тараса Шевченка, які розглядалися, відображені любов поета до рідної землі? А як ще можна висловити це почуття?

Костянтина Малицька (1872–1947) – письменниця, педагог, громадська діячка. За царського уряду була на засланні в Сибіру. Писала для дітей, редактувала дитячий журнал «Дзвінок», перекладала з іноземних мов. Однак найвідомішою її піснею є «Чом? Чом? Чом?», яка стала народною.

КОСТАНТИНА МАЛИЦЬКА

Чом? Чом? Чом?

Чом? Чом? Чом? Земле моя,
Так люба ти мені?
Чом, чом, чом, земле моя,
Чарує так мене краса твоя?

Чим? Чим? Чим? Манить мене
 Пташні твоєї спів, пахучий цвіт лісів?
 Чим, чим, чим манить мене
 Водиця струй твоїх, що тут пливе?

Тим, тим, тим, дівчино, знай,
 Бо тут ти перше світ уздріла в яри¹ літ.
 Тим, тим, тим, дівчино, знай,
 Бо води ті, ліси – твій рідний край.

Тут, тут, тут діди твої
 Пролили кров свою за честь і свободу.
 Тут, тут, тут усі твої
 Найближчі серденьку і дорогі!

Пригадай!

Які птахи живуть на території України? Як ти вважаєш, які з них є улюбленицями людей? Чому? Можливо, знаєш прислів'я, приказки, легенди чи казки про солов'я?

Порівняй ці два описи – науковий і художній. Придивися, чим вони відрізняються, крім обсягу кожного тексту.

«Соловейко – рід птахів родини дроздових ряду горобцеподібних. Довжина тіла 14,4–20,5 см, маса 13,4–27 г. Оперення переважно буріх кольорів. Живе приховано в чагарниках, зарослях лісів, садів та парків. Живиться комахами. Гнізда мостить на землі під кущами. Перелітні птахи, зимують у тропіках Східної Африки. Самці чудово співають» (З енциклопедичної довідки).

СОЛОВЕЙ

(Скорочено)

Годі й уявити собі май без того співака, його краси! І ночі ті наші весняні тихозорі утратили би весь свій чар, коли б світлої їх тишини, скупаної в блідім сяєві місяця, не мережили дзвінкі тони солов'їної пісні. Та, мабуть, весна заключила вічнотривалий договір з маленьким артистом, бо ледве завітає вона до нас, ледве першим леготом² дуне нове життя в пробуджену природу, а ось уже і соловей почав свою пісеньку.

¹ Яри – тут означає початок життя.

² Легіт – вітерець.

Прилітає з кінцем травня. Не оголошує свого повороту з гарячої Африки, як крикливи ватаги гусей, бузьків, або журавлів, – ні, він прибув непоміченим тихим смерком без шумних оповісток, бо знає, що першим своїм співацьким виступом завоює собі гарячих поклонників. І ось одного ясного вечора в зеленім гаю над річками чи ставами почувся його величний гімн, перше вітання весни на рідній землиці. Що за сила тонів, за глибінь почуттів криється в маленькій гортані сірої непомітної пташини! Спершу квилить¹ він тихим, несміливим голосом, немов пробує, настроює свій інструмент. Та заспів цей недовго триває, згодом могутніє й одушевляється співак, щоб у цілій повноті розвинути усю красу свого голосу... Сиплються короткі, відривисті звуки, немов вистріли в небо линучої мелодії, – відтак переходить артист в якісь ніжні, омліваючі тони, то знов затягне високо, розсипається безкінечним цвірканням і урве в половині, продовжуючи лише стиха, немов втомився сам своєю піснею. Деякі вчені любителі природи підслухали спів солов'я і зіставили його звуки, що подібні деколи на звуки мови людської...

Найчастіше пересиджує соловей в низьких корчиках при землі далеко від гамору міського, від гудячого натовпу, що не зрозумів би його пісні. Він, як справжній артист, шукає широкого вільного простору, тихої ночі, бо лиш там може вповні його величавий спів розливатися. Зате чоловіка² не страхається надто. Не показується йому вправді, але радий, коли хто пристане послухати його пісні, немов тішиться, що найшов любителя своїх тонів. Бо ж треба знати, що соловей свідомий краси свого голосу і не дасть будь-кому перевершити себе в артистизмі. Солов'ї ведуть за те між собою справдішню боротьбу, сідаючи один над другим, щоби противника закричати...

На спів і музику людей соловей незвичайно чутливий. Оповідають, що, почувши раз молоду дівчину, яка співала гарним голосом за фортепіано, влетів соловей до кімнати її, упокоєний тонами, біля ніг її загинув. Сила звуків убила його!..

З початком мая стелить гніздечко з сухого листя і моху, виложивши всередині м'яким пір'ям. Зазвичай закладає його в густих корчах близько землі, в місцях, найменш доступних оку людини. Самичка кладе від 4 до 6 зеленавих яєчок, а коли вона їх висиджує, приспівує їй самчик на близькім дереві довгими ясними ночами. Не раз і сонце застане ще його, як, примружив-

¹ Квилити – жалібно кричати.

² Чоловік – тут: людина.

ши оченята, з тримтячої від звуків дрібної груді виливає цілу повінь величавих тонів. З кінцем червня соловей мовкне. Самичка є взірцевою матір'ю для своїх маленьких, а коли загрожує їм яка небезпека, старається усіма способами звернути увагу на себе саму. Підлітає й опадає на землю з повислим крильцем, буцімто зламаним, або сідає на дерево і співає, щоби лиш ворог її дорогу дітвому забув.

Соловей заслуговує на сердечну опіку людей і як артист-співак, і як корисний птах, бо нищить шкідливих комах. Народ сільський, що, живучи більше серед природи, підглянув не одну її тайну, помітив, що соловей не все з однаковим натхненням співає.

Причина цієї зміни лежить в стані повітря. Коли зараз звечора почне він свій концерт і тужливо лящить цілу ніч – то передбачають у цьому довготривалу постійну погоду. Коли співає з перервами й аж під ранок оживляється у своїх звуках, кажуть, що сльота настане.

(...) Соловей дуже необережний, а при тім цікавий, легко потрапляє в кігті своїх ворогів або в сильця, що їх заставляють деколи на нього пташники. В неволі прив'язується не раз швидко до чоловіка і співає, та пісня ся не рівня тій, що дзвенить на вільнім просторі, тій, що її слухає зористе небо, зелені гаї і ріки прозорі! Ся пісня – пісня неволі, сумна, уривиста, наче та думка в'язня, що, відбившись об мури темниці, назад глухим гомоном повертає в грудь невільника. Лиш пісня на свободі справжньою є піснею!

Тому кожний щирий друг живої природи повинен берегти свободу солов'їв і перестерігати, щоби нерозумна дітвора не нищила їм гнізда, а їх не неволила.

Народ наш сердечно любить солов'я, у багатьох піснях згадує його, а навіть вдалині від рідного краю не забуває про цього

народного співака, – видно це з цієї загальнозвісної пісеньки, що не раз розважала наших земляків поміж чужими людьми, котру і ви, діти, певно, чули:

Соловію маленький! Маєш голос тоненький,
Заспівай же ти мені, бо в чужій я стороні...

Як непомічено прибув соловей до нас, так і тихцем одного літнього вечора покинув. В останні дні серпня пускається в подорож, летить самітно звичайно смерком, відпочиваючи часто, поки аж залине під погідне небо африканського підсоння.

Запам'ятай!

Художній опис – це опис, у якому використано художні засоби: епітети, порівняння, метафори. Це різновид художніх творів. Через художній опис можна висловити своє ставлення до зображеного, якісі провідні думки.

Вчимося вдумливо читати текст

1. Вивчи напам'ять вірш-пісню «Чом? Чом? Чом?». Які почуття висловлені в ній?
2. Виразно прочитай твір «Соловей». Розділи його на окремі частини, назви їх.
3. Чому солов'я названо «маленьким артистом»?
4. Знайди в тексті його опис. Які, на твою думку, художні засоби найяскравіше передають відомості про нього?
5. Чим особлива поведінка самки? Яка вона мама?
6. Чим корисний соловей для людини?

Вчимося аналізувати художні тексти, порівнювати

1. Як вважаєш, що робить вірш мелодійним, ліричним? Яка роль у ньому повторів і питальних речень?
2. Порівняй твір К. Малицької з казкою «Соловей» Г.Х. Андерсена. Поміркуй, чому «Соловей» К. Малицької – не казка і не легенда.
3. Якими метафорами, порівняннями відтворено спів пташок? Опиши образно голос якоїсь іншої пташки: журавля, сороки...
4. Що треба, щоб соловейків «величавий спів розливався»? Як про це йдеться в тексті?

Вчимося узагальнювати, робити висновки

1. Поясни причини популярності пісні «Чом? Чом? Чом?».
2. Як ти вважаєш, чи має соловей гідність, внутрішню силу? Що в його поведінці про це свідчить?
3. Яку особистість втілює образ солов'я у цьому творі? Опиши поведінку людини, схожої на цю пташку.
4. Чи сподобався тобі соловей? Чим?

Радимо прочитати

Дніпровська Чайка. «Дівчина-чайка»;
В. Пепа. «Як Дніпро народився», «Якби послухати Дніпро».

Пригадай!

Які дерева ростуть на території України? Що ти знаєш про сосну? На Новий рік у тебе вдома ставлять ялинку, сосну чи смереку? Як думаєш, чому сосна не осипається найдовше? В яких регіонах росте це дивовижне дерево?

Подумаймо разом

Як ти думаєш, чи може дерево відчувати, наче людина? Чи природа має душу? Якщо так, то коли, в яку пору року, при яких обставинах вона плаче, сумує, страждає, радіє, чекає... Що ще може відчувати природа?

Чим є для тебе рідний дім? Що ти відчуваєш у розлуці з ним? Як вважаєш, чи має він притягальну силу? Чи допомагає людині у скрутний час? Які прислів'я чи приказки можеш згадати про це? Що означає для тебе «тепло рідного дому»? Над цим запитанням можеш замислитися на одинці, бо це найпотаємніші твої думки. Однак можна розповісти про них, використавши якийсь образ, символ. Як би ти передав його? Придумати якусь цікаву історію, якесь оповідання про рідний дім і розповісти його можна усім. У кожного буде своє неповторне оповідання.

Запам'ятай!

Оповідання – невеликий прозовий твір, у якому розповідається про якийсь епізод з життя одного персонажа (або кількох).

Зазвичай оповідання має сюжет. Згадай його елементи. Оповідання перед зав'язкою може мати **експозицію**.

Експозиція – частина твору, в якій розповідається про місце, час дії, основних персонажів.

А ось яке оповідання придумала для дітей відома українська письменниця, активна громадська діячка наприкінці XIX ст. **Олена Пчілка (справжні ім'я та прізвище Ольга Косач, 1849–1930)**. Народилася вона в м. Гадячі на Полтавщині, походила з давнього славетного роду Драгомановичів. Написала чимало дитячих творів (віршів, казок, сміховинок, загадок, оповідань). З 1908 р. видавала для дітей журнал «Молода Україна».

Для багатьох письменниця була «взірцем мужності, сили волі, незламності духу». Разом з іншими громадськими діячами боролася за збереження національної культури, за право на повністю мови

ОЛЕНА ПЧІЛКА

СОСОНКА

Недалеко від лісу стояла хатка. В тій хаті жив чоловік Максим із сім'єю; було в нього четверо дітей, — найстаршому хлопчикові Івасеві було десять літ.

Ліс був такий гарний, навіть зимию не здавався смутним, бо проміж чорноліссям було там чимало й сосон, а вони завжди веселять око тим вічнозеленим убранням!

Недалеко від Максимової хати була одна сосонка — така-то вже хороша! Була вона не дуже велика, але й не маленька, саме мірненька та така зграбнесенька¹, круглесенька, зелені глиці аж сяють, а молоді пагонки, як свічечки, стремлять, прості та ясні.

Красує сосонка. Прийшла осінь смутна, прийшла зима люта, а сосонці байдуже! Сусідки її, берези та липки, стоять такі сумні та біdnі, листячко з їх геть облетіло, а сосонка мовби ще кращою здається поміж смутних товаришок.

Знайди емоційно за-
барвлені слова в
описі сосонки. Що
вони виражають?

Отож і запишалась вона, каже берізкам та липкам:

— А що? Де ваші кучері гарні та рясні? Стоїте деркачами²! Ох, що то за хороша річ, як хто шляхетного роду! Немає у світі кращих, як ми, сосни! Ой світе мій, яка ж я гарна та велична!

Величається сосонка, аж тут прилетіла сорока. Сіла в неї на гілці та й каже:

Че-че-че! Чекай, чекай!..

А чого чекати — не каже...

Тим часом сорока таки знала, що казала: вона, бачите, була на подвір'ї в дядька Максима й бачила, як Максим сани ладив; чула й те, як Максим говорив Івасеві, що поїде зрубає сосонку та повезе на продаж.

Так воно й сталося. Запріг Максим коня, під'їхав до тієї сосонки, зрубав її, бо вона була найпридатніша, та й повіз на торг.

І синок Івась упросився з ним (бо то не дуже далеко було). Одягся Івась, мати дала свої чоботи й онучки добрі; сидить Івась у санках, добре йому, і сосонку рукою придержує на ґринджолах. Нічого не знає сосонка, куди це її везуть, тільки гілочками стріпуює, як підскочать де санки дорогою.

¹ Зграбний — пропорційний, довершений.

² Деркач — старий віник.

Приїхали в гόрод і стали там, де й інші люди стояли з ялинками та з сосонками; багато там їх, тих деревець було, бо то саме Різдвяні святки були (якраз проти Нового року). Багатші пани купували ті зелені деревця, щоб становити їх у хаті та вбирати на втіху дітям. Чи то ж не втіха справді? Тут зима біла, все снігом укрите, а тут тобі зелене деревце стоїть у хаті, вbrane та освітлене – зеленіє!..

Еге ж! Ото з такою думкою, щоб купити деревце, підійшла й до нашої сосонки якась-то підстаркувата жінка, либонь, нянька, з двома паненятами. Щебечуть дітки; а нянька тільки глянула на господаря та й гукає:

- Чи се ви, куме Максиме?
- Та я ж, – каже Максим.

От розговорилася нянька та зараз і сосонку купила. Сказала потім везти деревце до її панів. Приїхали. Сосонку внесли в горниці, а Максим заїхав у двір. Нянька, бачите, закликала Максима в кухню трохи погрітися, чаєм його заходилась приймати. Бо хоч вона вже й городянка була, та колись у сусідньому селі жила, так ото й кумою була Максимові. Таки ж не подоба цуратися! Приймала нянька, як могла: Іvasеві дуже доброго бублика дала.

Поснідали трохи. Тоді Максим, подякувавши за хліб та сіль, подався в город деякі справи справляти. А хлопця свого Івася в куми зоставив.

Коли вже надвечір приходить Максим та й журиться:

– Все, – каже, – справив, купив, що треба було, а тільки з чобітками лиxo: ще перед святками дав шити, а вони й досі не пошити! Сказав швець, на завтра будуть нехильно готові; та чи то ж не досада – завтра знов по них приїздить? Хотілось би на Новий рік дома побути!

Нянька й почала вмовляти Максима, що вона попросить панів, щоб позволили йому переноочувати у їх у дворі.

– Вам, куме, – каже нянька, – вигідніше так буде. А Іvasеві ж то яка втіха буде! Я попрошу панів, щоб пустили його в горниці подивитись на сосонку, – сьогодні ж її вбиратимуть.

Зосталися наші. Сидить Івась та й думає: «Як там вони ту сосонку вбиратимуть?.. Що то за диво таке буде!..»

Аж і справді «диво» предивне побачив Івась! Як повела його ввечері нянька в покої, та як став він на порозі тієї панської світлиці, та як глянув він на ту сосонку, то аж оторопів!

Світе мій ясний! Івась навіть не пізнав своєї сосонки! Вся вона сяє свічечками, ліхтариками, все гілля обчіпляне яблучками, якими є цяцьками, червоними, синіми, золотими, аж у очах

мигтить! Під сосною, на примості, стоять ляльки, коники, щось таке ще... А ось кругом сосонки почали ходити такі дивні діти – чи, може, то живі ляльки? Такі гарні, кучеряві, так штучно повбирали... Що се таке?.. Чи сниться, чи справді діється?..

А сосонка стоїть, сяє – як зоря в небі! Ну, й тішилася ж вона!

– От, – каже, – мое щастя прийшло! Я таки знала, що не просста доля мені судилася!.. Боже, як же гарно, як любо! Як усі вихваляють! От коли б то липки побачили!

Та недовго втішалася гарна сосонка: ще свічечки не догоріли до остатку, а вже їх погасили (боялися, щоб не було чадно, як почнуть куріти недогарки). Далі почали здіймати із сосонки й прикраси. Все, все поздіймали – ласощі, цяцьки, забавки!.. Зосталося тільки те, чого не зауважили

Чи щаслива міт
може бути довгою
«вічною»?

або щось нікому не потрібне більше: якісь ланцюжки з паперу та деякі дрібниці...

Стойть сосонка, розібрана, темна, дивується, ради собі не дастъ: що се таке?.. Її розібрали? За неї зовсім не дбають?!

Се була правда – за неї ніхто більше не дбав. Всі зайнялися тими лакоминками та цяцьками, що здіймано з неї. Все те було поділено поміж дітьми. Навіть Івась добув, з ласки няньчиної та малої панночки, кілька золотих горіхів, червоних яблучок, цукерок у кошику маленькому, солодкого коника і паперову золоту рибку! Боже мій, чи то ж не втіха?

Аж уночі снилось Івасеві те свято та осяяна сосонка – все те диво, що він бачив.

Другого дня вийшов Івась на подвір'я до батька, а батько вже коня запрягає. Бачить Івась – виволокли слуги з будинку сосонку й кинули її надворі, біля дровітні¹; сказали, що вдень багато гостей буде, то не потрібно, щоб таке чепірадло² у світлиці стояло. Лежить бідна сосонка, розчепіривши те обдерте гілля... Вчора вона була така велична, а тепер?.. Глянув Івась – та аж йому шкода стало. Не знав він того, що й з людьми часто так буває!

Дививсь, дививсь Івась та й заманулося йому взяти додому тую сосонку; на ній пак були ще недогарки, стреміло кілька золотеньких цяцьок, обривків ланцюжків паперових. «Можна дома показати, а як ще те почіпляти, що пани дали, ото-то здивуються наші! – думає Івась. – Куди пак! Яблучка та золоті горіхи на сосні – аж п'ять, – чи в хуторі таке бачили?»

Спитали в двірника, чи не можна б узяти сосонку.

«Та можна, – каже. – Нащо вона тепер здалася? Тепер вона нікуди не годна!»

Як то було сосонці слухати отаке?!

Поїхали наші, повезли сосонку до свого двора. От уже й до лісу під'їхали; всі дерева так дивуються: що се таке зі сосновою сталося? Стовбураець управлений в перехрестя, на вершку золота звізда стремить!..

– Подивіться, – каже берізка, – які на ній ланцюжки рожеві!

– Ет, – цвірінькнув снігирчик, – не хотів би я й ланцюжків, хоч би й рожевих! Нема у світі кращого, як воля!

Приїхали наші, втягли сосонку в хату. Гомін такий знявся! Івась розповідає, показує цяцьки, діти всі щебечуть, дивуються!.. А ввечері Івась таки почепив на сосонку все, що мав, ще й недогарків кілька позосталих запалив. От так утіха була малим.

¹ Дровітня – місце для зберігання дров або колода, на якій їх рубають.

² Чепірадло – опудало, страховисько.

Та недовго й тут була шана сосонці: через день діти витягли її на двір і поставили коло порога. Нічогісінько вже на ній не було!.. Єдину втіху мала вона в тім, що розповідала горобчикам, які сідали їй на гілочки, яка то їй честь була в панів того вечора!..

А згодом побачила сосонка, що стала вона сохнути, жовкнути...

Одного дня Івась і каже батькові:

– Тату, порубайте вже сосну на дрова, бо вже вона пожовкла!

А батько одказує:

– Нащо її рубати! Краще я поставлю її замість віхи, отам, на дорозі, бо тепер раз у раз метелиця дорогу замітає; вже нащо я дорогу знаю, і то вчора блудив. Нехай хоч сосонка для прикмети на дорозі стоїть.

Поставили сосонку на полі, при дорозі. Стоїть вона, людям дорогу показує.

Одного разу їде Івась у санках з батьком та й каже їй:

– Бувай здорова, сосонко! Уже я з дому від'їжджаю! Прощавай!

«Що се таке? Чого він прощається?» – думає сосонка.

А воно й справді те було, що Івась від'їджав. Приїхала якось до них Максимова кума, ота нянька, та й почала казати, що її пани шукають хлопця до послуги в горницях і що добре було б віддати в ту службу Івася; намовляла, що він собі одежі й грошенят заслужить та й у люди потроху вийде. Як почала вмовлять, то й одвезли ото Івася, за яким часом, на службу до панів.

Та щось не дуже-то йому на тій службі повелося. Не сподобалось йому... Перше всього ймення йому перемінено: був він Івась, а то став уже «Ванька»; потім дали йому таку вузьку та тісну одежину, посадили в прихожій, а часом пошлють куди. Туряють Івася пани, штурхають у потилицю слуги. Одно слово, за попихача в усіх. Одного разу старший слуга так побив Івася за якісь панові чботи, що Івась довго плакав... А другого разу горнична за ножі набила...

– Hi, годі сього! – зважив сам собі Івась і задумав утекти. Була Масниця¹, був у панів великий бенкет; у будинку знявся такий шарварок, що ніхто й не зауважив, як зник Івась. Огледілися потім: «Де Ванька? Покличте Ваньку!» А «Ваньки» вже й сліду нема – за містом уже!

Іде Івась: уже він далеченько в полі опинився, вже не боїться, що ось-ось наженуть!.. І так йому любо, що то він на волі, навіть

¹ Масниця – свято проводів зими за тиждень перед Великим постом.

не холодно здається, дарма що й сніжок іде. Просторо так навкруги, повітря таке чисте, та біло, біло так усюди!..

Але ж от погано, починає смеркати, та й сніг дедалі більший та більший віє, та ще й вітер його крутить, аж іти тяжко. Мете... Ох, Боже мій, та де ж вона та дорога? Лишенько! Збився Івашко з дороги! Кидається він то в той, то в той бік, слози рвуться з очей, бо нічого не вдіє! Не знає вже, де він і що... Може, воно недалеко від дому, а може, – зовсім не туди він іде, куди слід! «Боже мій! – плаче Івась. – Що ж се зі мною буде? Замерзну я в полі!» (А вже й так ноги дуже померзли!) Плаче бідний Івась, крізь завірюху нічого перед собою не баче. Коли се дивиться – щось mrіє... Перше злякався, – думав, що вовк; коли ні: то дерево... Боже мій, та се ж та сосонка, що батько Івасів поставив; он і друга віха!.. Зрадів Івась, де в нього й сила

знов узялася. Бреде через замети. О, тепер він вже знає, куди йому держать! Тепер він доб'ється додому.

Добився! Ось і хата його. Дома ще не сплять, у хаті світиться – вечеряють, либонь. Підійшов Івась під двері, боїться й у хатуйти, щоб не сварили, що втік. Почула мати:

- Цитьте, – каже, – діти, мовби щось плаче, чи що!
- Та то вітер у комині¹, – каже батько.
- Та ні, бо таки не вітер...

Коли відчинили двері, аж то Івась у сінях!.. До нього, питаютъ:

- Що се таке?.. Звідкіля се він?..

А він ледве промовляє за слізьми:

– Я покинув, я не можу там бути, там мене б'ють усі!.. Я не можу!

Що ти будеш казати дитині, як воно отаке бідне, плаче, тримтить, руки подубли!..

– Моя доленько! – скрикнула мати, роздягаючи Івася та придивляючись на нього при свіtlі. – Та яке ж ти худе стало! Яке ж то тобі лишенько було!..

Відігріли Івася, нагодували, положили спати на печі.

Другого дня встав Івась, виспаний, та такий радий, що то він дома, на волі! Ніхто його не ганяє, ніхто стусанів не дає!.. Побіг з братом Андрійком надвір, а далі в лісок та на поле. А за околицею вже й дорогу свіжу протерто – саме на торг люди їхали. Побігли хлоп'ята з гринджолятами тією дорогою. Ось і сосонка знакомита!

– Спасибі тобі, сосонко! – каже Івась. – Адже якби не ти, то я був би замерз!

– А бач, – каже сосонка, – а ти казав, щоб мене на дрова порубали! А от якраз я тобі в пригоді стала!.. Та й двірник помилився; казав, що я ні на що не здатна, – а ось дарма, що я пожовкла, проте здаюся на користь!

Похитується сосонка, думоньку гадає... Прилетіли до неї пташки, вона й каже їм:

– Полетіть до моїх сестричок та розкажіть їм про всю пригодоньку мою!..

ЧИ ЗНАЄШ ТИ, ЩО...

Кажуть, що «сосна – благословенне богами дерево, а тому воно вічнозелене й радісно шумить». Соснова гілка в давнину зберігалася

¹ Комин – димар, димохід.

оагато віків у землі, називається **буриштином**.

Вчимося усвідомлено читати, співпереживати, розповідати,
знаходити необхідне

1. Самостійно розшукай відомості про родину Олени Пчілки. Розкажи якийсь епізод, що сподобався тобі найбільше. **2.** Уважно прочитай твір, поділи його на частини. Придумай до них заголовки. **3.** Які з епізодів змусили тебе засмутитися? Чи шкода тобі згаслої краси сосонки?

Удосконалюємо навички аналізу художнього тексту

1. Поділи твір на частини за відомими вже тобі сюжетними елементами (зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка). **2.** Яка роль перших п'яти абзаців у творі? Вони розповідають про якісь пригоди Івася чи тільки готовуть до цього? Як називається ця частина сюжету? **3.** Знайди у творі діалоги та монологи. В чому їхня особливість? **4.** Здатність чути розмови дерев, птахів, спілкуватися з ними – це казкова умовність, вимисел чи вияв чутливої, вразливої душі хлопчика, його допитливої вдачі? **5.** Отже, «Сосонка» – це казка, легенда чи оповідання? Доведи свою думку. **6.** Коли Івась переживає радість, захоплення, а коли смуток, тугу, страх, розpac? Як це передано в тексті? **7.** Перелічи найважливіші, на твою думку, риси характеру героя. Перекажи епізоди, де вони проявилися найкраще. **8.** Прокоментуй рядки з оповідання: «...був він Івась, а то став уже «Ванька»... Одно слово, за попихача в усіх». **9.** Які персонажі є головними, а які другорядними? Чому твір має таку назву?

Вчимося узагальнювати, робити висновки,
проводити аналогії

1. Чи хотілось би тобі порозмовляти з чудовою квіткою, улюбленим деревом, кришталевою краплиною роси?.. Пригадай або уяви такий діалог і запиши його як фрагмент майбутнього твору. **2.** Визнач та сформулуй головну думку оповідання. **3.** Поміркуй масштабно: вся Україна чи навіть наша планета Земля хіба не є нашим рідним домом? **4.** Напиши невелике оповідання про тепло рідного дому. Придумай до нього образну, символічну назву.

Радимо прочитати

Олена Пчілка. «Увінчаний співець».

«Світ гарний і створений нам на втіху, тільки треба вміти брати його в душу» (Ю. Мушкетик).

Подумаймо разом

Цей світ – довкола тебе, на твоїй рідній землі. Оглянься, придивися! А що означають вислови «брати в душу», «приймати близько до серця»? Яку пору року ти любиш найбільше? Чому? Опиши свої відчуття, коли настає весна, літо, осінь, зима. Чи відразу ти помічаєш їхній прихід? Який він: несміливий, несподіваний, радісний, лагідний, сумний, загадковий, спокійний?..

Чи погоджуєшся з тим, що світ справді прекрасний? А якщо тобі сумно, у тебе неприємності, тоді яким видається він тобі? Не кожен уміє володіти своїми почуттями, емоціями, попри все – радіти життю, кожній його миті. Не кожен вірить у силу своїх відчуттів. А світ – це ж і є велике диво, до кінця незагненна таємниця. Її пізнати не завжди можна навіть за допомогою найдосконалішої сучасної апаратури. Як, скажімо, виміряти силу любові, який апарат може переконати у вірності дружби, встановити справедливість?..

Образне слово завжди таємниче і тому завжди приваблює. В образні слово поет вкладає своє велике здивування світом, людиною, красою природи. Читачеві воно дає можливість вільно думати, бо містить безліч розгадок, серед яких кожен вибирає ту, яка найбільше йому подобається. В цьому – велика радість від спілкування з мистецтвом.

Наприклад, із мистецтвом **Павла Тичини (1891–1967)** – відомого українського поета. Народився він у мальовничому селі Пісках, що на Чернігівщині, в родині сільського дяка. Був людиною всебічно обдарованою. Грав на кількох музичних інструментах, захоплювався малюванням, в юні роки співав у церковному хорі. Це автор численних поетичних книжок, але найвагоміша з них – «Сонячні кларнети» (1918). Зверни увагу на цю назву – вона поєднує колір і звук, а кожен вірш містить різні їхні відтінки. Такий багатобарвний і різноголосий світ поезій Павла Тичини... Можливо, ти думаєш якось інакше. Тоді як?

ПАВЛО ТИЧИНА

ГАЇ ШУМЛЯТЬ...

Гаї шумлять –
Я слухаю.
Хмарки біжать –
Милуюся.

*M. Яровий.
Квітневий ранок.
1999 р.*

Милуюся-дивуюся,
Чого душі моїй
так весело.
Гей, дзвін гуде –
Іздалеку.
Думки пряде –
Над нивами.
Над нивами-приливами,
Купаючи мене,
мов ластівку.
Я йду, іду –
Зворушений.
Когось все жду –
Співаючи.
Співаючи-кохаючи
Під тихий шепіт трав
голублячий.
Щось мріє гай –
Над річкою.
Ген неба край –
Як золото.
Мов золото – поколото,
Горить-тремтить ріка,
як музика.

© НЕ БУВАВ ТИ У НАШИХ КРАЯХ! ©

Не бував ти у наших краях!
Там же небо – блакитні простори...
Там степи, там могили, як гори.
А весняній ночі в гаях!..
Ах, хіба ж ти, хіба ти це знаєш,
Коли сам весь тремтиш, весь смієшся, ридаєш,
Серце б'ється і б'ється в грудях...
Не бував ти у наших краях.

Не бував ти у наших краях,
Бо відтіль не таким би вернувся!
Чув про степ, що ген-ген простягнувся? –
Єсть там люди – й зросли у степах, –
Що не люблять, не вміють ридати.

Що не можуть без пісні і нивки зорати!
 Тебе ж завжди я бачу в сльозах... —
 Не бував ти у наших краях.

Блакить мою душу обвіяла,
 Душа моя сонця намріяла,
 Душа причастилася кротості трав —
 Добриденъ я світу сказав!

Струмок серед гаю як стрічечка.
 На квітці метелик мов свічечка.
 Хвилюють, мають, квітують поля —
 Добриденъ тобі, Україно моя!

Чи знаєш ти, що...

Кожен колір сам по собі може повідати дуже багато. Під час створення поезії автор не задумується над назвами кольорів у своїх віршах. Колір теж може бути образом, може щось означати. Наприклад, зелений — це колір молодості, символ життя, природи, спокою, надії, радості, сили. Блакитний означає чистоту, ніжність, красу, любов, вірність, простір, далечінь, безкінечність, незвідане і звабливе. Жовтий колір уособлює тепло, радість, але в українців означає ще і розлуку, зраду. Чорний — колір суму, печалі, зла, пессимізму. Білий означає чистоту, невинність. Червоний асоціюється з кров'ю, агресією, свободою, це велич і влада, водночас — любов і пристрасть.

Отже, підсвідомо кольором автор видає себе, розкриває свої почуття, емоції, відчуття, настрій, те основне, що хотів повідати, виразити за допомогою образу кольору.

Вчимося сприймати поезію, відчувати її настрій

1. Уважно і вдумливо прочитай твори. Вивчи напам'ять той вірш, що сподобався найбільше. Розкажи його вголос, передаючи почуття, які, на твою думку, найточніше відтворюють настрій. Які настрої інших віршів? 2. Що спільногоміж цими поезіями П. Тичини? Що вони передають? Радість, ніжність, життерадісність, оптимізм, впевненість... — продовж цей словесний ряд.

Вчимося аналізувати ліричну поезію

1. Що головне в цих творах: описи природи чи почуття і відчуття поета? 2. Яким зором бачить поет красу довкілля (захопленим, підне-

сеним, радісним...)? Обґрунтуй свою відповідь: які слова свідчать про це? **3.** Які кольори переважають у цих віршах? Як ти вважаєш, що вони тут означають? **4.** Чи названо кольори у вірші «Гай шумлять...»? А звуки? Які вони? Чerez які образи уявляється кольори? Опиши їх. Чи колір і звук тут синхронні? **5.** Що означає вислів «душа моя сонця намріяла»? **6.** Знайди епітети, порівняння, метафори. Випиши їх у окремі колонки. Проаналізуй у зіставленні. **7.** Знайди образи, які повторюються у цих поезіях. Про які відчуття поета вони свідчать?

Вчимося узагальнювати, визначати головне,
обґрунттовувати свою думку

1. Як ти вважаєш, у якому від П. Тичина написав ці вірші? Обґрунтуй своїй міркування. **2.** Чи говорить поет про свою любов до рідної землі? А як би ти сказав про це? **3.** На твій погляд, споглядання краси додає людині оптимізму? До чого закликає поет? Яка головна думка цих творів? **4.** Яка пора року зображенна в кожному з віршів? Чи образ неба може відтворити пору року? Блакитне небо буває взимку? **5.** З якими кольорами асоціюється в тебе сум, любов, щастя? Обґрунтуй свої міркування.

Радянсько-прочитати

П. Тичина. Поезії;
В. Нестайко. «Чарівний талісман».

«Краса безборонна і беззахисна у світі, а тобі її утверджувати» (Б. Харчук).

«Що може бути шкідливіше за людину, котра володіє знанням найскладніших наук, але не має доброго серця» (Г. Сковорода).

Подумаймо разом

Як ти вважаєш, що означає «бути добрим»? Якою може бути душа людини (бідною, щедрою, красivoю, багатою, відкритою, маленькою, дрібною, корисливою...)? Чи у ставленні до природи може проявитися людина, її вдача, риси характеру, її душа? Природа могутня, сильна? Чи потребує вона захисту?

Євген Гуцало (1937–1995) – відомий український прозаїк, поет, кіносценарист. Народився в с. Старому Животові на Вінниччині в родині вчителів. Багато писав і для дітей (книжки «Олень Август», «Пролетіли коні», «З горіха зерня», «У лелечому селі», «Дениско», «За обручем», «Зелене листячко з вирію», «Саййора», «Жовтий гостинець» та ін.). Найпочеснішу премію – Державну премію УРСР імені Т. Г. Шевченка – він одержав за дитячі книжки.

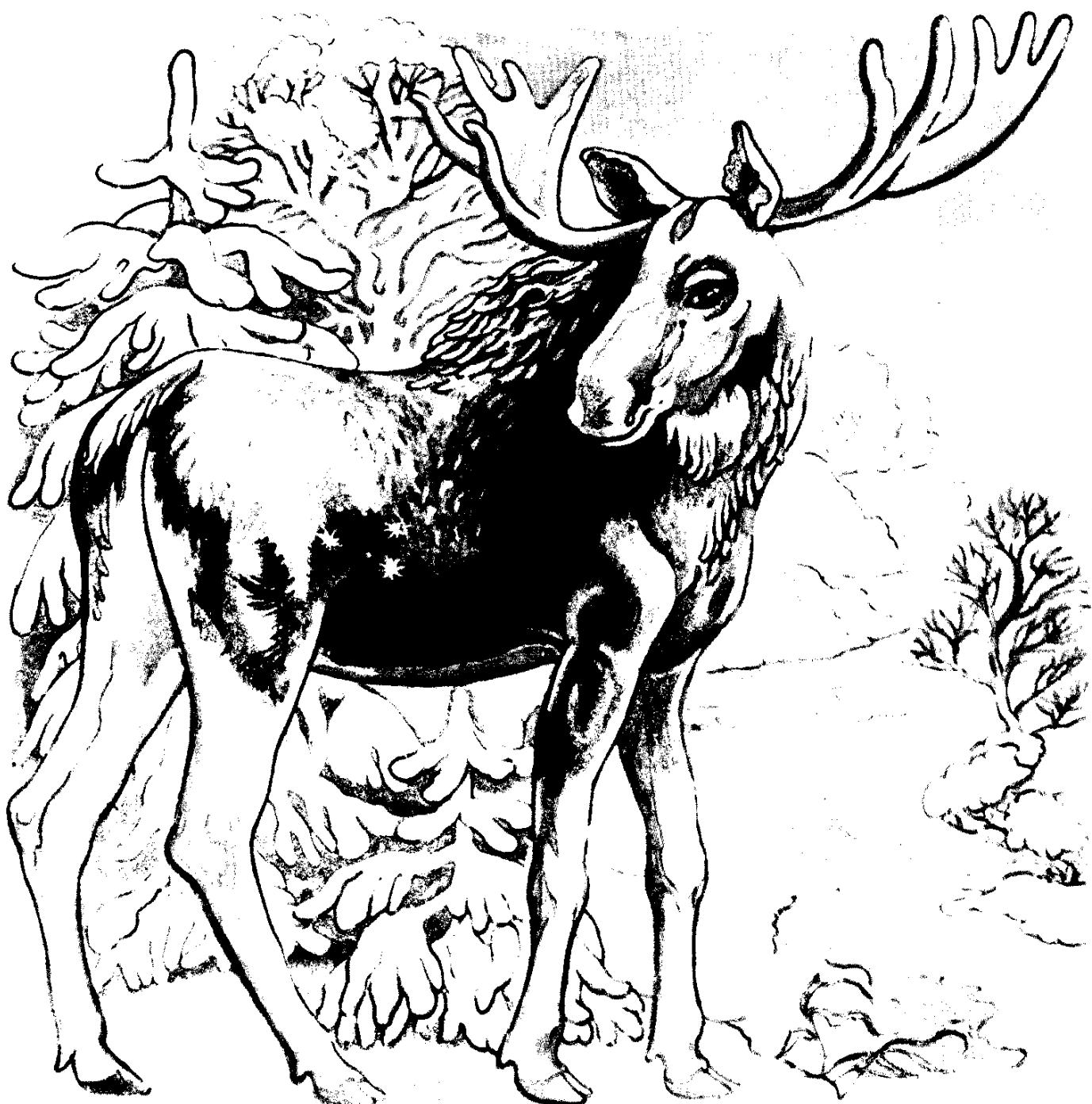
ЄВГЕН ГУЦАЛО

ЛОСЬ

Він прокинувся й нашулив вуха: у вогкому струмені вітру долинав сухий, різкуватий звук. Звук летів знизу, від річки. Лось звівся, тепер його постать чітко вимальовувалася в уdosвітніх сутінках. Це був великий звір з широкими грудьми, які легко здималися од дихання. Його роги нагадували осінній низькорослий кущ, з якого обнесло листя.

Лось знав, що то тріщить стара гілляка на дубі, всохла, коща-ва; їй давно вже б треба впасти, а вона не падала, з дивною вп'ертістю тримаючись за стовбур. Він те знав, однак це його не заспокоювало, і тривога в крові, спершу слабка і майже невлов-на, дедалі густішала, й від того шкура на грудях здригнулася раз, а потім ще. Струмінь вітру доносив запах річкової криги, в ньому жив дух примерзлого болота, долинало шарудіння прив'ялих стеблинок, які пускалися вскач по опалому листю, але над усім цим, час од часу, линуло знеможене, схоже на зітхання порипування гілляки.

Лось був старий і бувалий самець, він уже звик до заповідни-ка, в який потрапив із тайги, звик до людей і до того, що його підгодовують. Але те недуже тріщання пробудило в ньому неяс-

ний страх, який нагадав йому про життя в тайзі, про ті небезпеки, які там на нього чигали, і лось зрушив із свого лежбища, а потім і побіг. Чим далі біг, тим більшим сповнювався страхом, і хоча нічого вже не чув, крім приглушеного поцокування власних ратиць об землю, ще довго не зупинявся. Кущі й дерева струшували на нього синюватий іній, ніздрі випускали в повітря дві тонкі стъожки пари, а позаду ще довго метушився гамір од його бігу. Лось поминув ялинник, потім байрак, і коли опинився серед примарно-млявого світла, яке випромінювали стовбури беріз, то зупинився і, задерши голову, намагався вловити той шум, який гаснув за ним. Вгамувавшись, він лизнув язиком припорошенну снігом землю, а потім неквано попрямував до тієї поляни, на якій любив найчастіше бувати.

Поляна ця, подзьобана струхлявілими пеньками, викружилася край осичняка, трохи на згірку. Ранньої весни вона перша вбиралася квітами, і хутко тут виганялась така висока трава, що в ній, прилігши, лось міг сховатися до половини. Тепер поляна була пустельна, як і все навколо; лось завмер, вступившись круглими очима в стіну лісу попереду себе, – якраз туди, звідки завжди сходить сонце. Помалу лось заспокоювався. Так він стояв, а навколо розвиднялося, свіtlіlo, виразніше малювались осики, повітря між ними глибшало й прозорішало, і тиша з настороженої й сліпої ставала спокійною й осмисленою, в ній уже не було того страху, що донедавна. Лось сподівався побачити схід сонця, і коли під його променями забронзовіли верхівки, коли віття скупалося в його усміхові, то лось наче аж полегшив, ще більше пострункішав, і в його очах з'явився ніжно-золотавий полиск, який надавав їм виразу одвічного розуміння життя природи і її таємниць. Ще трохи постоявши, він побачив блідорожевий диск, який спливав на пустелі зимового чистого неба, – і гойднув розлогими рогами, так, наче вітав його.

Проте, коли йшов до річки, раптом йому знову вчулося жалібне порипування гілляки, і лось, який уже встиг забути про нього, знову захвилювався, знову насторожився, а в ногах прокинулось бажання бігти й тікати. Але він переборов себе і донизу спускався повільно, хіба що частіше й сторожкіше озирається довкола. Вітер, як і перше, дув із залужжя¹, він був просякнутий холодом та запахом сіна, що в стіжках стояло на правому березі. Стежечка була ледь протоптана – по ній почали ходити не так давно, – і лось принюхувався, чи не пройшов по ній перед ним вовк, або лис, або людина. Але помітив тільки вчораши сліди ворони та ще остронь – ямки од заячих ніг. Спустився на берег. На тому боці, ген під обрієм, примостилося село, а над ним посotalись угороу сірими верболозами дими з коминів. На далекий горб пнуться санки однокінь, ось вони вихопились на маківку – та й спливли по той бік...

Коли лось ступив на лід, то під ним приглушено торохнуло, а далі, коли він ішов до ополонки, щоб напитись води, тільки споховано поохкувало. Край ополонки розсипчасто іскрились, а вода, затягнута тремткими скалками льоду, була схожа на застигле блакитне шумовиння. Вгадувалась причаєна глибина річки, її течія, що не вгамовується й під кригою. Лось опустив

¹ Залужжя – місцевість за лугом, галевиною.

голову, принюхуючись до ополонки, далі, з витягнутою шиєю, ступив ще трохи, ось-ось маючи доторкнутися губами до оскнілого¹ блакитного шумовиння, ніздрі його затремтіли в передчутті холодної води, – і цієї миті річка під ним затріщала. Він усіма чотирма ногами спробував одштовхнутись, але ратиці його були вже у воді, і лось вжахано відчув, що дедалі глибше занурюється в льодяну кашу. Він ще раз конвульсивно здригнувся всім тілом, вкладаючи всю свою силу і весь свій відчай у той рух, але провалився ще глибше, і тепер крижані уламки билися об його спину. Він на мить принишк, готовуючись до нового ривка, і коли його передні ноги злетіли на кригу, то здавалося, він уже вискочить і врятується, але крига знову тріснула під вагою великого тіла, і лось ще раз опинився по шию у воді. Він ревнув, кличучи на допомогу, і його очі все густіше набрякали кров'янистим смутком, аж горіли червоним розпачем. Ще раз спробував вирватись, але вдалося тільки однією ногою, – друга вдарилася об лід і стала майже неслухняна. Вода в ополонці за кров'янилась, і червоне зразу ж стікало за течією, зникаючи під кригою.

Лось відчував, що так йому не вирватись. Подібне відчуття уже приходило до нього – саме тоді, коли восени, в чорному бору, що стогнав од вітру, його почала переслідувати вовча зграя. Вовки ось-ось мали вчепитися за нього, він уловлював подих смерті і втікав тільки тому, що не міг зупинитись. Тоді його врятували мисливці, вони якраз наїхали з міста і, нічого не вполювавши, сіли вечеряти. Вони почули погоню, посхоплювались і, пропустивши мимо себе загнаного лося, зняли безладну стрілянину по вовчій зграї... Річкова течія була на вид не така страшна, як вовки, вона мчала не так швидко, вона не обпалювала його своїм смертельним диханням, але течія була така ж невблаганна, і чим більшу він розбивав ополонку, тим швидше вона могла затягти його під лід. Лось, розуміючи це, намагався поводитися обачно, але нога боліла, тіло слабло, і сили поступово покидали його. Він збирався до свого вирішального кидка, і коли знову не пощастило, то лось на хвилю заспокоївся, бо знав, що це не остання його спроба, що він пробуватиме безперервно, доти, доки дихатиме.

Два хлопчики вийшли з лісу на берег і спинилися. Приїхали вони по хмиз, і їхня смирна конячина залишилася на узлісці, а

¹ Оскніле – нерухоме, завмерле.

вони вирішили подивитися на річку, чи тріщить на ній лід, чи скоро рушить. Обидва плечисті, обидва з широкими, лагідними лицями і схожі один на одного так, як маленький гриб-підберезник схожий на свого більшого сусіда. Вони охопили зором ріку, і їхні обличчя ще більше пом'якашли од навколошнього простору, од тієї втікаючої далини, яка сягала аж за потойбережні горби. Вони й не зразу зауважили ополонку, бо вона була майже непомітна, якби лось знову не спробував вискочити на лід.

— Собака купається, — сказав менший брат.

Старший, мабуть, і не глянув би в той бік. Але зразу ж подумав: «Яка це собака могла залізти в ополонку, щоб купатись?»

— Де?.. А-а... — Він пильно примружився, і його зіркі очі помітили гіллясті роги. — То лось...

Вони ще не встигли і здогадатися, що там могло трапитись, а тому деякий час стояли на місці й обмірковували, як той лось міг попасті у воду. Та коли він заборсався, а потім надовго притих, підберезники втямили, що з ним сталося. Старший майнув до саней по сокиру, а молодший повільно пішов уперед, боячись сам підійти до лося перше, ніж наспіє брат.

...Лось уже зовсім знесилився і байдуже спостерігав, як наближаються діти. Усе нижче осідав у воду, і роги похитувались над крижаним місивом, як незвичайний кущик. Під тим кущиком червоний розпач трохи вгомонився, але він був тепер такий безмежний, що очі для нього були замалі, і той розпач струменів із них увсебіч. Спершу діти не знали, як до лося підступити, щоб і самим не провалитись. Але старший брат був розсудливий та відважний, і сокира в його руках не закуняла. Він узявся рути лід, прокладаючи хід до берега, а молодший тупцяв біля нього і, не знаючи, чим допомогти, тільки зітхав та нетерпляче бив себе долонями по стегнах та по боках. Лось не боявся людей. Він стежив за їхньою роботою, і по його тілу час од часу пробігали дрижаки, ніби йому було дуже морозко або ж він знову хотів спробувати вискочити, але сили покинули його. Мабуть, спочатку він нічого не розумів у тій роботі, та коли канал ще більше наблизився до берега, його очі засвітилися тямою, і тепер він поводився смирно, вже не кидався, а тільки чекав.

Заскучавши сама, з лісу вийшла їхня гніда конячина, тягнучи сани, й поволенъки потюпала до річки. Вона зупинилася віддалі і, помахуючи хвостом, спостерігала. Потім ще пройшла трохи вперед. Менший підберезник помахав кулаком і крикнув:

— Ти теж хочеш провалитися?!

Обидва брати й не думали про те, що весняна крига – зрадлива, що вона не зважить і на те, що вони рятівники.

Старший ще рубав, коли лось відчув під собою мілке і, вперто гойднувши головою, вискочив передніми ногами на лід, а потім уже й задніми. Він аж захитався, і, розкарячиваючись, ось-ось, здавалося, упаде. Обидва підберезники дивилися на нього з недовірою – ого, який великий, – і тепер, коли він виліз, жодному з них не вірилося, що такий міг втопитися. Вони безпорадно усміхалися, їм хотілося підійти до нього ближче, але діти не наважувалися.

Лось обтрушуєвав із себе воду й склаки льоду. Він зітхнув на повні груди, пирхнув – та й подивився на дітей. Його очі все ще були червоні од недавнього розпачу. А потім лось пішов. Карячкувато ставлячи ноги, ніби все ще побоюючись льоду, накульгуючи, він вийшов на берег, ще раз озорнувся на річку, захоплюючи своїм зором і залужжя в сріблистому серпанку, і дітей, які все ще зачаровано дивилися на нього, не вірячи, що допомогли врятуватися цьому великому звірові, і легенько почвалав до лісу. Гніда конячина з непорозумінням дивилася йому вслід і стригла вухами¹.

Коли пролунав постріл, лось деякий час ще продовжував бігти вперед, а потім спіtkнувся, ніби натрапив на корч. Діти й уваги не звертали спочатку на той постріл, але коли лось упав на сніг, вони зрозуміли, по кому то стріляли. Озиралися, намагаючись побачити мисливця, проте не запримітили і, набравши в груди гіркого повітря, щодуху погнали туди, де лежав лось. Обидва думали, що не встигнуть вони добігти, як лось підвідеться, знову неспішно почвалає до лісу, що не було ніякого пострілу, – проте лось не вставав.

Він лежав на боці, відкинувши ноги, і тепер здавався ще більший. Просто не вірилося, що такого великого звіра можна звалити пострілом, як перед цим не вірилося, що він може потонути. На шкурі ще блищала річкова вода, до шерсті поприлипав сніг, а здуховина², ще розгарячіла од бігу, провалилась і навіть не парувала. Голова лежала так, наче він прислухається до землі, чи далеко ще весна, чи скоро прийде, а роги росли при самім снігу, ніби чудернацький кущик, який усе-таки сподівався зазеленіти, вкрившись листям.

¹ Стригти вухами – водити вухами назад і вперед (так кажуть про коней, зайців).

² Здуховина (здухвина) – місце у верхній частині тіла між ребрами і черевом.

Вони й не помітили, як підійшов до них рідний дядько Шпичак. Кругленький, з підпалкуватим, добре випеченим обличчям, в розтоптаних, з довгими халявами, чоботях, в яких він тонув мало не по пояс, дядько зупинився поряд з дітьми. Він, мабуть, також був здивований, що оцей могутній звір лежить на землі. Дядько тримав у руці рушницю, але з таким виглядом, ніби збирався від когось захищатися. На губах у нього запеклася біла смага – мабуть, од якогось раптового, скороминущого переживання.

– Га? – обізвався дядько. – Ну як?..

Радість на його обличчі змагалася з настороженістю, і від того воно бралося то темними, то світлими спалахами.

Діти нічого не сказали – вони ніяк не могли відірвати очей від лося, який ще ні разу й не поворухнувся, хоча вони й чекали на це.

– У-ух, – видихнув Шпичак, обійшов навколо вбитого звіра й носаком ткнув його між роги.

Але діти все ще не вірили, що лось мертвий, а тому уважно приглядалися, щоб не прогавити тієї миті, коли він ворухнеться, щоб звестися на ноги.

– Це із заповідника, – обізвався нарешті молодший підберезник.

– Заповідник далеко звідси, – відповів дядько. – Сюди із заповідника лосі не бігають.

– Це із заповідника, – знову повторив менший.

Дядько почав гніватись:

– А вам яке діло?

– Ми його з води врятували, – сказав старший брат і ненависним поглядом уп'явся в підпалкувате обличчя.

– О-о, він однаково був би втопився!.. І вже втопився був, так? Скажете, що втопився, а пощастило витягти неживого.

– Ми його врятували, – знову повторив старший брат, і його лице почервоніло так, наче з нього ось-ось мала бризнути кров.

– Ану замовчіть мені, – ще дужче розгнівався дядько, – бо дістанеться вам од мене і од батька вашого! Будете розумні, то матимете й собі м'яса, не скривджу.

Менший підберезник одвернувся, приховуючи слози. Старший брат узяв його за руку й, не кажучи більше ні слова, повів до саней.

– І роги вам віддам, – крикнув услід дядько.

Вони й не обернулися, тільки наддали ходи.

– Роги віддам! – ще гукнув дядько.

Коли брати вдарили по гнідій своїй конячині, то його наче щось тіпнуло. Він спочатку повільно ступив один крок, другий, – а потім побіг навздогінці.

– Роги віддам! – кричав, захлинаючись, ніби вони не чули.

Шпичак давно вистежував цього лося, – він його помітив одночасно з дітьми і, присівши у виямку, тільки посміювався, коли вони взялися визволяти звіра з ополонки. Він не вірив, що то їм вдасться, він думав, що лось таки знесилиться і його раніше чи пізніше затягне під лід. Але лось виявився дужий і життєлюбний, а діти – вперті й невідступні... Тепер треба було думати про те, щоб якось його заховати, замівши сліди, бо діти таки подалися в заповідник, щоб заявити охороні, – в цьому він не сумнівався. Але куди ти його подінеш? Не затягнеш назад до річки й не втопиш знову в ополонці – далеко, не зрушиш. Але якби він міг затягти й утопити – ні хвилі не вагався б. Тепер дивився на звіра й хотів вірити, що лось оживе. Так, як ще недавно дітям, йому дуже кортіло, щоб лось підняв голову, звівся на свої стрункі міцні ноги і некванно побіг до лісу, як він ще недавно біг, поки дороги йому не перетнула куля.

Проте лось і не ворухнувся. Він припав до землі, всім своїм великим тілом прислухаючись, чи далеко ще весна, а його роги стриміли над снігом диким розложистим кущиком, який також, мабуть, чекав на весну, щоб зазеленіти, хоча це йому вже не судилося ні тепер, ні в майбутньому.

Налетів вітерець, запорошив білим пилом, гойднув сухим бадиллям, але роги й не сколихнулися.

ЧИ ЗНАЕШ ТИ, що...

Заповідник – це територія або акваторія (пов'язана з водою), яка зберігається в природному, незмінному стані, охороняється державою. Будь-яке порушення її карається законом. Охорона заповідників здійснюється спеціальною державною службою. В заповідниках забороняється полювати на звірів, рвати рослини тощо. На території України знаходиться більше десяти великих заповідників і багато малих. Найвідоміші з них: Асканія-Нова, Канівський, Карпатський, Луганський, Поліський, Чорноморський, Український степовий, Ялтинський гірсько-лісовий...

Існує міжнародна Червона книга, в яку внесено рідкісні й зникаючі на планеті види тварин і рослин, що потребують охорони. Створювалася вона у 1949–1966 рр. Міжнародним союзом охорони природи. В 1974 р. в Україні з'явилася національна Червона книга. В 1980 р. вона нараховувала 29 видів ссавців, 28 видів птахів, 6 видів пла-зунів, 4 види земноводних, 18 видів комах, 151 вид вищих рослин...

Вчимося уважно і вдумливо читати твір,
переказувати, розповідати

1. Звідки потрапив лось до заповідника? **2.** Який він? Опиши своїми словами, використовуючи текст. З чим порівнюються роги лося? Чому його ще називають сохатим? Яка тварина має подібні роги? Якою може бути вдача такої тварини? Чи сильний він, чи спроможний подолати небезпеку? **3.** Зістав опис ранку і настрій лося. **4.** Яка пригода трапилася з ним на річці? Чи можна назвати її небезпечною і чому? Як лось поводиться у цій ситуації? Які риси людської поведінки він уособлює? **5.** Коротко розкажи, як і чому хлопцям вдалося врятувати звіра.

Вчимося коментувати, аналізувати

1. Чому хлопців названо підберезниками? Знайди в художньому творі їхні портрети. Чи можна за ними зробити висновки про характери, вдачу, душевне багатство хлопчиків? Що «говорить» про це? **2.** Прокоментуй вчинок дядька Шпичака. Які емоції, почуття він викликає? Які переживає сам (сором, страх, каяття, сумнів...)? **3.** Який образ повторюється в оповіданні тричі? Як він допомагає зрозуміти головну думку твору? Визнач її. **4.** Хто уособлює добро, а хто – зло? Чи глибоко у творі розкрито конфлікт між ними?

Вчимося підсумовувати, узагальнювати,
співвідносити з життям

1. Що ти відкрив нового для себе в цьому оповіданні? **2.** Що в ньому тебе найбільше схвилювало і чому? Які висновки ти зробив для себе? **3.** Як ти вважаєш, чи можна і чи треба прощати людині, яка розкаюється, шкодує за свій вчинок? А якщо не розкаюється? Що думаєш про це? Подискутуй з однокласниками. **4.** Якби в оповіданні не з'явився дядько Шпичак, як би могла розвиватися далі історія з лосем? Чи була б тоді це така трагічна історія? Чому ти так вважаєш? **5.** Чи може бути таке в дійсності, як описано в оповіданні? Що потрібно для того, щоб роги лося щовесни зеленіли, наче «розложистий кущик»?

Радимо прочитати

Є. Гуцало. Оповідання, повісті.

Подумаймо разом

Чи можуть бути роги лося чарівними? Уяви, якби він залишився живим... Як ти вважаєш, чи хотілося б йому зробити щось хороше, красиве, приємне хлопчикам-підберезникам? Чому? Як ти вважаєш, що означає «бути в гармонії з природою»?

Світ довкола – великий, прекрасний і загадковий. Усе в ньому взаємопов’язане, переплетене іноді зовсім не видимими нитками. Однак настає час, і людина помічає, що вона така ж часточка цього світу, як і лось, соловей, сосна чи берізка, річка чи поле. Все в ньому має своє місце, свій сенс, своє призначення. Настає така мить, коли помічаєш, як лагідно світить сонце, яке високе блакитне небо весною, яка ніжна-преніжна, довірлива і чиста яблунева пелюстка, – це тобі відкриваються справжні дива світу. Пізнати це в дитинстві – велике щастя, бо тоді і в дорослому житті будеш уміти радіти кожній миті відкриття, пізнання, спостереження. Все це можна передати фарбами, звуком і, звичайно ж, образним словом. Таке слово оповите безмежжям твоєї фантазії, народжується з глибини твоєї душі. Значить, воно містить її частку, твої емоції, переживання, думки, силу твого захоплення і твоєї любові. Все це може втілюватися в образі головного героя поезії, який називається **ліричним**.

Запам’ятай!

Ліричний герой – це образний двійник автора в його поезії.

Чим талановитіший поет, тим більше своїх емоцій, почуттів, ідей він непомітно вкладає у свого ліричного героя.

Богдан-Ігор Антонович (1909–1937) – відомий західноукраїнський поет. Народився в с. Новиці на Лемківщині (нині – територія Польщі) в родині сільського священика. Освіту здобув у Львівському університеті. Автор кількох поетичних книжок, знаних у світі. Пішов із життя в молодому віці.

У дитинстві був дуже хворобливим хлопцем, мав меланхолійну та мрійливу вдачу. На нього особливо впливала дівчина-нянька, яка знала багато казок та легенд і розповідала їх українською мовою, співала йому колискові й читала напам’ять вірші Т. Шевченка. Кохався в музиці: любив грати на скрипці й сам пробував складати мелодії. Захоплювався і малюванням.

Зверни увагу на звучання слова в його віршах, на те, як у малюнках чарівної природи поет передає свої відчуття. Які вони? Яким він бачить себе серед цієї природи?

БОГДАН-ІГОР АНТОНИЧ

НА ШЛЯХУ

Обплетений вітрами ранок
шугне, мов циганя, з води
і на піску кричить з нестями,
обсмалений і молодий.

Ріка зміяста з дном співучим,
хвилясто хльостають вітри,
і день ховає місяць в кручу,
мов у кишеню гріш старий.

Клюють ліщину співом коси,
дзвенить, мов мідь, широкий шлях.
Іде розсміянний і босий
хлопчина з сонцем на плечах.

ВЕСНА

Росте Антонич, і росте трава,
і зеленіють кучеряві вільхи.
Ой, нахилися, нахилися тільки,
почуєш найтайніші з всіх слова.

Дощем квітневим, весно, не тривож!
Хто стовк, мов дзбан скляний, блакитне небо,
хто сипле листя – кусні скла на тебе?
У решето ловити хочеш дощ?

З всіх найдивніша мова гайова:
в рушницю ночі вклав хтось зорі-кулі,
на вільхах місяць розклюють зозулі,
росте Антонич, і росте трава.

НАЗУСТРІЧ

Росте хлоп'я, мов кущ малини,
підкови на шляхах дзвенять.
Ось ластівки в книжках пташиних
записують початок дня.

Запрягши сонце до теліги,
назустріч виїду весні.
Окриленим, хрещатим снігом
співають в квітні юні дні.

Вчимося усвідомлено читати поезію

- 1.** Повільно, вдумливо прочитай вірші. Вивчи напам'ять той, який найбільше сподобався. Поясни, чому сподобався саме цей. **2.** Як ліричний герой бачить себе серед природи? Знайди у тексті відповідні рядки. **3.** Які, на твою думку, образи найкрасивіші, а які найдивніші? Випиши їх, прокоментуй. Чи краса – це і дивина?

Удосконалюємо вміння аналізувати ліричні твори

- 1.** Знайди найнесподіваніші порівняння у віршах. А з чим би ти порівняв місяць, ранок, листопад, небо? **2.** Визнач головну ідею у кожному з віршів. **3.** Як повтор рядка на початку і в кінці вірша «Весна» допомагає втілити головну думку в ньому? **4.** Що об'єднує всі ці вірші? Який настрій переважає у них? Які, на твою думку, слова створюють його? Чи ти відчув його, перейнявся ним? **5.** Прокоментуй: «...назустріч виїду весні». Що він означає? Якою уявляється весна ліричному герою? Знайди відповідні образи у тексті.

Вчимося узагальнювати, уявляти, фантазувати

- 1.** Як ти думаєш, чому ліричний герой їде назустріч весні, а не зимі? **2.** Чи можна «у решето ловити дощ»? Як ти це уявляєш? Опиши своїми словами, використовуючи образні вирази (наприклад, мільйон іскринок, засвітились тисячі вогнів). **3.** Чому ліричний герой бере у союзники по життєвій дорозі сонце? А ти кого взяв би із собою? **4.** Якою ти уявляєш весну, зустріч ліричного героя з нею? Уяви свою зустріч із нею. Створи на цю тему малюнок. **5.** Чи додають людині впевненості, оптимізму такі вірші? Чи вони просто красиві?

Радимо прочитати

*В. Шевчук. «Панна квітів»;
Ю. Винничук. «Гопля і Піпля, нерозлучні друзі», «Метелик вивчає життя».*

ПрИгадай!

Які оповідання Григора Тютюнника вивчалися в попередніх класах? Чи цікаві вони? Про що в них розповідається?

Григор Тютюнник (1931–1980) – відомий український прозаїк. Народився в с. Шилівці на Полтавщині в селянській родині. Рано втратив батька – його було незаконно репресовано в 30-х роках. Закінчив Харківський університет. З 60-х років жив у Києві. Автор кількох книжок, які перекладені різними мовами, відомі далеко за межами України. Героями багатьох його творів є діти, природа. Саме образ дитини для нього – найулюбленіший.

«Я люблю стареньких і малих – і тих, і тих за мудрість і доброту» (Гр. Тютюнник).

«Ми – не безліч стандартних «я», а безліч всесвітів різних» (В. Симоненко).

ГРИГІР ТЮТЮННИК

ДИВАК

На початку зими ходити Олесеві до школи можна двома стежками: одна бором, друга – річкою. Сюди зручніше, та в за-
зимки¹ лід на річці тоненький, так і зяє чорною прівою. Тому кожного разу, коли Олесь виходить з дому, мати наказує йому:

– Гляди ж, сину, річкою не йди. Там ще лід молодий.

Олесь смирно стоїть біля порога, слухає. Він ще малий, головою ледь до клямки² дістає. Очі в нього чорні, глибокі, як вода в затінку, дивляться широко, немов одразу хочуть збегнути увесь світ.

Олесь любить зиму. Йому подобається робити перші протопти³ в заметах, знімати снігові очіпки⁴ з кілків у тинах – вони стають тоді голі та сором'язливі, як стрижені допризовники.

Іще любить Олесь малювати на снігу всяку всячину. Присяде навпочіпки й водить пальцем сюди, туди. Дивись, хата виходить, з бовдура⁵ дим валує, а на тину півень горланить, розчепіривши

¹ Зазимки – заморозки.

² Клямка – пластинка з важильцем, якою зачиняють і відчиняють двері.

³ Протопти – сліди на снігу.

⁴ Очіпок – старовинний головний убір заміжньої жінки у формі шапочки.

⁵ Бовдур – димар.

дзьоба ножицями. Олесь пхає закляклого пальця в рот і, гримаючи чобітком об чобіток, милується своїм творінням, аж доки хтось не гукне з двору:

— А чого ото ти, парубче, не йдеш до школи? Ось підожди, я матері скажу!

Олесь підскоче, як злякане пострілом звірятко, засміється тоненько: гі-гі, — і подастися в сосни.

У бору снігу мало. То там, то сям проглядає крізь порошу¹ трава з примерзлими до землі зеленими чубчиками, стримлять низенькі пеньки з жовтуватою, немов старий мед, смілкою² на зрізах. Тихо навколо й затишно. Тільки часом шелесне по гіллі вальок снігу, струшений вітром з верховіття. Деся неподалік чути: цюк-цюк-цик, — дятел порається. Олесь нахиляється, крекче, пильно мружить око. Пальтечко в нього товсте, а сам тонкий; важко нахилятись: дух спирає, під очима набряка, тому кожен сучок птицею вздрівається³.

Аж он під старою сосною латка шишок рябіє. Ба! Ще одна впала. Ось де він, дроворуб! Олесь стає навшпиньки й крадько-ма пнетися на косогір.

Зачувши людину, дятел перестав цюкати, повів гартованим дзьобом із боку в бік і націлив його на Олеся: чого тобі тутечки? Здригнувся, хльоснув крилом по корі і зник, залишивши у вузенькому дуплі шишку. Олесь хотів дістати її і покуштувати, та передумав — і притулився вухом до стовбура. Його ледве помітно розгойдувало, під корою щось жалібно скрипіло, а внизу під підошвами в Олеся ворушилось коріння — помирає сосна... Олесь нагріб чобітками снігу під окоренок⁴, утрамбував його гарненько і, вирішивши, що тепер сосна не впаде, погицав через замети до школи.

Ще здалеку побачив міст з гатками⁵ по обидва боки. По той бік мосту, через вигін, червоніє крізь біле плетиво запорошених

Ф. Кричевський.
Хлопчик з пташкою.
1923–1924 pp.

¹ Пороша — перший сніг.

² Смілка — тут: смола.

³ Вздріватися — здаватися.

⁴ Окоренок — частина стовбура біля коріння.

⁵ Гатки — настили з дерева чи хмизу для проїзду.

дерев цегляна школа. З бовдурув дим угору тополиними стовпами. Повітря пахне торф'яним духом і весняним випаром сиріх вільхових дров. Ліворуч від мосту чорніють миї¹, виграючи на сонці блискучими хвильками, – там б'ють джерела; а праворуч, на мілині, де лід міцніший, гасає ватага школярів. Лід гнеться, цьворохкає од берега до берега, здуваючись попереду ватаги, мов ковдра на сіні. З проломин цівками² цебенить вода і заливає плесо.

– Ей, Олесь! – кличуть з гурту. – Гайда з нами подушки гнуть!

– Навіщо лід псуєте? – у відповідь Олесь. – Він ще молодий. Дітвора сміється: дивак.

А Фед'ко Тойкало розбишакувато вишкірив зуби і, вказуючи рукавом на Олесья, заволав так, що шия одразу зробилась тоненькою:

– Бий зрадника! – підскочив, тицьнув Олесь ліктем під скроню і зник поміж палями.

Олесь згарячу ніяково посміхнувся, поторкав мокрою рукавичкою тверду ґулю під оком і, ковзаючись, побрів до школи. Під ногами лагідно, мов хмизок у лісі, потріскував лід, а біля ока щось обважніло й сіпалось. Олесь ліг долілиць, притиснув скроню до льоду і почав розглядати дно. Воно тъмарилось мулистим пилком, пускало бульбашки, котрі прилипали до криги – білі, круглі, як воляче око. Течія розчісувала зелений кушир³, пряли тоненькими ніжками якісь жучки, боком доляючи пружний струмінь. І ввижається Олесеві маленька хата під кущем водяної папороті, а в тій хатці – він біля віконця сидить, рибку стереже. Забажав – вийшов. Ніхто тебе не займе. Іди куди заманеться. Ось карасик пливе. Цап його за пірце: «Добриден, дядьку! Як поживаєте?» Олесь солодко зойкає, щільніше припадає лобом до криги.

Раптом поміж куширами промайнула чорна блискавиця і завмерла осторонь довгастрою плямою. Олесь підпovз ближче, пригледівся й застогнав від подиву: щука! В зубах у неї тримтіла маленька пліточка.

– Пусти, – видихнув Олесь і ляпнув долонею по льоду. Та щука й не поворухнулась. А плітка зникла. Він підхопився на ноги і став гатить підбором в те місце, де стояла щука, аж доки під чоботом не хрокнула вода.

¹ Миї (вимоїни, вимивини) – заглибина в землі, розмита водою.

² Цівка – тонкий безперервний струмінь води або якої-небудь рідини.

³ Кушир – водяна кропива.

Біля школи теленькнув дзвоник, улігся гамір. А Олесь сидів посеред річки поруч зеленої, з ряскою, калюжі і плакав. Під мостом бився об палі вихор, згортав до купки сухий очеретяний лист і гнав його в берег.

Олесь підвівся, запхав книжки в пазуху і поплентався до школи.

На першому уроці було малювання. Старенька вчителька Матильда Петрівна ходила поміж партами і, роблячи загадкове обличчя, повільно говорила: «А сьогодні, діти, ми будемо малювати... перегнійний горщечок. Завдяки цим горщечкам передові колгоспи нашої країни...» Потім вона дісталася з портфеля гиурнчик¹ і урочисто поставила на стіл.

Діти почали малювати, виводячи кожен своє: той жлуктичко², інший ринку³ або макітерку⁴. І оскільки дірку в денці ніяк було передати, то її чіпляли збоку. Олесь старанно скрипів олівцем і натхненно прицмокував. Коли ж учителька зупинилася біля його парті, із зошита на неї, презирливо примруживши око, дивився дятел: чого тобі тутечки?

— Олесю, адже я наказувала всім малювати горщечок, — суворо сказала Матильда Петрівна. Їй сподобався дятел, але вона добре знала, що таке вчительська принциповість, тому й додала:

— Я поставлю тобі двійку.

У класіувірвався гамірець. Відмінники дивилися на свого вchorашнього побратима співчутливо, а ті, хто вчився через пень-колоду, з радістю чекали на те, що до їхнього полку прибуде. Олесь зібрав книжки, виліз з-за парті і рушив до дверей.

— Куди це ти? — здивувалася вчителька.

Олесь похнюпився.

— Я так не хо’!

— Як це — так?

— Гиурнчика отого не хо’ малювати.

— Чому?

— Дятла хочу...

Доки Матильда Петрівна думала про долю свого авторитету, Олесь вийшов у коридор, похапцем натяг пальтечко і опинився на ґанку.

¹ Гиурнчик — горщечок.

² Жлуктичко — посудина, видовбана з дерева, в якій прали білизну, полотно.

³ Ринка — невисока глинняна миска.

⁴ Макітра — конусоподібна глинняна посудина з широким отвором.

У шкільному садку пурхали синички. В бур'янах вовтузились горобці, скльовуючи реп'яшачі кім'яхи¹. Десь у вільхах по той бік річки били пеньки: бух, бух. Дзень, – сокира сприснула.

Олесь уявив собі, як гарно зараз у лузі, і побіг у верболози.

Там він блукав до самого вечора. Обмащував холодні пташині гнізда, їв мерзлу калину, доки не набив оскоми. Потім шукав осикові трухляки, ховав за пазуху і, нап'явши пальтечко на голову, дивився: світять чи не світять? У кущах, заплетених осокою, шарудів вітер, попискували миші; а в березі терлись одна об одну вільхи, сповнюючи луг тривожним стогоном.

Сонце пробило у хмарах над байраком вузеньку ополонку, яскравим променем стрельнуло на левади. Олесь радісно мржився йому назустріч, зводив очі до перенісся, ловлячи золоту мушку на кінчикові носа.

Надвечір хмари опустилися нижче, а тополі над селом повищали і набрали войовничого вигляду. Треба було йти додому. Олесь грядками вибрався на вигін і став чекати, доки випустять школярів.

Під тинами на колодках або просто навприсядки сиділи дядьки, смалили цигарки, гомоніли:

– Он бач: вільха в лузі почорніла... на відлигу, мабуть.

– Еге ж, риба в ятір² піде...

Біля школи грюкнули двері. Діти товпами посунули по домівках.

Ще здалеку помітивши дорослих, хлопчаки бокаса ходять³ один побіля одного, щоб поборотися. Дивись: зчепились, водяться, хекають, наслухаючи краєм вуха, що скажуть біля тину. А там:

– Ач 'кий геройський парубок!

– А ото, мабуть, Наталчин, – кажуть біля тину, помітивши Олеся. – Ба яке смирне...

– Еге, воно якесь дивакувате...

Слухає Олесь і не розуміє: хвалять його чи лають.

На мосту Олеся дожидав Фед'ко Тойкало.

– На попоїж, – сказав ніяковіючи і втиснув Олесеві в руку подавлений теплий пиріг. – Бери, дурний, з м'ясом.

Олесеві не хотілось пирога, але він зрадів примиренню і, щоб віддарувати товариша, хутенько занишпорив по кишенях,

¹ Кім'ях – клубок, купка.

² Ятір – сітка, натягнута на обруч.

³ Бокаса ходити – боком.

дістаючи звідти духмяні верчики¹ хмелю, сухе листя різного карбування, плетене з прядива та волов'ячої шерсті ремезяче² гніздо, схоже на башличок³.

— Забейкався⁴ ти, — сказав Федько і почав обминати Олесеві пальтечко.

Олесь ще дужче захвилювався, ледве не заплакав від щирості й солодкого почуття братерства. Він ухопив ремезяче гніздо й обома руками подав його Федькові. Той заховав подарунок під полу, пом'явся.

— А вчителька сердилась, як ти пішов... ги-ги... страх!

Потім ударив себе книжками по гузенцю, крикнув: «Гат-тя-вйо!» — і подався до річки трусити ятері.

У селі ледь вечоріє, а в сосні вже крони зімкнуло пітьмою. Олесь біжить підтюпцем і раптом помічає, що дерева теж біжать, кружляють, ховаються одне за одного, немов у жмурки грають. Олесь зупиняється — і дерева завмирають.

По той бік сосни чути: сани скриплять, коні ширхають⁵ і голос діда Прокопа:

— А но-но!

Уздрівши Олеся, дід натягає віжки.

— Сідай, внуче, по солому поїдемо.

Олесь радо вмощується, махає на коней:

— Гат-тя-вйо!

— А що, поставили п'ятірку? — питав Прокіп, вишкіряючи порожні десна.

Олесь сором'язливо ховає обличчя в рукав.

— Сьогодні не ставили. Вчора тільки.

Проминули провалля, майже вщерть занесене снігом. На ріллях цілим хутором замаячили скирти.

— Но-ноу... — стогне Прокіп і ворушить пужалном⁶. Коні щулять вуха, зриваються бігти. А сосни позаду вигойдують «шуші-ші-і» — і коні зупиняються.

— Діду, чого про мене кажуть — дивак?

— Невстріливий, значить. Дивний єси. — Прокіп двома пальцями, як щипцями, ухопився за ніс і висякався так лунко, що аж коні побігли. — Хто ж ото таке патякає? — спитав перегодом.

¹ Верчик — щось скручене, згорнуте.

² Ремез — маленька пташка родини горобцеподібних.

³ Башличок — сукняний каптур, що вдягається поверх шапки.

⁴ Забейкатися — забруднитися.

⁵ Ширхати, форкати, пирхати — з шумом випускати якісь звуки.

⁶ Пужално — держак батога.

— Дядьки на вигоні.

— Ет, фармазони¹ ... Ти їх не слухай. — Помовчав. А далі: — Воно, звичайно, правильно. Завзяття в тебе обмаль. Все чогось у землі порпаєшся. А треба — в людях. Та отак побіля них, отак... Того — ліктем, того — почотом... Гульк — уперед вийшов. А першого не перечепиш, бо не доженеш. О!

Олесь винувато підсьюрбую носом.

— Діду, чому дятел шишкі єсть, а щука — пліточок?

— А то вже хто якого поріддя.

— А я не забрав у дятла шишкі, — хвалиться Олесь.

— І вірно. Навіщо вона здалась. Це як путнє щось побачиш — дощечку, скажімо, або гвіздочок — тоді бери.

— Навіщо?

— Пригодиться.

Коли набирали солому, дід часто сповзав із скирти, нанизував солому на ріжняки² і гуцав так, що аж ліса³ скрипіла.

— Товчи, внучку, гніти! — хекав. — А я ще якийсь навильник⁴ скину. — І знову дерся на скирту.

Спочатку Олесь надолужав, потім заморився і сів.

— Навіщо стільки беремо?

— Як навіщо? — озвався з пітьми Прокіп. — Це ж собі, а не тещі⁵. Хе-хе! Ти знаєш, що таке теща? Ні? Підростеш — узнаєш. Клята баба.

— А якщо коням важко буде? — своєї Олесь.

— Нічого. Зате нам легко. Натопив — і вилежуйся собі на печі.

Ти відпочинь, а тоді ще пострибаєш. Воно ж таки груз.

Повертались додому в темряві. Ліпив мокрий сніг, припорощуючи білим конячі спини. Прокіп хльоскав батогом і лаявся. А Олесь сердито сопів у нього над вухом і підбивав руку. Замахнеться Прокіп гарненько, цьвох — і мимо.

— Не бий, — благає Олесь. — Бачиш: важко.

Прокіп зітхнув і, намотавши батога на руку, щоб не згубить, обернувся до Олеся.

— Ось послухай, дурнику, що я тобі скажу. Слухай і на вус мотай⁶. Тут, на землі, не бити не можна. Тут не ти, так тебе одрепають ще й плакать не дадуть.

¹ Фармазони — у значенні вільнодумці.

² Ріжняк (рожен) — загострена палиця на санях для перевезення сіна.

³ Ліса — огорожа, сплетена із хмизу.

⁴ Навильник — солома, сіно, підібрані на вила за один раз.

⁵ Теща — мати дружини.

⁶ На вус мотати — запам'ятати.

Подався вперед і, обдаючи Олеся прілим духом давно не митої бороди, захарчав у саме вухо:

— Пойняв?

Олесеві зробилося сумно. Закортіло швидше туди, в село, де сніг пlete навколо електричних ліхтарів густі рожеві сіті й привітно світяться вікна в хатках.

Попереду білою стіною підвівся бір. Він уже не гув і не шикав на коней.

— Мовчить, — тихо сказав Олесь.

— Сніgom забило, — пояснив Прокіп. — Вітер гілля не зрушить.

Дома Олесь не став ждати, доки дід з матір'ю скидають солому, швиденько роздягся і поліз на піч. Через деякий час у сінях загримали чобітьми, загомоніли.

— Ото ж я й кажу, — говорив дід, — неглемедза він у тебе, Наталко. Дивак... Затопчути його... Бо воно ж як деревце в пагоні...

Потім дід увійшов до хати, заглянув на піч.

— Змерз, онучку? А ти ножки — на черінь¹, а зверху — кухваєчкою...

Олесь глибше зарився в подушку і тоненько заскімлив.

Прокіп підняв брови сторчака.

— Он, диви, чого це він розприндився²?

— Геть, не займайте його, — сумно обізвалася мати з хатини. — Їжте вже.

— А хіба я що? — мимрив Прокіп. — Я йому нічого такого й не казав...

Він їв швидко, винувато витріщав очі, плямкав тихіше, ніж завжди, і губив крихти в бороду.

Олесь непомітно для себе заснув. А вночі крізь сон благав матір розповісти казку про Івасика-Телесика, злякано зойкав, коли відьма гризла дуба, і радо сміявся, коли гусиня взяла Івасика на свої крилята. Вдосвіта знов загули на морозі сосни і закричали піvnі на горищах. Народжувався новий день.

В. Ковальчук.
Зимова ніч.
1995 р.

¹ ЧЕРІНЬ — площа на печі, де сплять, сушать зерно.

² РОЗПРИНДИТИСЯ — образитися.

ЧИ ЗНАЄШ ТИ, що...

Ремез – невеличка пташка завбільшкі 11 см, рудувата, з чорною смugoю через очі. З трави, корінців, овечої шерсті самець в'є гніздо, яке розміщає в недоступних місцях. Коли зовнішня частина сплетена – внутрішнє оздоблення робить і самка. Гніздо схоже на торбинку, дуже міцне, захищає від усілякої негоди. За народною легендою, знайти гніздо ремеза – те саме, що знайти підкову щастя. Воно приносить у дім злагоду, любов, благополуччя. Однак це якщо у гнізді є одна дірочка. Коли самець або самка покидає своє родинне гніздо, то робить ще один, додатковий вихід. Знайти гніздо з двома дірочками – погана прикмета...

Вчимося уважно читати, коментувати текст

- Що, на твій погляд, у творі «Дивак» привертає більшу увагу – перебіг подій чи поступове розкриття внутрішнього світу хлопчика?
- Знайди опис очей у портреті Олеся. Чи справедлива думка: очі – дзеркало душі людини? Який же Олесь?
- Де краще Олесеві: серед людей чи природи? Знайди підтвердження у творі. Як вважаєш, чому?
- Перекажи епізод, де біль і образа відступають перед дивами, які вміє бачити Олесь.

Вчимося аналізувати прочитане

- Природа уявляється через опис, розповідь стороннього спостерігача чи бачиться очима героя твору? Обґрунтуй думку прикладами.
- Ще раз переглянь риси вдачі Олеся. Запиши їх, починаючи з найважливіших. Це буде основою плану характеристики героя.
- Зверни увагу на багатство мови твору. Які слова ти відкрив для себе? Які найбільше сподобалися і запам'яталися?
- Випиши кілька найцікавіших метафоричних висловлювань. Наприклад: «Сонце пробило у хмарах вузеньку ополонку, яскравим променем стрельнуло на левади». Поясни їх.

Вчимося самостійно, аргументовано робити висновки

- Про що свідчить поведінка Фед'ка Тойкала? Який він? Як вважаєш, чому Олесь подарував йому гніздо ремеза? Що додав тобі цей епізод до розкриття характеру Олеся?
- Прокоментуй назву твору. Як вважаєш, чи треба Олесеві змінитися, стати таким, як учить дід? Чи любить дід онука?
- Як думаєш, хто розуміє хлопчика найкраще? Чому?
- Напиши про Олеся, порівнюючи його думки і поведінку зі своїм розумінням світу і життя в ньому.

Радимо прочитати

О. Черненко. «І засвітився вогник», «Двері в науку».

Пригадай!

Які вірші й оповідання Миколи Вінграновського ти читав? Чи знаєш із них щось напам'ять?

Подумаймо разом

Згадай пригоду малого гусенятка з однайменного оповідання письменника. В який світ воно потрапило, щойно народившись? Чи відчувало гусенятко небезпеку? Чому? Хто найрідніший залишився з ним зимувати? Як вважаєш, гусенятко зможе переборти труднощі, виживе? Чи вся його гусяча родина знову буде разом, чи зустрінеться на рідній землі?

Ця історія нагадує життя людей, турботу батьків про своїх дітей, їхню взаємну любов, притягальну силу рідної землі, священну для всіх. Хто її відчуває — той уже щасливий. Чи відчуваєш це ти? Чи можеш уявити себе десять-інде? Кого і що ти найбільше любиш?

*B. Межевчук.
Святе сімейство.
1996 р.*

Микола Вінграновський (1936–2004) – відомий український поет, прозаїк, кіномитець. Народився в м. Первомайську на Миколаївщині в селянській родині. За фахом актор, режисер, сценарист. Багато своїх віршів написав спеціально для дітей.

МИКОЛА ВІНГРАНОВСЬКИЙ

ПЕРША КОЛІСКОВА

Спи, моя дитино золота,
Спи, моя тривого кароока.
В теплих снах ідуть в поля жита,
І зоря над ними йде висока.

Спи, моя гіллячко голуба,
Тихо в моїм серці і щасливо.
За вікном хлюпочеться плавба
Твоїх літ і долі гомінливої.

Спи, моя дитинко, на порі.
 Тіні сплять і сонна яворина...
 Та як небо в нашому Дніпрі,
 Так в тобі не спить хай Україна.

Хай вона не спить в тобі повік,
 Бо вона – для тебе і для світу...
 Люлі, мій маленький чоловік,
 Капле сон сріблястий з верховіту...

Ходімте в сад. Я покажу вам сад,
 Де на колінах яблуні спить вітер.
 А згорблений чумацький небопад
 Освітлює пахучі очі квітів.

Я покажу вам сливи на сучках,
 Що настромились, падаючи мовчки.
 Затисла груша в жовтих кулачках
 Смачного сонця лагіdnі жовточки.

У полі спить зоря під колоском
 І сонно слуха думу колоскову,
 І сонна тиша сонним язиком
 Шепоче саду сиву колискову.

То кажани. То кажаний ряд
 Заплутався у сонному волоссі ночі...
 Ходімте в сад. Я покажу вам сад.
 Його сумління покажу вам очі.

Сама собою річка ця тече,
 Маленька річечка, вузенька, як долоня.
 Ця річечка Дніпра тихенька синя доня,
 Маленька донечка без імені іще.

Вона тече в городі в нас під кленом,
 І наша хата пахне їй борщем.
 Цвіте над нею небо здоровенно
 Солодкими хмаринами з дощем.

Ця річечка тече для клена і для мене,
 Її я тоді я бачу, коли сплю.
 Я річечку оцю в городі в нас під кленом
 Як тата я маму і як мед люблю.

Вчимося усвідомлено читати поезію

1. Про що йдеться у вірші «Перша колискова»? Які почуття батьків виражено?
2. Які слова, вирази передають любов мами, тата до своєї дитини?
3. Як ти розумієш цей образ: «В тобі не спить хай Україна»? Який заповіт тут втілено?
4. Які почуття виражено в поезії «Ходімте в сад...»? Які образи у ній втілюють батьківщину?
5. Вдумливо прочитай рядок «Сама собою річка ця тече...». Що ця річка може уособлювати, символізувати? А що символізує Дніпро? Чому ліричний герой зізнається, що любить її, як маму, тата?

Удосконалюємо вміння аналізувати поезію

1. Прокоментуй емоційне і смыслове значення виразів: «моя дитино золота», «моя тривого кароока». Придумай подібні вирази. Що додають епітети до образів?
2. Яких художніх засобів найбільше у вірші «Ходімте в сад...»? Які образи вони створюють? Знайди порівняння, епітети. Якщо всі образи поєднати – постає цілісний, єдиний образ чого (саду, ночі, батьківщини...)?
3. Які почуття ліричного героя тут передано? Як міркуєш, які почуття переживав автор, коли писав цей вірш?

Розвиваємо творче мислення

1. Яка річка чи річечка України стала для тебе рідною? Чому? Розкажи про неї поетично, образно. Опиши її словами, а потім намалюй фарбами у читацькому щоденнику.
2. Уяви себе дорослим. Що бажав би ти своїй дитині найперше?

Радимо прочитати

M. Вінграновський. «Сіроманець».

УЗАГАЛЬНЮЄМО ВИВЧЕНЕ

1. Що ти відкрив для себе про рідну природу у творах українських письменників?
2. Як у природі усе пов'язане, переплетене: люди, звірі, птахи, комахи, рослини, явища – це єдиний світ? Який він у твоєму розумінні? Опиши його, використовуючи епітети.
3. Які твердження вважаєш найправдивішими: людина – підкорювач і завойовник природи; людина рівновелика природі; людина – частина природи; людина – дитя природи; людина – дослідник і відкривач природи?
4. Що означає: жити в гармонії з природою? Жити в гармонії з людьми? Жити в гармонії із собою?
5. Чи маєш ти своє дерево: улюблене або те, що посадив сам або хтось із твоїх рідних? Як піклуєшся про нього?
6. Чи погоджуєшся з тим, що, посадивши квітку, – треба доглядати її, приручивши тварину, – нести за неї відповідальність?
7. Які описи природи найцікавіші для тебе? Які художні засоби письменник використав у них?
8. Які твори про природу з тих, що читав у класі чи вдома, справили на тебе найбільше враження? Чому?
9. Чи змінилося твоє ставлення до оточуючого світу? В чому? Як?
10. Чи помітив ти щось особливе довкола себе (в лісі, в парку, в саду, в полі чи просто на вулиці, якою ходиш до школи)? Що саме?
11. Чи промовляє до тебе вітер? На що схожі хмари над головою?
12. Чи ти знаєш, що за комашка «сонечко»? Знайди ще якісь відомості про нього в енциклопедії. Розшукай його у траві, роздивися. Що воно розказує тобі про своє життя, свої мандри по світу? Пофантазуй.
13. Як ти вважаєш, чи можна вибирати батьківщину? А Батьківщину?
14. Опиши словами (можна поетично) те, що для тебе втілює твоя батьківщина, Україна. Намалюй її фарбами, олівцями, фломастерами чи за допомогою комп'ютера.

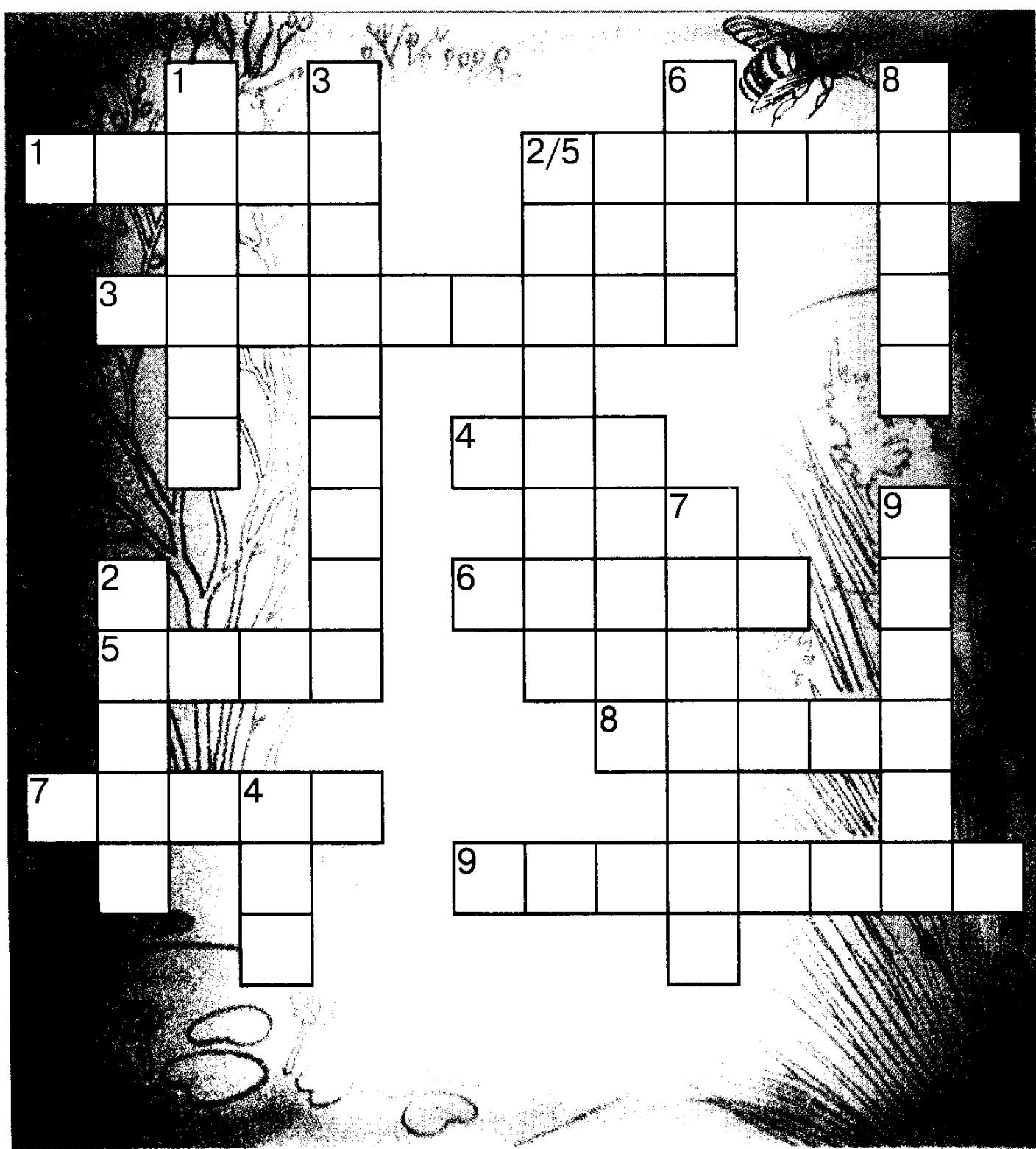
КРОСВОРД «ЛЮДИНА І ПРИРОДА»

По горизонталі:

1. Опоетизований у поезії Т. Шевченка час, що став назвою роману П. Чайковського.
2. Що порівнює із стрічечкою у своїй поезії П. Тичини?
3. Який колір повторюється у віршах П. Тичини?
4. Найвиразніша деталь у портреті.
5. Риболовне знаряддя, згадане в оповіданні «Дивак».
6. Як називають Олеся, героя твору Гр. Тютюнника?
7. Назва вірша Б.-І. Антонича.
8. Птах, гніздо якого подарував Олеся Федькові.
9. Художній засіб у поезії та прозі.

По вертикалі:

- 1.** Псевдонім письменниці, що є назвою корисної комахи. **2.** Птах, який має «крицевий дзьоб». **3.** Хто порушує правила полювання і риболовлі, нищить природу? **4.** Час доби, коли співає соловей. **5.** Який настрій домінує у поезії П. Тичини? Використай епітет із назви збірки. **6.** Синонім до іменника у словосполученні «рідна земля». **7.** Місце, де був написаний вірш «Садок вишневий коло хати». **8.** Хижаки, від яких ледве не загинув лось. **9.** Найголовніша книга Тараса Шевченка.

Завершальний розділ

Запам'ятай!

«Знаймо добре, що ми в себе вдома, серед своєї рідної сім'ї, у своїй рідній хаті, що нам ніхто її не дасть, ніхто не відійме, ніхто ж і не обігріє та й не освітить її так, як ми самі» (П. Куліш).

Випиши ці слова у свій читацький щоденник. Певно, у ньому вже назбиралося чимало цікавих і мудрих думок. Знаю, що найдорожчі для тебе ті, які придумав ти сам, бо там — частина твоєї душі.

А яка вона в тебе? Подумай про це наодинці.

Попереду дивовижна пора — канікули! У тебе тепер буде досить часу для відпочинку, для багатьох корисних справ, для творчості. Тепер ти напевне знаєш, що означає творити. І не обов'язково для цього треба бути письменником. До речі, як ти думаєш, чи щасливі люди — письменники? І чи хотів би ти бути поетом у житті?

Щасливе, радісне дитинство. Фото

Ти зараз перегорнеш останні сторінки цього підручника. Що ти відчуваєш: радість, спокій, полегшення?

Якщо у твоїй душі присутня хоча б крихта жалю, — ТОДІ ДО ЗУСТРІЧІ У ШОСТОМУ КЛАСІ!

ТВОЯ МАЛА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

I

Аргументувати – наводити докази, обґрунтовувати.

Версія – одне з кількох різних тлумачень, пояснень факту, події.

Вітраж – малюнок на склі або візерунок із кольорового скла.

Гармонійний – співзвучний, злагоджений, приємний, який знаходиться у відповідності з чим-небудь.

Гобелен – килим-картина ручної роботи.

Іконостас – стіна із вставленими в неї іконами, яка в православній церкві відокремлює вівтар від центральної частини.

Кларнет – дерев'яний духовий музичний інструмент. На кларнеті вмів грати поет Павло Тичина.

Колядка – старовинна обрядова різдвяна пісня.

Конфлікт – зіткнення протилежностей, суперечність між чимось або кимось.

Критичне мислення – таке, яке характеризується вмінням самостійно і незалежно розглядати, аналізувати, оцінювати щось чи когось.

Лексикограф – фахівець-мовознавець, упорядник словників, фіксатор слів (лексики).

Літературознавець – фахівець із літературознавства (наука про художню літературу).

Логічний – в якому є внутрішня закономірність, розумний, послідовний.

Меланхолійна вдача – психологічна особливість людини, що характеризується сумним, похмурим настроєм.

Монументальне мистецтво – архітектурні та скульптурні роботи, настінні розписи, мозаїка тощо.

Натюрморт – картина, на якій зображені предмети побуту, квіти, фрукти тощо.

Підсвідомо – не задумуючись спеціально, мимохідь.

Проводити аналогії – зіставляти, порівнювати.

Псевдонім – вигадане ім'я, прізвище або авторський знак, яким користується людина замість власного.

Публіцист – письменник, журналіст, що пише про важливі події сучасності.

Репродукція – картина, малюнок, фотознімок тощо, відтворені поліграфічно.

Синхронно – паралельно, одночасно, точно збігаючись з іншими явищами.

Сокровений – найдорожчий, таємний, прихований, омріяний (про думки, мрії).

Фентезі – поширений нині жанр літератури, в якому дія відбувається у вигаданому міфологічному світі.

Характеристика – опис, аналіз, оцінка чогось або когось.

Хореографія – мистецтво створення танцю й танцювальних вистав.

Християнство – одна з трьох світових релігій (разом з буддизмом та ісламом), ґрунтуються на вірі в Ісуса Христа як боголюдини.

Язичництво – дохристиянська релігія, за якою людина вірила в багатьох богів, поклонялася їм.

II

Айвазовський Іван (1817–1900) – російський художник-живописець. Більше відомий як мариніст (такий, що малює море). Заснував картинну галерею в м. Феодосії, що в Криму. Разом із своїми картинами заповів її місту. Чимало творів присвятив українській темі («Чумаки в степу вночі», «Очерет на Дніпрі», «Український пейзаж», «Весілля на Україні» та ін.). Створив багато пейзажів Криму.

Бетховен Людвіг (1770–1827) – відомий у світі німецький композитор, піаніст, диригент. Проживав у Відні (Австрія). Грав на багатьох музичних інструментах, які освоїв ще в дитинстві. Автор 9 симфоній, 5 концертів, 32 сонат для фортепіано та ін. У 27 років почав глухнути. Останні твори, у тому числі й відому «Дев'яту симфонію», написав зовсім глухим. Це була людина великої мужності та сили духу.

Близнець Віктор (1933–1981) – український дитячий письменник. Автор творів: «Земля світлячків», «Звук павутинки», «Мовчун», «Женя і Синько». Для дітей він переказав сучасною мовою давній літопис «Повість минулих літ».

Вишня Остап (1889–1956) – відомий український гуморист і сатирик. У 20-і роки його усмішки видавалися величезними тиражами й були дуже популярними. У 30-і роки був незаконно репресований правлячою владою, відбув 10 років заслання. Затягій мисливець і рибалка. Щоправда, на полювання збирався із гаслом «Хай живуть зайці!».

Глазова Вікторія – сучасна українська художниця.

Глущенко Микола (1901–1977) – український художник. Навчався в Берліні (Німеччина), до 1936 р. жив за кордоном. Малював пейзажі, натюрморти, портрети. Йому належать такі відомі твори, як «Пейзажі України», «Блакитний березень», «Українські квіти», «Святкові натюрморти» та ін.

Голобородько Василь (нар. 1945 р.) – український поет-філософ. Проживає на Луганщині. З 15 років збирає український фольклор, вивчає його професійно. Особливо цікавиться українською казкою. Його вірші перекладено багатьма мовами світу.

Граб'янки літопис – український літопис козацького літописця Григорія Граб'янки. Створений на поч. XVIII ст. У ньому викладено історію козацтва з часів його виникнення, національно-визвольної боротьби українського народу під проводом Богдана Хмельницького.

Гюго Віктор (1802–1885) – французький письменник, публіцист, громадський діяч. Автор відомих романів «Собор Паризької Богоматері» і «Знедолені». Українською мовою його твори перекладали І. Франко, Леся Українка та ін.

Джонсон Семюел (1709–1784) – англійський літературний критик, лексикограф.

Дютур Жан (нар. 1920 р.) – французький письменник, публіцист.

Евріпід (бл. 480–406 рр. до н. е.) – давньогрецький драматург.

Жив у Афінах. Збереглося 18 творів. Деякі з них ставляться сучасними театралізаціями.

Езоп (VI–V ст. до н. е.) – легендарний давньогрецький байкар, народний мудрець. Вважається родоначальником жанру байки. Мотиви байок стали основою для творів багатьох письменників.

Задорожний Іван-Валентин (1921–1988) – український художник, викладач. Йому належать монументальні роботи, живописні твори, вітражі, гобелени.

Заливаха Опанас (нар. 1925 р.) – відомий український художник. Його творчість базується на слов'янській міфології, метафоричності. В радянський час за антидержавну діяльність був репресований. П'ятирічне заслання відбулося без права малювати.

Кафка Франц (1883–1924) – відомий австрійський письменник. За фахом юрист. За життя не видавав своїх творів; багато з них перекладені українською мовою, мають велику популярність.

Кирпа Галина (нар. 1950 р.) – сучасна українська поетеса, перекладачка. Живе в Києві. Пише вірші й для дітей.

Ковальчук Василь – сучасний український художник.

Коломієць Тамара (нар. 1935 р.) – сучасна українська поетеса, яка написала багато поезій для дітей. Її вірші перекладено багатьма мовами світу.

Костенко Ліна (нар. 1930 р.) – відома у світі українська поетеса. Її твори перекладені багатьма мовами. Живе в Києві. Писала і для дітей (збірка «Бузиновий цар»). Чимало її віршів покладено на музику.

Кричевський Федір (1869–1947) – відомий український художник, педагог. Найвідоміші твори: «Три віки», триптих «Життя», «Наречена» та ін.

Куїнджі Архип (1841–1910) – російський художник-пейзажист. Писав на українську тему: «Степ», «Чумацький тракт», «Українська ніч», «Березовий гай», «Місячна ніч на Дніпрі», «Захід сонця в степу» та ін. У 1995 р. створено Міжнародний фонд ім. А. Куїнджі в м. Маріуполі (Донецька область), де він народився.

Куліш Пантелеймон (1819–1897) – український письменник, перекладач, історик, фольклорист, мовознавець, просвітник. Товаришивав із Т. Шевченком. Обстоював право українського народу на його самобутність. Вважав, що лише підняттям рівня культури, освіченості народу можна стати справжніми європейцями. Писав літературні казки, оповідання, вірші, повісті. Створив перший український історичний роман «Чорна рада».

Маковський Володимир (1846–1920) – російський художник. Був академіком Петербурзької академії мистецтв, її ректором. Приїздив в Україну. Писав і на українські теми: «Дівичвечір», «Українка», «Ярмарок на Україні», «Українець» та ін. Розписував Преображенський собор у м. Сумах.

Манастирський Антон (1878–1969) – український художник. Навчався у Львові та Krakovі. Найвідоміші твори: «Катерина», «Ярмарок у селі Ділятині», «У таборі Кармелюка», «Запорожець».

Межевчук Володимир – сучасний український художник.

Мушкетик Юрій (нар. 1929 р.) – український письменник. Відомий як автор історичної прози. Для дітей написав фантастично-пригодницьку повість «З'їж серце лева».

Ольжич Олег (справжнє прізвище Кандиба) (1907–1944) – український поет, публіцист, політичний діяч. За фахом

археолог. Син поета О. Олеся. Освіту здобув у Чехо-Словаччині. Понад усе мріяв бачити Україну вільною, а людину – сильною і несхитною. Під час Другої світової війни повернувся в Україну як один з керівників Організації українських націоналістів і вступив у боротьбу з фашистами. Загинув.

Пирогов Микола (1810–1881) – відомий російський хірург, анатом, патолог, засновник воєнно-польової хіургії, педагог, громадський діяч. Першим запропонував наркоз, гіпсову пов'язку та ін. Був ініціатором створення Одеського університету (тепер імені М. Пирогова), відіграв велику роль у розвитку Київського університету. Його ім'я носить також Вінницький медичний інститут (у Вінниці пройшли останні роки життя М. Пирогова, де він і похований).

Плачинда Сергій (нар. 1920 р.) – український письменник, політичний і громадський діяч. Автор казок для дітей «Мандрівець із Піщаної Галявки», книжки історичних повістей «Неопалима купина» (у співавторстві) та ін. Багато років збирає і досліджує українську міфологію. Створив власні міфологічні оповіді.

Путря Саша (1977–1988) – юна українська художниця з м. Полтави, відома далеко за межами України. Через важку хворобу рано пішла з життя. Залишила понад 2000 малюнків. У Полтаві діє Дитяча художня галерея імені Саші Путрі, там є постійна виставка її малюнків.

Рєпін Ілля (1844–1930) – російський художник, дійсний член Петербурзької академії мистецтв. Його походження, творча, педагогічна діяльність пов'язані з Україною. Постійно підтримував зв'язки з українськими діячами літератури та мистецтва. Чимало творів присвячені Україні. Вони зберігаються в Національному художньому музеї в м. Києві, Харківському художньому музеї. Захоплювався українським народним мистецтвом. Він навчав багатьох відомих українських художників.

Руссо Жан-Жак (1712–1778) – французький філософ, педагог, письменник, композитор.

Руткович Іван (роки життя невідомі) – український живописець XVII ст. Проживав на Львівщині. Розписував іконостаси та малював ікони для церков у Західній Україні.

Сковорода Григорій (1722–1794) – видатний український філософ, поет, музикант, педагог.

Софокл (бл. 496–406 рр. до н. е.) – давньогрецький драматург.

До нашого часу збереглося лише 7 трагедій. Його «Цар Едіп» та «Антігона» ставляться сучасними театралізаторами.

Толстой Лев (1828–1910) – відомий російський письменник, який писав і для дітей. Автор великих романів «Війна і мир», «Анна Кареніна» та ін.

Труш Іван (1869–1941) – український художник. Освіту здобув у м. Krakowі (Польща). Жив на Львівщині. Автор пейзажів і портретів.

Українка Леся (Косач Лариса Петрівна) (1871–1913) – видатна українська поетеса. Тяжко хворіла з дитинства. Людина виняткової мужності й терплячості. Була високоосвіченою, ерудованою, знала кілька іноземних мов, світову культуру, історію. Грала на фортепіано. Для молодшої сестри написала підручник «Стародавня історія східних народів». Померла в м. Сурамі (Грузія), похована на Байковому кладовищі в м. Києві.

Цицерон Марк (106–43 р. до н. е.) – видатний давньоримський оратор, політик, філософ.

Филипович Павло (1891–1937) – український поет, літературознавець. Був людиною високоосвіченою, інтелігентною. Викладав у вищій школі. У 30-і роки був незаконно репресований правлячим режимом. Загинув.

Франко Тарас (1889–1971) – український літературознавець, науковець, викладач. Син І. Франка. Писав вірші. Був директором музею І. Франка у Львові.

Харчук Борис (1931–1988) – український письменник. Писав прозу, читало і для дітей: «Зазимки і весни», «Горохове чудо», «Діана», «Теплий попіл», «Шайтанка», «Планетник» та ін. Дочка згадувала про нього: «Багато втрачав у житті, та не загубив головного – здатності дивуватися».

Холодний Петро (1876–1930) – український художник. Жив на Західній Україні, останні роки – у Варшаві (Польща).

Чехов Антон (1860–1904) – відомий російський письменник. Його життя пов’язане з Україною. Останні роки жив у м. Ялті (Крим), поблизу м. Сум, де нині знаходяться будинки-музеї Чехова.

Шморгун Євген (нар. 1940 р.) – український прозаїк. Пише і для дітей. Упорядковує, досліджує українську міфологію.

Шопенгауер Артур (1788–1860) – відомий німецький філософ.

Яровий Микола – сучасний український художник.